

**T.C. İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ATATÜRK VE ATATÜRK
DEVRİMLERİNİN KUZEY AFRİKA
FİKİR VE SANAT HAYATINA ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Abdulrahman El-Benghazi
(0410082004)**

**Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 25 Şubat 2008
Tezin Savunulduğu Tarih : 11 Mart 2008**

**Tez Danışmanı: Doç .Dr. Ömür Ceylan
Jüri Üyeleri: Prof.Dr. Durali Yılmaz
Prof.Dr. Hayati Develi**

Mart 2008

ÖZET

Türk, Libya ilişkilerinin temelleri uzun yıllar önce atılmıştır. Bu ilişkilerin başlangıcı Osmanlı devletinin on altıncı yüzyılda Trablusgarp'ı fethettiği tarihlere dayanır. Bu kurulan ilişkiler zamanla gelişerek ivme ve çeşitli boyutlar kazanmış; kimi zamansa çalkantılar sebebiyle gerilemek zorunda kalmıştır. On dokuzuncu yüzyılın başlarında, özellikle 1830 yılında Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu Trablusgarp vilayetiyle olan ilişkilerini iyice güçlendirmiştir. Buna bağlı olarak, Osmanlı İmparatorluğu bölgede bir çok mimari, ilmi ve edebi eserler bırakmıştır.

Özellikle, Türkiye'nin çehresini değiştiren, ülkeyi muasır ve çağdaş devletler düzeyine çıkararak Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı devrimin yankıları Trablusgarp'ta çok derin olmuştur. İzleri sadece siyasi tarihle sınırlı kalmayıp, edebiyat ve kültür alanlarına da sızmıştır. Gerçekte büyük önder Atatürk de Libya'da yaşamış, ve Libya halk tarafından yakından tanınmış bir şahsiyettir. Trablusgarp savunması sırasında gösterdiği yararlıklar Atatürk ismini Libyalı gönüllere nakşetmiştir. Ama bütün bunlara rağmen bu önemli konuya gereken ilginin gösterildiği de ne yazık ki söylenemez.

Bu mütevazî çalışma, ulu önder Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimin Libya fikriyatına ve edebiyatındaki varlığına ışık tutmayı hedeflemektedir.

ABSTRACT

The foundation of Turkish and Libyan relations was laid thousands of years ago. The beginning of these relations dates back to the sixteenth century, the time when the Ottoman Empire conquered Tripoli. These established relations have changed into various forms in time, have declined due to disturbance at times, and sometimes have gained acceleration. At the beginning of the nineteenth century, especially in the year of 1830; after France invaded Algeria, the Ottoman Empire strengthened its relations with the province of Tripoli. According to this, the Ottoman Empire left many architectural, scientific, and literary works in this area.

Especially, the reflections of the reforms done by Mustafa Kemal Atatürk, which have changed Turkey's aspect and raised the country to the level of contemporary and modern countries, have been very profound in Tripoli. The traces weren't only restricted to the boundaries of history, but they also spread to the fields of literature and culture as well. The great leader Mustafa Kemal Atatürk himself lived in Tripoli, and is a known figure by the community. The name of Atatürk has conquered their hearts and has left a place in their minds. However, despite all of these, we are thinking that; not enough interest is placed on this matter as should be, by the recently published works.

Hence, with this modest work of ours, we aimed to illuminate the existence of the great leader Atatürk's reforms in Libyan conception and literature.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	6
GİRİŞ [Yakınçağ Libya Tarihine Genel Bir Bakış]	9

I.BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN TRABLUSGARP SAVAŞINA KATILMASI VE ATATÜRK DEVRİMLERİ

I.1. OSMANLI DEVLETİNİN ÇÖKÜŞ SEBEPLERİ	25
I.1.A. Dış Etkenler	25
I.1.B. İç Etkenler	27
I.2. ATATÜRK'ÜN HAYATI	29
I.3. İTALYAN İŞGALİ ve ATATÜRK'ÜN TRABLUSGARP SAVAŞINA KATILMASI	31
I.4. ATATÜRK DEVRİMLERİ ve KUZEY AFRİKA	33
I.4.A. Toplumsal Etkileri	33
I.4.B. Ekonomik Etkileri	35
I.4.C. Kültürel Etkileri	37
I.4.D. Psikolojik Etkileri	38
I.5. ATATÜRK'ÜN BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ ve LİBYA	42
(Bir Fotoğrafın Düşündürdükleri)	

II. BÖLÜM

20. YÜZYIL LİBYA EDEBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ

II.1. İTALYAN İŞGALİ DÖNEMİ (1922-1942)	44
II.2. BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ (1952- ...)	54

III. BÖLÜM

ATATÜRK DEVRİMLERİNİN KUZEY AFRİKA SANAT VE FİKİR HAYATINA ETKİLERİ

III.1. DEVRİMLERİN SANAT HAYATINA ETKİLERİ	62
III.1.A. Libya Şiirinde Atatürk ve Devrimleri	62
Ahmed el-Fakih Hasan	62
Ahmed Gınabe	64
El-Hındiyri	65
Süleyman Paşa el-Baruni	65
III.1.B. Libya Sözlü Edebiyatında Atatürk ve Devrimleri	75
III.1.C. Mısır Şiirinde Atatürk ve Devrimleri	78
Ahmed Şevki	78
Ahmed Muharrem	79
III.2. DEVRİMLERİN DÜŞÜNCE VE SİYASET HAYATINA ETKİLERİ (TUNUS ÖRNEĞİ)	80
III.2.A. Tunus'ta Kemalizm	80
III.2.B. Fransız İşgali ve Burgiba	82
III.2.C. Atatürk ve Burgiba	84
SONUÇ	85
KAYNAKÇA	87
EKLER	91

ÖNSÖZ

Tarihi, ekonomik, kültürel ve edebi düzeyde ortaya çıkan Türkiye ve Arap dünyası ilişkileri bir hayli eski ve köklüdür. Tarih hakkında az bir bilgisi olanlar dahi bilirler ki; bugün var olan bütün Arap ülkeleri, Osmanlı Devletine bağlı vilayetlerden ibaretlerdi. Dört yüz yıldan fazla bir süre bu ülkelerde Osmanlı idaresi devam etmiştir. Bu uzun zaman içerisinde Türk kültürü ile Arap kültürü arasında geniş çaplı etkileşim meydana gelmiştir. Fakat gerçek şudur ki; bugüne dek yapılmış bilimsel çalışmalar, tarihin derinliklerindeki bu eski, köklü ilişkileri yeterince aydınlatacak boyutta değildir.

Çünkü Arap araştırma merkezlerinin, Türk kültürüne ilgisi çok azdır. Bu ilginin seviyesi, ülkeden ülkeye farklılık gösterir. Üniversitelerinde Türkçe araştırmaları için bölümler kuran Mısır hariç; bu kültüre özellikle de roman, öykü ve şiirlerden hareketle edebi düzeyde, neredeyse hiç ilgi bulamayız. Yine aynı şeyler Türkiye açısından da söyleyenebilir. Üniversitelerin ve araştırma merkezlerinin, batı ve İngiliz edebiyatlarına verdiği önem ve önceliğe kıyasla, Arap edebiyatına olan ilgi zayıftır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün devrimiyle Arap dünyasında da şuuru uyandırma ve aydınlanma konusunda ilgi arttı. Türklerin tarihinde meydana gelen bu büyük değişime, bazı Arap aydınlarının da aydınlanmaya daha çok önem verilmesinin gerekliliği konusunda düşüncelerini sağladı. İdare ve yönetim, geleneksel düzenden, ta harflere kadar uzanan modern sisteme dönüştü. Böylece Türkçe, Latin harfleriyle yazılmaya başlandı. Türkiye'deki bu muhteşem değişim, kültürel yönler de dahil olmak üzere bütün işlere ölçülü bir görüşle yaklaşan Arap milli yönetimlerinin çöküşünden sonra, Arap fikir dünyasında daha çok ilgi çekti. Şüphesiz bu gereksiz mesafeli duruş, Türk kültürüne ilgiyi on yıllarca geciktiren vahim hatalardandı.

Son zamanlarda Türkiye’de Kemalist devrimlerden sonra ortaya çıkan değişimleri incelemeyi hedefleyen, herhangi bir ideolojik bakış açısı taşımayan, tarafsız, bilimsel, bu olguyu kendi zatında ve Arap dünyasındaki etkileriyle, hem siyasi düzeyde, hem toplumsal, kültürel ve edebi düzeyde inceleyen bir bakış açısı ortaya çıktı. Bu çağrıyla, seneler önce genel olarak çağdaş tarih, özel olarak da Osmanlı tarihi uzmanı olan Tunuslu bilim adamı Abdülcelil et-Temimi başlatmıştır. Anlayış olarak çok daha önceleri kabul görmesine karşın ciddi araştırmalar, telifler ve bilimsel çalışmalarla istenilen sonuçlar yeni yeni alınmaya başlanmıştır.

Türkiye’deki Kemalist devrim hiç şüphe yok ki Arap dünyasının doğusunda ve batısında, özellikle meydana geldiği zamanlarda ve tutucu Arap milliyetçiliği fikrinin baskısından önce onlarca sene Mısır, Suriye, Cezayir ve diğer devletlerde geniş yankı buldu. İlk zamanlarında birçok yazılar yazıldı. Bunlardan bazıları devrimi övüyor, bazıları bu devrime itiraz ediyor ya da reddediyordu. Mısırdaki özel bir şekilde, Türk kültürüne olan yoğun ilgi ve Mısırın Arap dünyasının atan kalbini temsil ediyor olması sebebiyle, bu devrimin ilk etkileri, gazete makaleleriyle, şiir ve kasidelerle, romanlarla, görülmüştür. Mısır’da Atatürk’e övgüler yazan en önemli şairler; Ahmet Şevki ve Ahmet Biram’dır. Libya’dan ise Ahmet el-Fakih Hasan ve es-Seyyid Ahmet Kınabe ve diğerleridir.

Bu araştırma 19. yüzyılın ilk yarısının başlangıcındaki, Libya ve Türkiye ikili ilişkilerinin bilinmesini amaçlayan yeni bir ilavedir. Kaynak olması açısından, Atatürk hakkında daha sonradan meydana getirilen, şiir ve diğer çalışmalardan, Türk araştırmacılarca büyük ölçüde henüz bilinmeyen, yeni ve çok önemli kaynaklar ve bilgiler kullanılmıştır. Kemalist devrimle ilgili Arap dünyasında daha önce yapılmış kapsamlı araştırmalar ne yazık ki bulunmamaktadır. Ancak çok az bir miktarda Libya ve Mısır’da vardır. Atatürk hakkında yazılan edebi eserlerin siyaset alanında da etkileri olmuştur. Buna bir örnek olarak Tunus eski

cumhurbaşkanı el-Habib Bourgiba'yı (1903-1999) vermek mümkündür. Çünkü o, Atatürk'ü fikir babası olarak kabul etmiştir. Atatürk'ün reformculuk siyasetinden güçlü bir şekilde etkilenmiştir.

Araştırmada esas alınan kaynaklar şu başlıklar altında sıralanabilir:

- 1- Libya ve yabancı kaynakları
- 2- Eski Libya kaynakları 1940-1960
- 3- Arap şiirleri
- 4- Resmi belgeler, arşivler ve kütüphaneler
- 5- Halkın dilindeki gerçek hikâyeler, Arapların rivayetleri

Bu konunun seçilmesinde en önemli etken elbette özgünlüğüdür. Lisansüstü her hangi bir çalışmada bugüne dek incelenmemiştir. Ayrıca Atatürk'ün Libya'daki günlerine dair hem Araplar hem de Türkler için hala bilinmeyen ayrıntılar mevcuttur.

Libyalılar ve Türkler, 400 senelik tarih, kader ve kan birliğine sahiptirler. Nihai hedefte bu çalışmanın Türkiye-Libya kardeşliğine hizmet etmesi umulmaktadır. Benimle bu güzel niyeti paylaşan, yardımlarıyla destek veren danışman hocam Doç. Dr. Ömür CEYLAN'a ve başta Bölüm Başkanı Prof. Dr. Durali YILMAZ olmak üzere İstanbul Kültür Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün değerli öğretim üyelerine candan teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

[Yakınçağ Libya Tarihine Genel Bir Bakış]

Bu dönem Osmanlı Devleti'nin merkezi açıdan bir çok reformlar gerçekleştirdiği bir dönem sayılır. Ülke içindeki reformlardan sonra merkezden uzak bölgelerin idaresine el atılmıştır. Yeniçeri ocağının kaldırılması ve yeni askeri ordu Osmanlı Devleti'ne yeni bir heyecan getirmiştir.

Libya'da ki Dayılar ve Karamanlılar devirlerinin Osmanlı Hakimiyet devri olarak bilinmesinin yanında, Libya'nın direk olarak 1835'ten 1911'e kadar süren 76 boyunca İstanbul bağlı bir eyalet olarak kaldığı döneme de Osmanlı devri demek adet olmuştur.

Trablus'ta devlet otoritesinin tekrardan kurulması göreviyle donanma ve askerle gönderilen Ferik Mustafa Necip Paşa önceleri vali olarak da gelmiş olduğu halde bu sıfatını gizlemiş, ilk iş olarak etrafı güvenlik ve sükûnet vermeye önem göstermişti. Tarafları barıştırmak için geldiğini ilan ederek Vali Karamanlı Ali Paşa'yı gemiye gelişinde selamlamış ve ancak 28 gün sonra gemilerdeki 6000 askeri ve topları karaya çıkarıp belli başlı mevzilere ve kalelere yerleştirmişti. Necip Paşa pek ihtiyatlı davranmış artık güvenliğin sağladığını da gene Ali Paşa'ya ilan ettirdikten sonra Karamanlı ailesi erkânını ve yanındaki ileri gelenlerden 32 kişiyle birlikte gemisine bir ziyafet vesilesiyle davet etmiş ve hepsini tevkif ettirerek top selamları arasında karaya çıkmıştı. Doğruca Kapıcı Başı Şakir Efendi'nin oturduğu (Paşalar Evi)ne gidip müftü, ulema ve ileri gelenleri davet eden Necip Paşa onlara gerçek vazifesini anlattıktan sonra Valilik Konağında mutad törenle padişahın fermanını okumuştur.

Sükunetle başarılan bu işler halk üzerinde çok iyi bir etki meydana getirmiş ve tam bir istikrar yakalanmıştı. Yusuf Paşa'nın torunu olan Karamanlı Mehmed Bey heyecana kapılarak tabancası ile kendini öldürmüş ve bu olayın tek kurbanı olmuştu. Bunun yanında Mehmed Bey'in kardeşi olan Ahmed Bey de Malta'ya kaçmak gibi bir tavır sergilemişti.

Ferman okuma töreninden sonra Vali ve Kumandan Mustafa Necip Paşa ulemayı, şeyhleri ve memleketin diğer ileri gelenlerini Turgut Paşa caminde bir araya getirmiş, üç yıllık çekişme sırasında işlenmiş suçları karşılıklı olarak bağışlayan bir anlaşmayla tarafların arasını buluştur¹.

İngiliz ve Fransızlar bölgenin merkeze bağlanmasını, Karamanlı yöneticilerin Avrupalılardan aldıkları borçları Osmanlı Devletinin üstlenmesi koşuluyla kabul ettiler².

Bölge halkından Karamanlı Ailesinden kurtulup Osmanlı hâkimiyetine girilmesine sevinenler olduğu gibi, bunu hoşnutsuzlukla karşılayanlarda olmuştur. Cebel bölge hâkimi olan Şeyh Gume, Karamanlı Yusuf Paşa'nın 1826 yılında kendisine tanıdığı bazı imtiyazlarla bir nevi küçük derebeyi tesis etmiş ve sonrasında Osmanlı hâkimiyetini hazmedemeyerek, isyan etmişti.

Necip Paşa'dan sonra atanan valiler onunla sulh yolunu denemeye çalışsa da Şeyh Gume bu sulhe yanaşmamıştı.

Karamanlı Yusuf Paşa döneminde Fizan bölgesinde nüfuzu olan Şeyh Abdulcelil'de bu isyan hareketine ahaliyle beraber katılmıştı.

Osmanlı valisi Ali Aşgar Paşa bu şeyhin esaslı bir şekilde tedibi işini Misratu Müdürü Kuloğullarından Hasan Bey'e havale ederek, emrine asker vermişti. Hasan Bey Kuloğullarından topladığı gönüllüler ve emrindeki askerlerle Abdülcelil'in üzerine yürüyerek Cebel Sirt'te kuşatmış ve yedi günlük şiddetli çarpışmalardan sonra Abdülcelil'den dışında kardeşi Seytü'n-Nasr'ı ve onlarla işbirliği yapan Mustafa Edgamı yakalamış ve dördü de 1841 yılında idam olmuşlardı³. Şeyh Guma'nın isyanının bastırılması zora girince kendisine bazı imtiyazlar tanınarak anlaşmaya varıldı. Arkasından da Şeyh Guma tutuklanıp Trabzon'a sürüldü. Ancak 1854 İngiliz konsolosunun yardımıyla tekrar Cebel'e geri döndüğünde ayaklanma yeniden başladı.

¹ Karasapan, 142-143

² Koloğlu, s. 180

³ Karasapan, s. 175

1856'da yakalanıp idam edilmiş, yirmi bir yıl süren mücadelede sona ermiş ve bölge tamamen merkeze bağlanmış oldu⁴.

Tanzimat'la başlatılan reformlar, Libya'da ki nüfus azlığı⁵ ve ekonomik gücün kısıtlı olmasına bağlı olarak yavaş ilerledi. 1840'larda eyalet sancak, kaza ve nahiyelere ayrıldı. Eyalet meclisleri kurularak, hatta bazı bölgelerde yerlilerden kaymakam ve müdür tayin edilerek halkın yönetime katılması kolaylaştırıldı. 1864'te vilayet olan Trablusgarb, 1877 Osmanlı Meclisi'nde Mustafa el-Hamedemi, Süleyman Kapudan ve Hacı Ahmet Galib Bey ile temsil edildi. Tesisler ve imar açısından eskiden cami ve çarşıyla sınırlı olan girişimlerin yerini çağın ihtiyaçlarına uygun idari ve sosyal hizmetlere yönelik olan alternatifleri aldı. Süvari ve topçu kışlaları imar faaliyetlerinin ilk adımını oluşturdu. 1860'larda ilk matbaa kuruldu ve vilayetin ilk gazetesi olan Trablusgarb, Türkçe-Arapça olarak yayınlandı. Şehre su boruları döşenerek su getirilmiş, kuyular açılmış, Trablus ve Bingazi limanlarının inşasının temelleri atılmıştı.⁶ Dut ağacı dikme kampanyasıyla ipekçilik geliştirilmeye çalışılmış, karantina uygulanması başlatılmış, telsiz ve telgraf yoluyla İstanbul bağlantısı sağlanmış, bir ziraat okulu ile 160 adet ilkokul açılmıştı. Belediye örgütlenmesi gerçekleştirilmiş, belediye meclisi yerli halkın isteklerini sunabileceği bir yer haline geirmiştir⁷

Fransa'nın 1871'de Rusya ile yaptığı savaşta yenik düşmesi, üzerinde çok büyük ekonomik sıkıntılara yarattı. Ekonomik olarak sömürge gördüğü zengin Osmanlı topraklarına göz dikti. 1797'de Cezayir hükümeti Osmanlı devletinden bağımsız olarak Fransa'dan 5 milyonluk hububat almış ve borcunu ödeyememişti. Fransa da Osmanlı toprakları üzerindeki haince emelleri için bunu bir fırsat görerek 1830'da Cezayir'i işgal etmişti⁸.

⁴ Koloğlu, s. 180

⁵ Mehmed Nuri, *Trablusgarb*, Mahmud Naci Balkış. 1912/1330 . (İstanbul : Tercüman-ı Hakikat Matbaası) 196 s.

⁶ Daha geniş bilgi için Bkz.Mahmud Ali, Trablusgarb'ta İnşa Faaliyetleri (basılmamış doktora tezi)

⁷ Koloğlu, s. 180

⁸ Daha fazla bilgi için Bkz. Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, C. 4, s. 116

Fransa genişleme politikası ve Almanya yenilgisi üzerine 1881 yılında Tunus'u da işgal etmiştir⁹. Bu işgalden sonra Fransızlar Tunus'la Trablusgarb arasında sınır meseleleri çıkarmaya ve bu vesileyle Trablusgarb'a müdahale etmeye hazırlanmaktaydılar. Bu durum Trablusgarb'ta büyük endişeye sebep oldu. Trablusgarblılar Osmanlı devletine başvurarak Osmanlı devleti'nin Tunus'a yardım etmesini ve Tunus'u Fransız işgalinden kurtarmasını istediler. Fransa Tunus'u işgale devam ettikçe bir gün sıranın Trablusgarb'a gelmesinden korkmaktaydılar. Ne var ki Osmanlı devleti'nin Tunus'a yardım edecek bir durumu yoktu. Sadece bir müracaat üzerine Osmanlı devleti Trablus belediye Ahmet en- Naib'i Tunus'taki durumu görmesi ve kendilerine bilgi vermek üzere Tunus'a gönderdi¹⁰. Mısır'ın İngiltere (1882) tarafından işgali, Afrika'nın tamamıyla paylaşılması pazarlıklarını gündeme getirdi. Hatta Libya'nın talipleri arasında tartışmaların açık açık yapıldığı yeni bir dönem başlattı. Osmanlı idaresinin Afrika'daki bu son topraklarını koruyabilmesi için çok daha ciddi planlar hazırlaması gerekiyordu. Bu arada Osmanlı yönetimi, yerli halkın savaşa hazırlanması ve bir kara savaşında ihtiyaç duyulacak silahları depo etme planını benimsedi. Bu sebeple Trablus'tan Selûm'a kadarki sahil şeridinde ki bölgede silah depoları oluşturuldu. Çoğunlukla kuloğullarından ve göçebe aşiretlerden Hamidiye alayları oluşturularak, halka eskeri eğitim verildi. Abdülhamid Han'ın ihtiyatlı davranışı bu uygulamada da kendini gösterdi. Silahların halka verilmesine izin verilmeyip, depolarda merkezden gelen birliklerin kontrolünde kalması sağlandı¹¹.

Fransızların, Mısır ve Tunus'u işgal etmeleri, Trablusgarb halkı ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin son derece iyi bir hal almasına sebep olmuştur. O zamana kadar Osmanlı idaresine zaman zaman baş kaldırıp isyanlar çıkaran kabileler esas tehlikenin Avrupa devletlerinden geldiğini fark ederek, Osmanlı devletinin yanında yer almaya karar verdiler ve Trablusgarb'ın Avrupalılar tarafından işgaline engel olmak için Osmanlı devleti tarafından atanan valilerle tam bir işbirliği ne girerek, çalıştılar.

⁹ Danişmend, s. 318

¹⁰ Ali Mahmud, s. 35

¹¹ Koloğlu, s. 181

Osmanlı devleti gelen tehlikeyi fark ederek, bu bölgeye kuvvetli bir şahsiyet olan, Ahmet Rasim Paşa'yı gönderdi (1881). Ahmet Rasim Paşa'yı burada 14 sene valilik yapmış, İtalyanların buradaki emellerini fark ederek, buna karşı pek çok önlem almıştır¹².

Bölgede yaşayan ileri gelen şahsiyetlerin kazanılması için düzenli bir politika izlendi. Kenidilerine ünvanlar, nişanlar verildi. Batılıların genel bir İslam ayaklanması korkusuyla Panislamcılık olarak nitelendirdiği bu politika aslında eylemci değil sadece dayanışmacı idi. Bölge ileri gelenlerinden ve Medeniye tarikatından Şeyh Zafir danışman olarak İstanbul'a çağırıldı. Bütün ileri gelenlerin oğulları İstanbul'da açılan aşiret mektebine aldırılarak bağlılıkları güçlendirilmeye çalışıldı. Diğer önemli bir girişim de 1837'de kuruluşundan yarım yüzyıl sonra zaviyeleri 100'ü bulmuş olan Senusiyye tarikatının Osmanlı tarafına çekilmesidir. Sultan Abdülaziz'in ferman verip zaviyelerine haklar tanıdığı Senusilik, Berka'dan Çad ve Biladüssudan'a giden kervan yollarını kontrolüne alarak sadece dini bir hareket olmadığını, aynı zamanda bir fiziki güç de olabileceğini kanıtlamıştı¹³.

Osmanlı devletinin 1877-1878 yılında Rusya'yla yapmış olduğu savaşı kaybetmesi ona prestij kaybettirmişti. Bu savaş sonrası "hasta adam"ın mallarını yağmalama yarışı başladı. Osmanlı devletinin içine düştüğü bu vahim durum İtalya'yı ümitlendirmiş; Tunus'u işgal etmenin hayallerini kurmaya başlamıştır. Çünkü İtalya Tunus'un Fransızlarca işgal edilmesiyle sömürge yarışında geri kalmış ve bu açılan mesafeyi kapatmak istiyordu.

Henüz 1830'lu yıllarda İtalyan birliği kurulmadan çok önce İtalyan milliyetçilerinin önde gelenlerinden biri olan Mazini tarafından Trablusgarb ve Bingazi Tanrının İtalyan milletine bahsettiği "Arz-ı Mev'ud" olarak nitelendirilmiştir. İtalyan birliği kurulduktan sonra başa gelen bütün hükümetler bu topraklara ilgi duymuşlardır¹⁴.

¹² Ali Mahmud, s.35-36

¹³ Koloğlu, s. 181

¹⁴ Kurtcephe, İsrafil, *Türk İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, TTK Yay. Ankara 1995 sayfa 9-13

1896 yılında İtalya, Etiyopyalılara yenilmiş ve gözünü doğrudan Libya'ya dikmişti. Buranın İngilizler'in ya da Fransızlar'ın hakimiyeti altına girmesini istemiyordu. Bu ülkeler, Avrupa'da ittifak grupları arasındaki dengede güçlerini arttırmak için İtalya'nın Libya üzerindeki hak iddiasını kabule yanaştılar. Libya'nın resmi İtalyan imtiyaz bölgesi sayılacağı, buradaki ticari girişimlerde İtalya'nın onayının gerekli olduğunu belirtildi. Bu politikaya "barışçı ekonomik sızma" adı verildi. Abdülhamid, Avrupalıların tek bir cephede birleşmesini önlemek için İtalya'ya direk olarak karşı çıkmadı, aksine dostça bir politika izledi; yalnız engellemelerini el atında sürdürmeye çalıştı. Ancak böyle bir hakka sahip olma fikri giderek İtalya'da Libya'yı doğrudan ele geçirme fırsatı olarak görülmeye başlandı. Üretimi çok sınırlı olan, geliri giderini karşılayamayan vilayetin ithalatı ihracatından daha fazlaydı ve Avrupa'ya ekonomik bağımlılığı artıyordu. Osmanlı devletinin ekonomik zorlukları karşısında İtalya yavaş yavaş bu boşluğu doldurmaya yöneldi. Postaneler açıp, Libya limanları arasında İtalyan posta seferi düzenledi¹⁵. Bu gelişmelere mukabil Osmanlı devleti pek çok yenilikte bulundu. Vergi tahsilatı noktasında ileri gelen aileler ve kuloğullarından hiçbir ayırım yapılmadan vergi tahsilatı yapıldı. Ayrıca burada bir Ziraat Bankası kurarak çiftçilere kredi dağıttı. Trablusgarb'ta ticaret odası kurup, zenci kölelerin alınıp satılmasını (köle ticaretini) yasakladı.¹⁶

Bölgedeki düzen ve istikrar Abdülhamid hanın tahttan indirilmesiyle sarsıldı. Trablusgarb, Abdülhamid han döneminde yönetime muhalefet eden Jön Türklerin sürgün yerleri olmuştu. Bu bir açık bölgenin imarı ve çoğu tahsilli olduğu için (doktor, muallim mühendis) halkın eğitimine çok büyük yararlar sağlıyordu. Recep Paşa'nın valiliği sırasında etrafında toplanan Genç Türklerin sayısı 250'ye ulaşmıştı¹⁷. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi Genç Türklerin etkisiyle halkın zihninde hürriyet kavramını doğurmuştu. Başa gelen valilerin hapisanede siyasal suçlardan yatanlara af ilan etmesi, bu affın diğer hapisanedeki mahkumları kapsamaması halkı galeyana getirmişti. Karamanlı Ahmet Paşa camiinde toplanan çok sayıda halk, Genç Türklerin tamamını vilayetten uzaklaştırılması ve kendi istedikleri birinin vekil tayin edilmesini istemek üzere Recep

¹⁵ Koloğlu, s. 180

¹⁶ Ali Mahmud, s. 36-37

¹⁷ Kurtcephe, s. 22

Paşa'nın huzuruna bir heyet gönderdiler. Israrlılara dayanamayan, Recep Paşa rıza göstermek zorunda kaldı. Vali vekilliğine Trablusgarb Fırkası kurmay başkanı Muhammed Ali Sami Paşa getirildi. Recep Paşa 9 Ağustos 1908 sabahı beraberinde sayıları 250'yi bulan Genç Türklerle beraber sessizce Trablusgarb'tan ayrıldı¹⁸. Bu olaylar üzerine Osmanlı Devleti valiliğe Ahmet Feyzi Paşa'yı göndermiş, onun kısa süren valiliği üzerine İbrahim Ethem Paşa'yı vali olarak tayin etmiştir.

İbrahim Paşa halkın muhtemel İtalyan saldırısına karşı teşkilanmasına ve silahlanmasına gayret göstermişti. Hatta Osmanlı Devletinden silah fabrikası ve cephane kurulmasını istedi.

İtalyanlar İbrahim Ethem Paşa'nın bu faaliyetlerinin kendi emellerine karşı bir tehlike teşkil ettiğini görerak İbrahim Paşa'yı buradan alması için Osmanlı devletine baskı yapmaya başladılar. Bu baskılar neticesinde Osmanlı devleti İbrahim Ethem Paşa'yı görevden aldı¹⁹.

İşgalin dünya kamuoyuna haklı gösterilmesi için İtalya hükümeti bir bir büyük devletlerle görüşüyordu. 16 Ağustos 1911 Londra'da İngiltere'yle İtalya kendi tebasını Trablusgarb'ta diğer devletlerin tebalarından daha kötü bir durumda görmesinden dolayı bir protestoda bulunacak olursa İngiltere, İstanbul'da İtalya'ya diplomatik destek sağlayacaktı.

Eylül 1911'de İtalya'nın Paris büyükelçisi olan Tittoni, Fransız Dış İşleri Bakanı De Selves ile görüştü. Fransız bakan, İtalya'nın Trablusgarp'ta yapacağı hareket için kayıtsız şartsız İtalya'nın ileri giderek o sırada Osmanlı'nın Fransa'yla yapmak istediği bora anlaşmasının, Trablusgarb meselesi İtalya lehine halledinceye kadar Fransız Hükümetince yapılmayacağını ilettili.

Rusya nazdindeki İtalyan teşebbüsü, Ağustos ayı içerisinde gerçekleşti. 1909'da Rus Çarı'nın İtalya'yı ziyaretinde imzalamış olduğu Rucconiye anlaşması hükümleri gereğince İtalya'nın Trablusgarb'ı işgal için hareket geçmesini olağan karşıladıklarını

¹⁸ Kurtcephe, s. 22-23

¹⁹ Mahmud Ali, s. 39

belirtmeye kalkışırken Rusya'nın karşısına birdenbire bir Osmanlı'yı paylaşma meselesi çıkarmama ve Avrupa devletlerini Balkanlara müdahaleye mecbur ederek bir durum yaratmama hususunda çok dikkatli davranması gerektiğini belirtmişti.

Alman Hükümetine kendilerine bildirilen İtalya niyetini hoş görüyle karşıladı. Almanya müttefiki olan İtalya'nın taleplerini haklı buluyordu²⁰. İtalya büyük devletlerle görüşerek dünya kamoyuna bu haksız işgali meşru göstermeye çalışmıştı.

İtalya işgal için tüm hazırlıklarını tamamlamıştı. Osmanlı hükümeti içindeki İttihat ve Terakki yöneticileri böyle bir şeye ihtimal bile vermiyorlardı. İtalya, Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı takdirde ticari ilişkileri tamamen kesileceği gibi sayıları binlerceyi bulan işçileri de sınır dışı edecekti. İtalya'nın bu kadar tehlike karşısında bu işe kalkınacağını zannetmiyorlardı.

İtalyanın 1911-1912 yılı bütçesi 336.051.200 frank olarak belirlenmişti. Bu yüzden Osmanlı siyasi ve askeri çevreleri İtalya'nın kendisine milyarlarca franga mal alabilecek bir savaşa girişmesi ihtimalini çok zayıf buluyordu²¹.

Ancak bu arada Roma'daki Türk Askeri Ateşesi'nden İstanbul'a İtalya'nın askeri hazırlıklara başlamış olduğuna dair bazı haberler gelmeye başladı. Trablusgarb'da halk arasında İtalyanların gelmekte olduğu üzerine söylentiler bir panik havası yaratacak ölçüde geliyordu. 21 Eylül'de İstanbul'da Tanin Gazetesi "Trablusgarb'tan Bir Ses" başlığı altında eşrafın imzasını taşıyan şu telgrafi yayınladı "Ey milletin kaderine hakim olanlar; bu felaketzede milleti daha ziyade bekletmeyiniz. İtalyanlar Trablusgarb'ın harim-i ismetine göz dikmişler. Bu temiz toprağa giderek ecdadımızın mübarek kanları ile sulanmış bu yerleri saldırgan ayakları ile çiğnemek istemiyorlar mı? Böyle ise siz buna karşı ne yaptınız ve ne yapmak istiyorsunuz?"

Sadrazam Hakkı Paşa Hükümeti miskin bir tevekkül içinde idi Hakkı Paşa Mülkiye Okulu'nda okutmuş olduğu devletler hukuku ilkelerine güveniyordu. O kadar ki İtalyan gazetelerinin yazdıklarını blöf sayıyor ve İstanbul'daki İtalyan Elçiliği

²⁰ Kurtcephe, s. 39-40

²¹ Kurtcephe, s. 42

kodamanları ile poker partilerine devam etmemek için bir sebep de görmüyordu. Bu arada bir şeyler yapıyor görünmek için “Büyük Dost” farz edilen Alman hükümetine danışıldı.

Henüz İtalyanın Osmanlı’ya verdiği 24 saatlik nota dolmamıştı ki, birden Trablusgarb’a gemileriyle harekate geçti. İtalyan ordusuna ait iki gemi Derne şehrini topa tuttu. İtalyan donanması şehirde İtalyan vatandaşlarının olmasına rağmen hiçbir açıklama bile yapmadan 80 top mermisi atmıştı. Asker ve sivillerden çok sayıda ölenler olmuştu²².

İtalyanların söz konusu istekleri, Türk yöneticilerine şehrin teslimi esnasında değerlendirildiği için kabul edilmemiştir. Osmanlı Hükümetinin emri olmadıkça böyle önemli bir konuda karar verme yetkisine haiz olmadıklarını iddia eden Türk yetkililer, İtalyan önerilerinin İstanbul’a iletilmesi istediler. İtalyan isteklerinin reddi manasına gelen bu cevabı amiral Farevelli’ye ulaşmasından kısa bir süre sonra, saat 15:30’da amiral gemisi Benedetto Brin’den atılan ilk mermiyle bombardıman başladı. İstihkamlar üzerine yöneltilen bombardıman esnasında top mermilerinin bir kısmı şehre düşüyordu. Kalenin şiddetle buna karşı koyması emredildi. Donanma ile kule arasındaki topçu savaşı akşam ezanına kadar devam etti. Türk tabyalarında bulunan topların mermileri ancak 1000 metre mesafeye ulaşabiliyordu. Buna karşılık İtalyan donanması -10000 metre mesafeden büyük çaplı toplarla bombardıman başlamıştı.

Bombardıman asıl tesiri asker ve halk üzerinde ortaya çıktı. Topçu subaylarının iktidarsızlığı, erlerin acemiliği, elde bulunan mermiler kısa mevzili olması ve savunma araçlarının yetersizliği subayların ve askerlerin, halkın moralini iyice bozmuştu. Hemen hemen herkeste, bu şartlar altında düşmana karşı koyulamayacak kanısını uyandırmıştı. Bunun bir sonucu olarak direniş kuvvetleri arasında çözümler başladı. İstihkamlar ve mevziler terk edildi. Bu hal tüm birliklere sıçradı. Askerler ve halk şehri terk etmeye başladılar. Çekilenler Karakış’taki ordugahta toplanıyordu²³. Burada bulunan azınlıkların

²² Kurtcephe s. 80

²³ Kurtcephe, s. 81-82

yardımıyla yürütülen İtalyan propaganda etkinliklerine, çeteciliğe her türlü baskın ve sabotajlara karşı yeterli güvenlik tedbirlerine ihtiyaç oluyordu²⁴.

İlk hamlesinde İtalyan ordusu çok güçlü bir donanmanın da desteğiyle 15.000 asker çıkartmış kısa zamanda bu sayı 100.000'i bulmuştu. Yemen'deki ayaklanmayı bastırmak üzere çekilmiş olan Osmanlı ordusunda kalanların sayısı sadece 5500 kişiden ibaretti. Tarihte ilk defa uçakla bombardımanın yapıldığı savaş da bu oldu²⁵.

Bu sırada, İtalyan amirali bir heyet gönderip, şehrin teslim edilmesini istedi. “Trablus Belediye Reisi Hasune Paşa, belki de İtalyanlarla olan sıkı dostluk münasebetlerine ve onların Karamanlı Hanedanını ihya etmek ümidine kapılarak, 5 Ekim 1911 tarihinde İtalyan işgal kumandanına şehri teslim etmiş ve bu hizmetine karşılık İtalyan Hükümeti tarafından görevinde bırakılmıştı²⁶.”

Osmanlı hükümeti Afrika'da kalan son toprağını korumak için bu olaylar karşısında hiç bir şey yapamıyordu. O bölgede bulunan askerlerin Yemen'deki isyanı bastırmaya gitmeleri burayı savunmayı imkânsız hale getiriyordu. Babiâli topyekun bir savaşa girilmesi halinde Balkan devletlerinin isyanından çekiniyordu. Bunun için işi barışçı yollarla çözmeye çalışıyordu.

Büyük devletlere arabulucuk yapmaları için Osmanlı devleti bir bir başvuruyor ve olumsuz cevaplar alıyordu. Çünkü büyük devletlerin hepsi daha önce belirttiğimiz gibi İtalya ile gizli anlaşmalar imzalamıştı. Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa büyük devletlerin harekete geçmeyeceğini anlaşıp Trablus Kumandanlığına çektiği bir telgrafla İtalyanlara karşı tüm imkânların kullanılarak direnişin sürdürülmesini istemişti²⁷.

Harbiye Nezareti'nin emri gereğince sahile çıkan İtalyanlara karşı koymayıp iç bölgelerine çekilen Türk birlikleri ve gönüllüler Saryan'da toplanmaya başladılar. Bu

²⁴ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1970, s. 75

²⁵ Koloğlu, s. 181

²⁶ Karasapan s. 203

²⁷ Kurtcephe s. 89

çekilme halk üzerinde çok kötü bir etki yarattı. Halk askerin çekilmemesi için adeta yalvarıyordu.

Tüm bu olaylar yaşanırken Trablusgarb direnişinin sembol kahramanlarından sayılan Süleyman el-Baruni çıktı. Düşman işgalinden uzak bölgelerde erzak ve gönüllü askerler toparlamaya başladı.

Türk subayları Trablusgarb'ın işgale uğramasında dolayı çok etkilendiler. Berlin'de askeri ataşelik yapan Enver Bey işgal haberini alır almaz İstanbul'a doğru hareket etti. Trablusgarb'a gitmek isteyen subayların içinde Mustafa Kemal, Ali Fethi(Okyar), Süleyman Askeri, Eşref Kuşçubaşı ve yüzlerce subay bulunuyordu. Harbiye Nazırı'nın planına göre Trablusgarb'a gönüllü gitmek isteyen subaylar, gizlice yola çıkacaklar, ancak Osmanlı Devleti resmen savaş ilan ettiğinde açıktan her türlü desteğe mazhar olacaklardı. Şayet mesele görüşmeler yoluyla halledilirse, mesuliyet subayların şahıslarına ait olacaktı²⁸.

Mustafa Kemal ise Mustafa Şerif takma adıyla yola çıkmıştı. Mısır'da hastalanmış, İskenderiye'de on beş gün kadar hastanede yatmıştı. Burada Nuri ve Fuat Beyle buluşup İngiliz sınır devriyelerine yakalanma tehlikesi atlattıktan sonra beraber Tobruk'taki Türk karargâhına ulaştılar²⁹.

Libya'ya gelen Türk subayları bir bir kaybolan ümitlerin tekrar yeşermesine sebep oldu. Halk Türk subaylarının gelişlerine çok sevinmiş direniş hareketine bölgede nüfus sahibi olan Senusiler de iştirak etmeye başlamıştı. Halk bu savaşa küçükten büyüğe topyekün olarak katılmıştı. Türk subaylarının gelişleriyle onların emrine girmiş, hatta cephede "5-6 yaşında çocuklar bile bulunuyor. Enver Bey ve Türk subaylarına Türkçe methiye bile söylüyorlardı"³⁰.

Türk subayları halkı bir bir teşkilatlandırmıştı. Neredeyse isyankar bütün kabileler bile Türk subayların emrine itaat etmişti.

²⁸ Kurtcephe s. 90

²⁹ Kurtcephe s. 91-92

³⁰ Jean Louis, s.8

Osmanlı Hükümeti'ne boyun eğmeyen, vergilerini ödemeyen kabilelerin hırsız başıları bile en itaatkar askerlerden olmuşlardı³¹.

Trablusgarb'ta Neşet Bey ve Bingazi'de Enver Bey'in liderliğinde sürdürülen direniş, Senusi Şeyhi Ahmet Şerif'in³² maddi ve manevi katkılarıyla daha da güçlendi. İtalyanlar karaya ayak basınca Türk subaylardan ziyade halk üzerinde büyük etkiye sahip Senusilerden çekiniyordu. Bu yüzden İtalyanlar Senusi büyük şeyhi Ahmed Şerif'i yanlarına çekmek için faaliyetlere geçtiler³³.

Osmanlı hükümetine bu haber ulaşınca, Şeyh Ahmed'e hediyeler gönderdi. Gerçekte bu hediyelere hiç gerekte yoktu.

“Ocak 1912 Şeyh Ahmed Şerif Mısır mecmuasında cihat ilanı yayınladı. Bu cihat beyannamesinde, bilhassa din düşmanlarının işgali altında bulunan bölgelerde yaşayanlar olmak üzere tüm Müslümanlar cihada davet ediliyor, teşvik edici Kuran ayetleri ve hadisler sıralanıyordu. Cihat çağrısına katılmayanların mürted kabul edileceğini ve öldürmelerinin caiz olduğunu belirtiyordu.

Bu cihad çağrısından sonra diğerleri geldi. Şeyh Muhammed imzasıyla Mart 1912 başlarında Trablusgarb halkını cihada çağırın bir beyanname daha yayınladı. Yine aynı günlerde Ahmed Şerif imzasıyla Araplara hitaben cihada çağırıda bulunan bir beyanname daha yayınladı.

Senusi şeyhleri, Enver Bey'e güveniyor ve onun dediklerini harfiyyen yerine getiriyorlardı. Direniş süresince Enver Bey'le Şeyh Ahmed Şerif arasından mükemmel bir dayanışma örneği sergilendi. Türk subaylarına duyulan bir güvenin sonucu olarak

³¹ Jean Louis, s. 28-29

³² Ahmet Şerif ve Süleyman el-Buruni bu dönemden sonra Osmanlı Hükümetinde pek çok önemli işlerde yer alacaktı. Hatta Mustafa Kemal'e ve istiklal mücadelesinin kahramanları arasında bulunacaktı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Kuloğlu, *Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı Lider: Ahmet Şerif-Süleyman Buruni*, Ankara 1981.

³³ Kurtcephe s. 93-94

Tobruk civarında toplanan Senusi şeyhleri, son İtalyan askeri Trablusgarb topraklarından atılınca kadar savaşacaklarına dair bir ahidname imzaladılar³⁴.

Gösterilen bu dayanışmanın bir sonucu olarak, İtalyanlar donanma toplarının eriştiği menzilden daha içeri girememişler ve sahilde sıkışıp kalmışlardır. Bu olanlar ise bütün dünyayı şaşkına çevirmiştir³⁵.

Trablusgarb çıkartmasında İtalya “bir deniz gezintisi” adını verdiği işgaline karşı beklediğinin çok üzerinde bir direnişle karşılaşmış ve içine düştüğü bu durmdan kolaylıkla çıkamayacağını anlayarak önce Almanya’nın baskısını kullanarak Osmanlı Devleti’ni barışa zorlamaya çalışmıştır. Bir cevap alamayınca 18 Nisan 1912’de donanma ile Çanakkale Boğazını geçme tehdidinde bulundu³⁶.

30 Mart 1912’de 42 gemiden oluşan İtalyan donanması, Toronto Limanından Çanakkale boğazına gitmek üzere hareket etti. Osmanlı Devleti her ihtimale karşı boğaza mayın döşemişti³⁷. İtalya Çanakkale’yi geçemeyeceğini anlayınca Rodos ve Ege denizindeki 12 adayı işgal etti. (24 Nisan 1912)

boğaza döşenen mayınların haberini İtalya’ya ulaşınca geri dönmek zorunda kaldı. İtalya bu çaresizlik içinde bu dayanışmayı kırmak için bir tebligat hazırlayıp uçakla Trablusgarb ve civarına havadan dağıttı. İtalyanların uçaklardan Türkler aleyhine attıkları bildirilere cevaben yazılarak İtalyan birimlerine gönderilmiş ve Tanin gazetesinde 14 Ocak 1912’de yayımlanmış şu mektup, iki milletin ruh birliğini ifade eden çok önemli bir belgedir:

"Dün tayyareniz vasıtasıyla Trablusgarp halkına hitaben ordugâh merkezimize attırdığınız beyannameyi Türk kardeşlerimizle bir araya gelerek okuduk. Sizin beyannamede söylediğiniz sözleri cevaplandırıyoruz. Biz Türklerin ecdadımızı katletliklerine dair bir vak'a hatırlamıyoruz. Bu konuda hiç kimseye şikâyette bulunmadık. Bilakis bu muameleyi sizde gördük. Askerleriniz bir yaşındaki

³⁴ Kurtcephe s. 94-95

³⁵ Koloğlu, s. 181

³⁶ Ceyhan, s. 15

³⁷ Kurtcephe, s. 113

çocuklarımızı ve kadınlarımızı bile öldürdüler. Ve işkenceye maruz bıraktılar. Bunları görmeseydik sözlerinize inanabilirdik. Camilerimizi içinde ibadet yapıldığı sırada başlarına yıktınız. Türklerin savaşta bizi ileri sürdüklerini kendilerinin geri plânda kaldıklarını söylüyorsunuz. Biz onlarla yekvücuduz. Aynı vatanın evladınız. Ayrımız gayrımız yoktur. Şu kadar ki onlar bizim kıymetli muallimlerimiz olduğu için onların mevcudiyetlerini korumak zorundayız. Onların öğrettikleri harp usulü sayesinde 500 kişilik bir kuvvetle bir alayınızı mağlup ettik. Bu belde bizim vatanımız değil mi? Bizi çeşitli vaatlerle vatan müdafaasından alıkoymak kanunlara saygılı olduğunu iddia eden bir hükümete yakışır mı? Burada hayatımızın sonuna kadar size karşı müdafaaya karar verdik. Size bizim vatanımızı bırakmanızı tavsiye ederiz. Daha fazla İtalyan kam dökülmesine sebep olmayınız. Bütün Trablusgarp halkı ayan ve eşrafının kararıyla kaleme alınmıştır.

Cebeli Garp Mebusu Süleyman Banini/ Trablusgarp Mebusu"³⁸

Osmanlı devleti hilafetin de önderi olduğu için dünyadaki Müslümanların gözü buraya çevrilmişti. İtalya'nın nota vermesi ve Ahmed Senusi'nin yayınladığı cihat beyannamesi İslam dünyasında geniş bir yankı uyandırdı.

“Bu savaşı Müslüman halk, İslamiyet'e karşı bir saldırı olarak telakki ediyordu. Bu nedenle savaşa fiilen veya maddi katılımı, dini bir vecibe algılayan Müslümanlar; bir taraftan para yardımı yaparken diğer taraftan gönüllü Trablusgarb savaşına gitmek isteyenler hükümete başvuruyordu”³⁹.

Balkanlarda binlerce gönüllü bu savaşa katılmak istemiş, hatta mehter takımı eşliğinde hükümet binasına yürümüşlerdi⁴⁰.

Bağdat, Şam, Doğu Anadolu'dan Osmanlı Hükümetine başvuran binlerce telgraf, dilekçe ile savaşa gönüllü gitmek isteyenler vardı.

³⁸ Şavgın, s .9

³⁹ Kurtcephe s. 140

⁴⁰ Kurtcephe s. 141

Büyük devletler İtalya işgaline başta ses çıkarmayıp destek olmuşlarsa da savaşın ilerleyen günlerinde bu tutumlardan vazgeçmeye başladılar.

İngiltere'nin işgal ettiği Hindistan Mısır ve Fransa'nın işgal ettiği Cezayir, Tunus, Fas gibi ülkelerde yaşayan bir çok Müslüman bu savaşa karşı yer yer sert ayaklanmalar yaparak İtalyan işgaline protestolar yapıyorlardı.

Batılı devletler de Osmanlı Devleti'ni siyasi ve ekonomik olarak ablukaya alarak sıkıştırılmalarını arttırdılar.

Balkan devletleri Rusya'nın etkisiyle bir bir bağımsızlık isteğiyle Osmanlı Devleti'ne savaş ilanında bulunuyorlardı.

Büyük devletler bu savaşın daha da genişleyip, kendi topraklarına sıçramasında korktular. İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya 10 Ekim 1912 nota verdiler.

Osmanlı devleti büyük devletlerin notasına vereceği kararı düşündüğü sırada 13 Ekim 1912 Balkan devletleri ittifak olup Osmanlı Devleti'ne bir nota da onlar verdiler.⁴¹

Bu notalar karşısında Osmanlı devletinin eli kolu bağlanmış, hareket edemiyordu. Elindeki mevcut topraklarını korumak için kaçınılmaz olan Balkan harbine istemeyerek girecekti.

18 Ekim 1912 yılında Büyük devletlerin arabuluculuklarıyla Osmanlı Devleti İtalya ile Uşi (Ouchy) anlaşmasını imzaladı.

Bu anlaşmanın şartlarına göre:

1-Osmanlı Trablusgarb ve Bingazi'yi, İtalya da işgal ettiği adaları derhal tahliye edip, terk edecek (Bu maddeye rağmen İtalya adaları derhal tahliye etmemiştir).

2-Osmanlı padişahının “Naib-üs-Sultan” ünvanıyla bir temsilci bırakacak; hutbeler padişah adına okunacak.

⁴¹ Karal, C. 9, s. 302–303

3-Trablusgarb ve Bingazi'den Duyun-ı Umumiye'ye para verilmeğe devam edilecek ve her sene iki milyon İtalyan liredinden, yaklaşık 90 bin Osmanlı altınından aşağı olmayacaktır.

4-Kapitülasyonların ilgisi hususunda İtalya hükümeti Osmanlı'ya yardım edecektir.⁴²

Böylece Osmanlı Devletinin Afrika'da kalan son toprakları da kaybedilmiş oldu. Bu anlaşma Libya topraklarında çarpışan Türk subaylarına ve halka direkt açıklanmadı. İki devlet arasında mütareke yapıldığı söylendi. Balkan savaşının patlak vermesi nedeniyle buradaki Türk subayların bir kısmı diğer cephelere kaydırıldı.

Buradaki kalan bir avuç Türk subay ve Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey Trablus bölgesinde savaşı yönetmek üzere gönderildi. Şehzade Osman Fuad da Afrika grubları kumandanı olarak gönderildi. Ahmet Şerif Osmanlı devletinin görevlendiği "Naibü's-Sultani" diye anılmaya başlandı.⁴³

⁴² Danişmend, C. 4, s. 396

⁴³ Koloğlu, s. 182

I. BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN TRABLUSGARP SAVAŞINA KATILMASI VE ATATÜRK DEVRİMLERİ

I.1. Osmanlı Devletinin Çöküş Sebepleri

Süratle büyüyen ve gelişen, dünyanın en güçlü devletlerinden biri konumuna gelen Osmanlı İmparatorluğu, 17. yüzyıldan itibaren bir duraklama ve ardından gerileme ve çöküş dönemine girmiştir. İmparatorluk, toprak kaybetmeye, sınırlar daralmaya, nüfus azalmaya, ekonomik güç zayıflamaya başlamıştır. Gün gelmiş, bir zamanlar Osmanlı ordularının karşısında ürkek, yenik düşenler yeni yeni devletler halinde ortaya çıkmış; gün gelmiş tarihte aynı korkuyu yaşayan devletler, Osmanlı Devleti'ne "hasta adam" diyerek O'nun kalıtını paylaşmak için aralarında gizli anlaşmalar yapmışlardır. Sonunda İmparatorluk tam bir çöküntü ile karşı karşıya kalmıştır. Bu çöküşün ekonomik, toplumsal, siyasi, dini, kültürel nedenleri, dış ve iç etkenleri vardır. Temelde iç ve dış etkenler yer yer birbirini tamamlayan birbirine geçen sorunlardan kaynaklanmaktadır.

I.1.A. Dış Etkenler

17. yüzyılın sonlarında kanlı mezhep kavgalarını, savaşlarını geride bırakmış olan Avrupa, yıllardan beri kendisine korkulu düşler gördüren kıtanın pek çok ülkesini ele geçiren Osmanlı Devleti karşısında anlaşmak, birlikte davranmak derlenip toplanmak seviyesine ulaşmıştır. İngiltere, Fransa gibi, deniz aşırı ülkelerin zengin kaynaklarına el atan devletler bu ülkelerden sömürdükleriyle giderek zenginleşmekte Avrupa'daki küçük devletçiklerin yerini birliğe kavuşmuş güçlü devletler almakta; teknolojiye atılımlar yapıp, ekonomiye makineyi sokarak sanayi devrimini gerçekleştirmekte; Fransız Devrimi ile egemenlik kavramına,

insan haklarına yeni yorumlar getirmekte; ulusçuluk akımını başlatıp yaymaktadır.

Yenilmez olan Osmanlı orduları, bilimin sağladığı üstün silahlı Avrupa orduları karşısında yenilgiler tatmaya başladı. Sanayi devriminin ürettikleri kapitülasyonların sağladığı olanaklarla imparatorluğun en uzak kentlerine kadar yayılmakta, yerli el sanatlarını yok etmekte, ülkenin varını yoğunu çekip götürmektedir. İmparatorluğun iç ve dış ticareti yabancıların elinde, tekeline ve denetimindedir. İçerdeki işbirlikçi ticaret kesimi kendi kısa süreli çıkarını, yabancılara verilen ayrıcalıkların sürdürülmesinde görmektedir. Fransız devriminin başlattığı ulusçuluk kıvılcımı İmparatorluk sınırları içinde yaşayan kavimleri uyandırmış; devlet kurma, boyunduruktan kurtulma, bağımsız, özgür olma savaşına itmiştir. Ulusçuluk akımı Anadolu üzerinden sıcak denizlere açılmak isteyen Rusya ile, İmparatorluğu çağlar boyu bir büyük saldırgan olarak gören Avusturya'yı ortaklaşa eyleme geçirmiş; bunların destek, itiş ve yardımı sonucu Balkanlarda İmparatorluğa karşı ayaklanmalar başlamıştır. Yeni yeni devletler doğmaktadır.

Avrupa'daki hristiyan devletlerinin güçlü bir müslüman devletini zararlı görmeleri dış etkenlerden biri sayılır. Bu devletin zayıflaması siyasal, ekonomik, yönlerden yararlarına olacaktır. Uzakdoğu'ya, Hindistan'a uzanan yolun üzerinde ve çevresinde böylesine güçlü bir devletin varlığı her yönden kendileri için zararlıdır. Temelde ekonomik olan neden için din duygusu destekleyici bir başa etken olarak kullanılmaktadır.

Bu ve bunun gibi dış etkenler Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünü hızlandıran; iç etkenlerin yoğunlaşp, İmparatorluğun sorunlarının büyümesine yol açan olgular ve gelişmelerdir.

I.1.B. İç Etkenler

Siyasi, idari, dini nedenlerin yanında toprak düzeninin bozulmasının, artan dış borçların, kapitülasyonlar nedeniyle birikim sağlanıp yatırımlara gidilememesinin, sanayileşmeye geçememe, İmparatorluk yurttaşı olan hristiyan topluluklarının devlete karşı çıkmalarının, toprak kaybetmekten doğan daralmanın, bu daralma içinde devlet giderlerini karşılayamamanın, verimli toprakların kaybindan kaynaklanan geçim sıkıntısının payı gibi bir çok olay Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünü hazırlayan iç etkenler arasında yer alır. Osmanlı maliyesinde, özellikle İmparatorluğun yükselme döneminde fetihlerden sağlanan gelirlerin payı büyüktür. Her türlü yatırım bu fetihlerden alınan ganimetlerden sağlanmaktadır. Fakat İmparatorluk duraklama, sonradan gerileme dönemine girince, bu olanaklar tamamen kaybolmuş, üstelik daralmanın doğal sonucu olarak da bu topraklardan İmparatorluk sınırları içine çekilenlere toprak bulmak bir sorun haline gelmiştir. Çünkü ülke toprakları, dirlikler, sipahiler arasında bölüştürülmüş ,yeni gelenlere toprak bulmak güçleşmiştir. Devletin olağan, alışılmış gelirleri bu daralmadan dolayı azaldıkça yeni vergiler koyma ya da varolan vergileri artırma zorunluluğu doğmuştur. Vergi veren öteden beri "reaya", halktır. Vergiler arttıkça halkta hoşnutsuzluk başlamış, vergiden başka birşey düşünemeyen Devletse sipahiler üzerindeki düzenli denetimini yitirmiştir. Bu,önceleri devletin denetiminde olan sipahileri bölgelerinde birer toprak ağası haline getirmiştir. Bunlar Osmanlı devlet düzeninin, merkezi yetkinin, söz dinletirliğin sarsılmasına, giderek yok olmasına yol açmıştır. Bir devletin söz dinletirliği, yetkisi zayıfladıkça o devletin sınırları içinde yerel yetkiler belirmeye başlar. Yerel yetkilerin ortaya çıkışı ise Devleti zayıflatan, görevlerinden alıkoyan, düzeni başıbozukluğuna iten en önemli etkidir. Başlangıçta Osmanlı idaresinin bir "atıfet" olarak verdiği, tanıdığı ayrıcalıklar, kapitülasyonlar giderek İmparatorluğun tüm ticaretini, ekonomisini geliştirmek zorunda olan zanaat ve sanayiini tümüyle çökertmiş, Batının sanayi devrimi ile ürettiği malların İmparatorluk kentlerinde hiçbir koşula, vergiye, gümrük uygulamasına bağlı olmaksızın satılması ülkenin ekonomisini tamamen

dışa bağımlı hale getirmiş; devlet gelirlerinin giderleri karşılayamaması dış borçlanmayı zorunlu kılmıştır.

Ülke sınırları içindeki Hristiyan, ayrı soydan toplumların ayaklanmaları ,ulusçuluk akımının gelişmesiyle imparatorluktan kopmaları; devlet olma çabaları yanında, müslüman fakat başka soydan toplulukların imparatorluktan ayrılmak için başka devletlerle yakınlaşma içine girmeleri, Türk halkının kötüleşen düzenden yakınması yönetimi içinden çıkılması güç sorunlarla karşı karşıya getirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun çöküntüye götüren nedenlerin arasında dini bağınazlığın, bağınazların yenileşmeleri, salt kişisel çıkar açısından ele alıp her yenilikçi eyleme, girişime karşı çıkmalarının etkisi çok büyük büyüktür. Basımevinin kuruluşunu "günah"sayan; veba, kolera gibi salgın hastalıklar için konmak istenen "karantina"nın dine aykırı olup olmadığını araştıran; önceleri "fes"e, sonraları fesin yerine konmak istenen "şapka"ya karşı çıkan dini bağınazlığın devlet yaşamında geçerli olması ,böylesine bağınazlara söz hakkı tanınması devletin çöküş nedenlerinin acı örnekleridir.

Avrupa'da eğitimin laikleşmesi, toplumun her alanda gelişmesine, çağdaşlaşmasına sebep olmasına karşın İmparatorluk okullarındaki eğitim dinsel olmaktan çıkarılamamıştır. Bu katı dinsel davranış Batı'daki teknolojinin Osmanlı toplumuna aktarılmamasının en büyük, en güçlü engellerinden biri olmuştur.

Bu katı davranışların, dirençlerin, yerinde saymaların en önemli kaynaklarından biri ,Osmanlı toplum ve devlet düzeninde büyük ağırlığı olan "ilmiye"sınıfıdır. "Şeriat" (Dinsel kurallar) ve "fıkıh"(İslam hukuku) işleriyle uğraşan "ulema" kesimindeki "rütbe"li insanlar, "müderrisler", "kadı"lar , "kazasker"ler, kendilerinden önceki aydınlık kafalı, gerçekten bilgin kişilerin aksine toplumun geri kalmasının en büyük nedenlerinden biri olmuştur.

I.2. ATATÜRK'ÜN HAYATI

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk 1881 yılında Selanik'te doğdu. Babası gümrük memuru Ali Rıza Efendi, annesi, Zübeyde Hanımdır. İlkokulu Selanik'te Şemsi Efendi Mektebi'nde okudu. Öğrenimine Selanik Askeri Rüştıyesi ve Manastır Askeri İdadisi'nde devam etti. 1899'da İstanbul'da Harbiye Mektebi'ne girdi ve 1902 yılında piyade teğmen rütbesiyle mezun oldu. Kurmaylık öğrenimini başarıyla tamamladı ve 1905 yılında kurmay yüzbaşı oldu.

Önce Şam'daki 5. Ordu'ya, daha sonra 1907'de Makedonya'daki 3. Ordu'ya tayin edildi. 1909'da Hareket Ordusu'nda görev yaptı. 1911'de İtalya'nın Trablusgarp'a asker çıkarması üzerine Tobruk'a giderek savaşa katıldı.

Balkan Savaşı'nda Edirne'yi Bulgarlardan geri alan kolorduda görev yaptı. 1913-1915'te Sofya'da askeri ateşe olarak bulundu. I. Dünya Savaşı'nda 1915'te 19. Tümen Komutanı olarak Çanakkale Savaşı'na katıldı. "Anafartalar Kahramanı" adı ile ün kazandı.

1916'da doğu cephesinde Kolordu Komutanı olarak Rus taarruzlarını durdurdu, Bitlis ve Muş'u düşmandan geri aldı. 1917'de Filistin ve Suriye'de görevli 7. Ordu Komutanlığı'na atandı. Aynı yıl veliaht Vahdettin ile Almanya'ya gitti. 1918'de Suriye cephesinde 7. Ordu Komutanı iken I. Dünya Savaşı sona erdi. Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonra İstanbul'a geldi. "Türk vatanını düşman işgalinden kurtarmak" amacını gizli tutarak, Ordu Müfettişliği görevi ile İstanbul'dan ayrıldı. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı.

22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi'ni yayınladı. Osmanlı Hükümeti'nin verdiği görevden ve askerlikten istifa etti. 23 Temmuz 1919'da Erzurum, 4 Eylül 1919'da Sivas'ta toplanan kongrelerin başkanlığını yaptı.

Bu kongrelerde; "düşman işgaline karşı milletin vatanı savunacağı, bu amaçla geçici bir hükümet kurulacağı ve bir Milli Meclis toplanacağı, manda ve himaye kabul edilmeyeceği" kararları alındı. Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de Ankara'da tarihi görevine başladı. Mustafa Kemal, meclis ve hükümet başkanı seçildi. Sevr Antlaşması'nı Türk milletinin kabul etmediğini dünyaya ilan etti.

İzmir'i işgal eden Yunan kuvvetlerinin ilerlemesi 1921'de I. ve II. İnönü Muharebeleriyle durduruldu. 23 Ağustos 1921'de tekrar saldıran Yunan ordusu, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği Türk ordusu tarafından Sakarya Meydan Muharebesi'nde mağlup edildi. Bu zafer sebebiyle Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal'e "Mareşal" rütbesi ve "Gazi" unvanı verdi. Türk ordusu, vatanı düşman işgalinden kurtarmak için 26 Ağustos 1922'de taarruza başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın yönettiği "Başkomutanlık Meydan Muharebesinde (30 Ağustos 1922) Yunan ordusu'nun büyük kısmı yok edildi. Türk ordusu 9 Eylül 1922'de İzmir'e girdi. 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı ve itilaf devletleri işgal ettikleri Türk topraklarından çıktılar.

1 Kasım 1922'de saltanat kaldırıldı. 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalandı. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildi. Mustafa Kemal ilk Cumhurbaşkanı seçildi. Cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal'in önderliğinde yenilik hareketleri başladı.

3 Mart 1924'te hilafet kaldırıldı. "Öğretimin Birleştirilmesi Kanunu" ile mahalle mektepleri ve medreseler kapatıldı. İlk, orta ve yükseköğretim okulları açıldı. 20 Nisan 1924'te yeni anayasa kabul edildi.

1925'te fes ve eski kıyafetlerin yerine modern şapka ve kıyafetler, milletlerarası takvim ve saat kabul edildi. 1928'de Arap alfabesi yerine Latin alfabesine geçildi. 1934'te Türk kadınlarına milletvekili seçme ve seçilme hakkı

verildi. Aynı yıl "Soyadı Kanunu" kabul edildi. 24 Kasım 1934'te Türkiye Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal'e "Atatürk" soyadını verdi. Yürüttüğü yenileşme çalışmaları. "Atatürk İnkılapları" adı ile Türk tarihindeki seçkin yerini aldı.

Türk vatanının kurtarıcısı, Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938'de ebedi uykusuna daldı. 19 Kasım'da İstanbul'dan Ankara'ya nakledildi. Etnografya Müzesi'nde geçici kabre konuldu. Büyük önderin hatırasını yaşatmak için inşa edilen Anıtkabir'de, 10 Kasım 1953'te toprağa verildi.

I.3. İTALYAN İŞGALİ ve ATATÜRK'ÜN TRAPLUSGARP SAVAŞINA KATILMASI

Libya cihat hareketi, Ekim 1911 ve Ekim 1912 yıllarında tüm ülkede tek bir vücut olarak düşmana karşı başlatılmış şanlı bir direniştir. Bu direniş sırasında, Osmanlı ordusuna bağlı Türk askerlerinin gözetim ve kontrolünde toplu siyasi ve askeri bir yönetim teşekkül etmiştir. Bu birlikteliğin, direniş ve mücadele hareketinin oluşumunda büyük katkısı ve etkisi olmuştur. Türk askerleri bu direniş esnasında, savaş yönetme hususunda üstün başarılar göstererek, önemli roller oynamıştır. Düşmana karşı ortak olarak yürütülen savaşların en meşhurları şunlardır:

El-Hani, eş'Şat, Seyyidi'l-Mısrî, Ebu Milyane, Ayn Zare, Girgariş, Cenzuur, El-Humus, el-Mirgeb. Aynı direnişler Libya'nın doğusunda yer alan Bingazi'de, Derne ve Tobruk'ta da gösterilmiştir. Düşmana karşı bu bölgede gerçekleştirilen en önemli savaşların adları şöyledir: Culyane, Kavafiye, Bingazi, Kadru Resi'l-Liyn, Tobruk, en'Natura, El-Husunu'l-Cedide.

İtalyan işgali Libya'nın batısına verdiği önem kadar, doğusuna ilgi duymuş ve gözlerini bu bölge üzerine dikmiştir. Derne, Tobruk ve Bingazi peş peşe ekim 1911 yılında İtalyan işgalinin eline düşmüş, buna karşılık olarak Libyalı ve Türk

askerler direniş ve mücadelelerini henüz işgal eline geçmeyen bölgelerde sürdürme kararı almıştır.

Libyalıların dinine olan bağlılıkları ve İslam dininin vatan sevgisine yaptığı vurgudan ve onun için ne pahasına olursa olsun can ve malı feda etmek ilkesinden olsa gerek, Bingazi'ye komşu olan bölge insanları hemen koşarak mücadeleye katılmışlardır. Libya'nın batısında gerçekleştirilen direnişinin aynısı doğuda da sürdürülmüştür. Tüm askerler, düşmana karşı dimdik ayakta durarak özellikle Türk subay ve askerler üstün başarılarla imza atmıştır. Öte yandan Libyalıların göstermiş olduğu üstün gayret ise, onların vatanlarına duydukları sevgiyi gösteriyor ve bu gücü vatanlarına karşı duydukları sorumluluk hissinden alıyorlardı.

İtalya, İngiltere ve Fransa'yla yaptığı gizli ve açık anlaşmalarla Trablusgarp'ı işgal onayını aldıktan ve 29 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan ettikten sonar 5 Ekim 1911'de Trablus'a asker çıkardı. 20 Ekime kadar peş peşe Tobruk, Derne ve Bingazi İtalyanların eline geçti. Osmanlı ordusunun genç subaylarından bir bölümü Trablusgarp'ı savunmak için gönüllü olarak Mısır, Tunus yoluyla cepheye gittiler. Binbaşı Enver Bey, Kolağası Mustafa Kemal, Fuat Bey (Bulca), Nuri Bey (Conker), Fethi Bey (Okyar), Albay Neşet Bey bu subaylar arasındaydı. Enver Bey, Trablus'ta yerli Arapları teşkilatlandırarak savunmaya katılmalarını sağladı ve Askeri birlikleri üç komutanlığı ayırdı.

Trablus Komutanlığı : Kurmay Albay Neşet Bey

Bingazi Komutanlığı : Kurmay Binbaşı Enver Bey

Derne Komutanlığı : Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal

Seyahati sırasında binbaşılığa yükselen Mustafa Kemal, 8 Aralık 1911'de Trablusgarp'a geldi. 22 Aralıkta Tobruk Savaşı'nı kazandı. Derne'de 16/17 Ocak

1912 taarruzunda gözünden yaralandı. Bir ay hastanede tedavi gören Mustafa Kemal, 6 Mart 1912'de Derne komutanı oldu. Derne'de başarılı savunma muharebeleri yaptı.

Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşı'nın çıkması üzerine 15-18 Ekim 1921 tarihleri arasında, Osmanlı-İtalyan delegeleri arasında imzalanan Ouchy (Uşi) Barış Antlaşması ile sona erdi. Antlaşmaya göre Trablusgarp ve Bingazi tam bir İtalyan sömürgesi oldu. İtalya bununla da yetinmeyerek, 5 Kasım 1911'de Trablusgarp ve Bingazi'yi topraklarına kattığını dünyaya duyurdu. Gönüllü subaylar Balkan Savaşında görev almak üzere İstanbul'a döndüler.

I.4. ATATÜRK DEVRİMLERİ ve KUZEY AFRİKA

I.4.A. Toplumsal Etkileri

Kemalist inkılâpların yapılması; Osmanlı tarihinde çeşitli zamanlarda yapılmış başlangıçların bir devamı niteliğindedir ve bölgedeki çeşitli ülkelerde yapılmış benzer hareketlere de paraleldir. Bunun için Osmanlı Tanzimat Hareketi ile birlikte yavaş yavaş modern kanunlar çıkmaya başladı ve buradan Osmanlı İmparatorluğu idaresinde olan Arap Devletlerine yol buldu. Mısır'da oluşturulan ve çıkarılan kanunların bütünü; Napolyon'un hamlesinin ve ilerleyen zamanlarda buna eklenenlerin bir etkisi idi⁴⁴. Tunus'ta ise çoğu Hayrettin Paşanın sadrazam sıfatıyla Osmanlı adına idare ettiği zamanda idi. Atatürk de bu yönelmeyi Fetva Eminliği, Evkaf ve Şer'i mahkemeler gibi dini kimlikli kurumları kaldırmakla pekiştirdi. Fetva Eminliği makamı ve buna tabi kurumlar kaldırıldı. Bununla inkılaptan önce din, kendi tekellerinde olan din adamları için de tarihi bir dönem kapanmış oldu, ve Evkaf ya da diğer adıyla Ahbas; ve sosyal hizmetlerin

⁴⁴ Mısır hakkında Profesör Holt'un yönettiği araştırmalar grubuna bakılabilir: P.M.Holt(Editor), *Political and Social Change in Modern Egypt*, Oxford University Press 1968, London, pp 135-161, pp.209-230, pp-308-333 and pp.347-361; Tunus hakkında bkz. Charles Micaud, *The Politics of Modernization*, Frederic Prager, New York, 1963, Leon Carl Brown, *Tunisia under the French Protectorate*; ayrıca bkz. 1962 senesinde Harvard Üniversitesi Tarih ve Orta Doğu Araştırmaları bölümüne sunulan doktora tezi.

gerçekleştirilmesi, mescitlerin yapılması ve kurulması, tekke ve Darülacezelerin masraflarının karşılanması ve bazı eğitim kurumlarının giderlerine harcanmak gibi işleri gerçekleştirmek amacıyla kurulan sosyal yardım kurumları kaldırıldı.⁴⁵ İslamın yerleşmesinden sonra çeşitli zamanlarda kurulan ve yine İslamın kendisinin bu zamanın şartlarına göre gerekli kıldığı ve aynı zamanda İslam yasalarında, yerine getirilmeleri hakkında senet ya da nass bulunmayan görevler olduğu konusunda, bu kurumlarla ilgili birçok insanlarla istişare yapıp danışıldığı hakkında hiç şüphe yoktur. Bu kurumlar yeni toplumda onlara ihtiyaç olmamasından ya da aynı amacı gerçekleştirmek için yeterlilik olarak daha fazla ve daha güçlü çağdaş dairelerin kurulacak olmasından aktivite ve önemini kaybetmişti. Mısır, Tunus, Cezayir gibi Arap dünyasında bu gibi geleneksel kurumlardan çoğu başka şekillerde derece derece kaldırıldı.⁴⁶

Mustafa Kemal Atatürk'ün toplum sahasında yaptığı işlerin belki de en önemlisi, daha önceki dönemlerde başlayıp, Türkiye idaresinde bir dönem kadının güçlendiği ve bütün bu işlerin hiç olmazsa asgari düzeyde aile müessesesinin devamına bağlı olarak haklarının güvence altına alınması ve korunması için kadınlara özgürlük verilmesi ve kanun ve yasalar çıkarmasıdır.

Kişisel haklar, medeni kanunla düzenledi. Evlenme ve boşanma Medeni Kanununun maddeleri ve güvencelerinin sınırları içerisinde sağlandı. Atatürk'ün icraatları, Miladi 1908'de Mısır'da vefat eden Kasım Emin'in "Tahrîru'l-Mer'ât" (=Kadınlara Özgürlük Verilmesi) ve "El-Mer'etü'l-Cedîd" (=Yeni Kadın) adlı iki meşhur kitabında ortaya koyduğu hedeflerinden daha büyük ve haliyle et-Tâhir El-Haddâd'ın 1930 senesi Tunus basımlı "İmraetünâ fiş-şerî'ati ve'l-Müctema" (=Şeriat(Kanun) ve Toplumda Kadınıımız) kitabında yazılan bir çok hedeflerinden

⁴⁵ Bu kararlar meşhurdur. Modern Türkiye'yi anlatan her hangi bir kitapta bunları bulmak mümkündür. Örnek olarak bkz. Lewis.op.cit.pp.256-277

⁴⁶ Bkz. Hisham Sharabi , *Nationalism and Revolution in the Arab World*, D. Van Nostran CO., New Jersey, 1966, pp-27 and 29; Mehmet Es Sünusi, "Tunus Yasama Dairesi", *Vakıflar Dergisi*, Tunus, M 1958, s. 9

daha kapsamlı idi⁴⁷. Bunun içindir ki Atatürk'ün kararları ile kadın hareketi, ülkesinde ve bilfiil örnek olduğu ülkelerde bu zamanda kadının olabileceği en mükemmel şekli ile tarihi kesin bir zafer kazanmıştır.

Kişisel ilişkilerin usul ve esasları üzerine inişli çıkışlı değişimlerin uygulanması karşısında bölge toplumlarının uğradığı hızlı gelişmeler de bu konuda yarar sağladı. Özellikle yasalar koyuldu. Tunus'ta 1956'nın 13 Ağustos'unda yayınlanan ve çok eşliliği men eden; boşanmayı mahkeme kararına bağlayan; toplumsal istikrar güvencesini hedefleyen ifadeler içeren Kişisel Haklar Kanununun, yakın ilişkiler içerisindeki Mısır, Suriye'nin bütün ıslahatlarından yararlandığı ve dini resmi kurumların rızasını almak adına, koyduğu kanunları korumak için Kuran ayetlerinin tefsirinde içtihadı başvurduğunu görülür⁴⁸.

I.4.B. Ekonomik Etkileri

Ekonomi ve siyasetin ayrılmaz bir bütün olduğunu bilen Atatürk başlangıç olarak, ekonomi üzerinde devletin otoritesini güçlendirmeyi düşünmüştü (Etatizm). Zira Osmanlı İmparatorluğu zamanında girip yerleşen yabancı ekonomi, onun zihninde hala siyasi otoriteyi bitiren korkulu bir rüya idi. Buna ilaveten, sermaye, sanayi ve ticaretin büyük bir kısmı yabancı ülke vatandaşlarında ya da dış mihrakların koruması altındaki azınlığa aitti. Bu canlı sektöre ordu ve idarede devlet hizmetine yönelmiş Aydın hassasiyetleri olan Türklerden çok azı önem veriyordu. Türkler, ezici çoğunlukla ya günümüzde bile hala ilkel olan ziraat alanında ya da sınırlı ticaret işlerinde çalışıyordu. Bunun için devletin üretim

⁴⁷ "Atatürk ve kadına özgürlük verilmesi" konusunda Lord Kinros'un "Atatürk" adlı kitabında yazdığı kısma bakılabilir: Lord Kinros, *Ataturk: The Rebirth of a Nation Northern Cyprus*, Rustem and Brothers 1981, pp.418-424; ayrıca Lewis'in aynı konu hakkında adı geçen eserinde ele aldığı kitabına da bakılabilir. Lewis, op.cit. pp.266-267; Bkz. Kasım Emin'in yazdığı ve Muhammet Ammare'nin yeniden yayınladığı *Tahriru'l-Mer'eti*" (=Kadına Özgürlük Verilmesi) ve *El-Mer'etü'l-Cedîdetü*" (=Yeni Kadın) kitaplarının karşılaştırılması hakkında Muhammet Ammare: Kasım Emin, *El-A'mâli'l-Kâmile*, Arap Araştırma ve Yayın Kurumu, Beyrut 1976; *Tahrîru'l-Mer'eti*, s. 9-114 ve *el-Mer'etü'l-Cedîdetü*, s. 119-239

⁴⁸ Muhammed et-Tahir et-Tunusi, *Kişisel Haklar Kanunnamesi*, Tunus Yasama Dairesi, Tunus 1964 Bkz. Başkan Ebu Rukeybe'nin bu konu hakkındaki konuşmaları, özellikle Ağustos 1956, Ağustos 1965 ve Haziran 1966 konuşmaları

sektöründe ya da hizmet sektöründe planlama, uygulama ve ekonomik projelerin yönetimi için müdahalesi gerekiyordu. Atatürk de devletin merkezîyetini güvence altına aldı ve onu üretim, dağıtım ve tüketim işlemlerine yöneltti. Ülkede ekonomik hayatta devletin otoritesini gerektiren diğeri bir unsur; toplumun modernleştirilmesi ve ilkel ziraat merhalesinden bunlara ilaveten ülkenin üretim seviyesini yükseltecek, toplumu harekete geçirecek ve fertleri birbirine kenetleyecek sanayi merhalesine yeni merhaledeki hareketli sanayi lokomotifi ile ve eğitim, bilgilendirme, yönlendirme ve bilinçlendirme konusundaki hedefleri ile geçirilmesi ile ilgiliydi. Hiç şüphesiz bu yöneliş, zaruri olarak belirli bir bütçesi, hedeflenen projeleri ve elde edilmesi istenen hedefleri olan düzenli bir kalkınma planının varlığını gerektiriyordu ve bu bilfiil vücuda geldi. Toprak, cam, kâğıt, dokuma sanayi gibi tüketime yönelik üretim sanayileri ile ülkenin çeşitli yerlerinde yayılmış kimya, demir ve çelik sanayileri gibi ağır sanayiler, bazı yan sanayileri içeren bir grup fabrikanın kurulmasını öngören ve 1934 Ocagında başlayıp 1939 yılında sona ermesi planlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmaya başlandı.

Ve böylece Atatürk ekonomi üzerinde bir otorite kurdu. Ekonomiyi yabancı tekeline bırakmadığı gibi ülkede sanayi merhalesi ve bunun gereği olan planlar, düzenleme, yönlendirme ve ülkede sürmekte olan modernleştirme işi ile birlikte vatandaşların harekete geçirilmesini sonuç verecek olan toplumsal değişiklikler ülkeye girmiş oldu. Bu durumun, ilerleyen zamanlarda istiklalini elde eden ve aynı şartlara maruz kalan sayılarının ve metotlarının farklı olmasına rağmen hepsinde de devlet otoritesini açık bir şekilde gördüğümüz çeşitli Arap ülkelerinde tekrarlandığını görürüz.

I.4.C. Kültürel Etkiler

Kültürel sahada ise Mustafa Kemal'in hareketini modern yeni toplumu kurmaya yönelik olarak bilim, tecrübe, gerçeklerle yüzleşmek ve tekelleşme ile mücadeleyi esas tutan ve ileri Avrupa bilimini örnek alınması gereken bir misal olarak kabul etmiş bir hareket olarak görürüz⁴⁹. Dini devletten ayırdı ve onu layık olduğu yere koydu; ondan herhangi bir şekilde çıkar sağlamayı yasakladı. Din görevlilerinin dini törenler haricinde dini elbise ve esvab giyerek itibar sağlamalarını menetti. Tekkeleri kapattı ve tarikatların uygulamalarını durdurdu. Modern, çağdaş okulların yaygınlaştırılması ve üniversitelerin kurularak hedeflenen ve planlanan metotlarla bunların bilimsel yollarla gelişmeye yönlendirilmesini sağladı⁵⁰. Eğitim-öğretimdeki bu yenilikleri ordudaki modernleşme hareketleriyle, çağdaş okulların kurulmasıyla, yabancı dillerin öğrenilmesiyle ve yurtdışına ilmi heyetler gönderilmesiyle bir arada düşünmek gerekir elbette.

Bu akım Tanzimat döneminde, Sultan Abdülhamid zamanında ve genç Türkiye zamanında kuvvetlendi. Bununla birlikte buna paralel çizgi; Mısır'da Fransız hamlesinden ve Mehmet Ali Paşa'nın ortaya çıkmasından, Tunus'ta Hayrettin Paşa ve Sadıkiye Medresesinin ve onu takip eden kurumu okullarının kurulmasından itibaren görülmeye başlanır.

Atatürk'ün bilimsel ve kültürel sahada en önemli icraatları Arap harfleri yerine geçmişle bağ kurma gibi zor bir işi üstlenmiş olmasına rağmen Latin harflerini kabul etmesidir. Belki de bununla okur-yazar olmama probleminin çözümüne birçok insanın çok kısa bir sürede rahatlıkla ve kolaylıkla yazmayı öğrenmesi ile geniş çaplı katılım sağlamaktır. Bu değişiklik, kendinden önce

⁴⁹ Bkz. Lewis s. 280-282

⁵⁰ Bkz. Lewis s. 258-259 Ayrıca bkz. Frey'in istatistiklerle anlatılmış kitabı, Robert E-ward and Dunk Wart Rostow, *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton University Press, New Jersey 1970, pp.217-223

Rusya idaresindeki bazı Türk ülkelerinde yapılan değişiklikleri takip etmiş ve büyük bir başarı elde etmiştir. Bu başarı Türkiye'deki bazı Arapça bilginlerini buna benzer şekilde Arapça yazmayı kolaylaştırmanın, basitleştirmenin mümkün olup olmadığını anlamaya itti. Konu dil kongrelerine taşındı. Dini, milli, tarihi yaklaşımından dolayı karşı tepki uyandırdı⁵¹.

Arap dünyasındaki benzer çalışmalardan biri de Libya'da gerçekleştirildi. Merhum bilim adamlarından Mahmut Es-si'râni Bingazi Edebiyat Fakültesi'nde 20 Mayıs 1958'de "İslâhu'l-Kitabeti'l-Arabiyye" (=Arapça yazının iyileştirilmesi) başlıklı bir konuşma yapmış ve bu konuşma sırasında tahtada bazı örnekler vermiştir. Dil Akademisi Üyesi merhum İbrahim Mustafa da konferansla ilgili olarak özetle Dil Akademisinin bu konudaki çalışmalarını anlatmıştır. Fakat bu konferans; hali hazırda var olan Arap harflerinde herhangi bir değişikliğe karşı, öfkeli bir karşı tepki uyandırmıştır. Özellikle de eğitim heyetinin çeşitli bilim dallarındaki üyelerinden gelen yorumlar bir hayli sert olmuştur. Salonda ilgili hocanın öfke ve hassasiyetini uyandıran gürültüler yükselmiştir.

I.4.D. Psikolojik Etkiler

Atatürk, daha evvel açıkça bahsettiğimiz gibi yeni Türk toplumunun hem görünüş, hem güç hem de ilişkileri bakımından Avrupa toplumları yapısında olmasını istiyordu. Ve Avrupa; en açık şekilde asrın Medeniyetinin, en geniş manasıyla ilerlemenin örneği ve misali idi. Bunun için Atatürk, ülkesinin kendi ayakları üzerinde Avrupa ülkeleri ile eşit olarak durabilmesi için onlarla denk aynı esaslar üzerinde duran sistemi aynı, aynı mantıkla düşünen hatta aynı görünüşte olması gerektiği kanaatindeydi. Böyle olması gerektiği için geçmişin zincirlerinden ve ağırlıklarından kurtulmalı, şartlarından ve onun gereklerinden sıyrılmalıydı. Buradan hareketle Türk halkının yönlendirilmesi bu yeni ve dış görünüşle ilgili devrimlere uyulmasına imkân veren yöne psikolojik bir

⁵¹ Bkz. "Osmanlı eğitiminin ıslahı" hakkında bkz. Rostow, s. 209-217; Mısır hakkında bkz. Fritz Steppat; İngiliz işgalinden önceki eğitimle ilgili projeler hakkında bkz. William R. Polk and Richard Chambers (Editors) .op.cit.,pp.261-297; Tunus hakkında bkz. Brown s. 179 ve Micaud .op.cit.,pp.13-21

yönlendirme idi. Avrupa elbisesini zorunlu kıldı, feshi yasaklayıp onun yerine şapkayı getirdi ve yeni soyadı seçme yükümlülüğü getirdi. Cuma günü yerine Pazar gününü resmi tatil yaptı. Hicri ve mali yılı kaldırarak, miladi yılbaşına göre törenlerin yapılmasını şart kıldı. Bunlar sadece dış görünüşte var görünüyorsa da yüzeysel olmaktan öte işin özündedir. Geçmişten yüzünü çevirip bütün olanaklarıyla örnek olarak görünen, güçlü, ilerlemiş Avrupa'nın temsil ettiği yeni modern toplum binasının tamamlanmasına doğru yönelmek için Türk halkının Psikolojik yönelişi de önemlidir. Sonuçta Mustafa Kemal Atatürk'ün hareketinin, geleneksel Osmanlı kurumlarının gözden geçirilip, Türk toplumunun geleneksel durgun hayattan, modern, dinamik, ileri hayata geçmesi maksadıyla modern kurumlar haline getirilmesi için gerekli değişim –değiştirme hareketi olduğunu söylemek mümkündür ve çalışmaları ülkedeki siyasi yönetim üzerindeki otoritesi ile başlar. Sonra planlanan, hedeflenen programın uygulanmasıyla meseleyi toplumda siyasi, toplumsal, ekonomik ve psikolojik yönden ele alır.

Daha evvel bahsettiğimiz gibi bu tecrübe kendiliğinden boş yere oluşmamış, imparatorluğun 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında uğramış olduğu egemenlik ve yönetim sistemi üzerindeki ıslahatların (iyileştirmelerin) uygulanmasıyla yeni olaylara uyum sağlama çalışmalarını sonuç vermiş, yurt içi ve yurtdışı baskılara sebep olmuş, siyasi, toplumsal ve ekonomik değişikliklerin bir sonucudur. Paralel olarak bölgedeki diğer ülkelerde aynı yollarla yapılan ıslahatlar aynı zamanda ve Atatürk'ün çalışmaları bu başlangıç noktalarından dolayı bir savunma hareketi olarak kabul edilir.

Mustafa Kemal Atatürk sisteminin ana temellerinden biri olarak kabul edilen “Laiklik” ise yurtiçinde ve dışındaki İslami çevrelerin eleştirilerine hedef olmaktan kurtulamadı. Benzeri inançları, değerleri, maneviyatları olan ülkelere Türkiye'yi bir soyutlama gibi algılandı. Bu düzenleme ve başarılı çalışmaları güzel karşılayan batılılar da, bunları ifade ederken, sanki bu icraatlar İslamın bu

lkelerde sonu imiş gibi abartmalarda bulundular. Bütün bunlara rağmen aslında bu iş –bize göre- kişisel ya da bir zümre tarafından oluşmadı. Yani görünüşteki kk işlere önem vermeksizin işin özünü ve insanın esas problemlerini ele alan dini öğretilerin çizgisinden çıkmak şeklinde değildir. Saltanat, Halifelik, Vakıflar ve Fetva Makamı Hazreti Peygamberin (ASM) vefatından sonra kurulmuş kurumlardır. Hicri veya Miladiye göre hesaplama, sonraki zamanlarda kullanılmış hesaplama ilgili meselelerdir. Giyim ise dış görünüşle ilgili dinin karışmaktan çekindiği bir mesele olduğu gibi bundan başka namaz vakitleri, geriye kalan Cuma günü isteğe bağlıdır. Osmanlıların giydiği fesin ise din ile bir ilgisi yoktur ve Sultan Selim zamanında ülkeye girişmiştir. Fesin Nizamı Cedit askerlerine giydirilişi ile fötr şapkan kullanılması esas itibariyle aynı gürültüyü koparmıştır.

Mustafa Kemal İslamı, Devletin siyasi ve idari sahasından uzaklaştırmak istedi ve bu işi toplumun bir bireyi, parçası olan insana bıraktı. Bu sayede Türkiye, Atatürk zamanında ve vefatından sonra da önceden olduğu gibi Müslüman bir ülke olarak yoluna devam etti. Atatürk, gücü yettiği kadar bunun zıttına çalışmadı. Çünkü İslam; Müslüman toplumlarda karışılaşılan bütün tehditlerden daha kuvvetli yenilenen bir manevi gücü temsil eder.

Mustafa Kemal Atatürk’n Arap dünyasında en çok eleştiri aldığı husus ise Avrupa’yı en kk işlerde bile taklit ettiği iddiasıdır. Halbuki bu mesele bölge halklarının hala karışı karışıya olduğu bir meseledir. Unutulmamalıdır ki Atatürk bgn yaşadığımız şartlardan daha farklı şartlar içinde akıp giden olayların içine düşmüştü. Türkiye o zamanda bağımsız tek Müslüman Devletti; ve o vakitte henüz kendisine rakip olmayan gcl, gelişmiş Avrupa karışısında herhangi bir dayanak olmaksızın tek başına ayakta durabilmeliydi. Avrupa’ya denk olabilmek için Avrupa’nın gittiği aynı yoldan geçerek modern gelişmiş bir devlet olması arzulanıyordu. Bunu gerçekleştirmek için ise Avrupa’yı örnek alması gerekiyordu. Buradan hareketle halkı bu yöne yönelmek için yoğun hamle yapıldı. Atatürk’e

göre modernleşme Avrupalılaşmak demektir. Avrupalılaşmak ise sadece teknolojiyi getirmek değildir, Avrupalılaşmak; düşünce şeklinde, kurumlarda ve hatta yurtdışından ülkenin görünüşü ve itibarındaydı da .

Avrupa'nın görüntüsü ise sadece Atatürk'ün değil, Atatürk'ün akranı olan Arap ülkelerinden Avrupa'nın modernleştirmeye cezp ettiği bir çok kimsenin de gözünü kamaştıran bir görüntü idi . O zaman Atatürk ya da ondan başka herhangi bir kimse zayıf ve kuvvetsiz Avrupa rüyası görmedi ve dünya Avrupa'da olan iki büyük kuvvet ile (birbiriyle) çekişiyordu. Dahili ve harici olarak bu iki kuvvet sınırsız gücünü kaybettiğinden ve dünya ülkelerinin çoğunluğunun bağımsız olarak, sayı bakımından gelişmiş ülkelere üstün gelme hedef ve zorunluluğu olan üçüncü bir blok oluşturmaları, Üçüncü Dünya ülkelerinden petrol ihraç eden ülkelerin bir araya gelmesi ve bunun üzerine Avrupa'nın elini tam bunların kalbine koyması, ortak ve karşılıklı problemleri olan küçük bir dünyanın yakınlaşmak için Kankon'da toplanması, Japonya gibi gelişmiş bir doğu ülkesinin küçük ama kendisine saldıran ülkeler vasıtasıyla gelişmiş bir ülkeden kendisine bir model-kalıp olmayacağını ve tecrübesinin kendisinden kaynaklanıyor olması gerektiğini hissetmesi, dünyanın yeni sollar ve ısrarlı ihtilallerle sarsılması, Unesco gibi uluslararası kuruluşlar vasıtasıyla uluslararası mirasın birliği ve bu mirası zenginleştirmek için halkın kültürünün kendine mahsus özelliklerini ortaya koymaya çalışması hep bu ihtiyacın şekillendirdiği yapılanmalardır.

Biz bugün Atatürk'ün yaşamış olduğu dünyadan farklı bir dünyada yaşıyoruz. Önümüzde başta Atatürk'ün olmak üzere insani deneyimlerden meydana gelen bir mirasımız var. Fakat ne yazık ki o asırla şimdiki yüzyılın farklı olmasına rağmen Atatürk'ün karşılaştığı problemler hala ayakta. Cevap bulmaya çalıştığı sorular hala cevap bekliyor. Bu problemler; yaşadığımız olayları analiz etmek, geleneksel kurumlarımızı geliştirmeyi ve gelişmiş ülkelerle aramızdaki uçurumun artmasıyla karmaşası artan modern devletin direklerini

sağlamlaştırılmasıyla değiştirmeyi gözden geçirmekle mümkün. Fakat bu problemlerle nasıl yüzleşilir ve istenilen değiştirme çeşitleri, onun için doğru olanı şekillendirme ve uygulama metodu nedir? Tedaviyi garanti edip kefil olan metotlar, vesileler, imkânlar nelerdir? Hepsi hâlâ cevap bekleyen sorulardır.

I.5. ATATÜRK'ÜN BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ ve LİBYA (Bir Fotoğrafın Düşündürdükleri)

Bu fotoğraf⁵²; Önder Mustafa Kemal Atatürk, kardeş Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı şer ve zulüm kuvvetlerine karşı, Türkiye'de Kurtuluş Savaşını yönetirken ve bu sömürgeci devletlerin, Türkiye'nin gücünü kırmak için saldırdığı bir zamanda çekilmiştir. Önder'in ülkesini kurtarmasına yardım için Arap ülkelerinde cemiyetler kurulmuştur ve doğal olarak Libya bu göreve koşanların ilklerindedir. Bunun için Trablus'ta 1922 senesinde, Türkiyede bağımsızlık savaşı veren Mehmetçiklere bağış toplamak için "Hilal-i Ahmer" (Kızılay) cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyet; başkan olarak Muhammet el-Fakih Hasen Bey, üyeler olarak da el-Arif el-Kiyb, eş-Şerif Kanabe, Hacı Nasuf, Ali bin Aviydan, Arabi bin Umran, Muhammet bin Zikri Beylerden oluşmuştur. Bu beyefendileri, kardeş Libya ve Türkiye halkları arasındaki kardeşlik ve dostluğun, köklerinin sağlamlığına delil olarak tarihe hediye ettiğimiz bu hatıra fotoğrafı, bir araya getirmiştir.

⁵² *El-Efkâr* Dergisi, S. 14, Yıl 1958, s.19.

صورة من صور التعاون الليبي التركي

عندما كان البطل مصطفى كمال باشا اتاتورك يقوم بحرب التحرير في تركيا ضد قوى الشر والظلم التي تعرضت لهما الشقيقة تركيا، وذلك عندما تكالبت عليها دول الاستعمار تبغي كسر شوكتها، تالفت في البلاد العربية جمعيات لمساعدة البطل في تحرير بلاده، وطبيعي ان تكون ليبيا في مقدمة السباقين الي مثل هذا الواجب، ولذلك فقد تأسست في طرابلس سنة ١٩٢٢ جمعية الهلال الاحمر وذلك لجمع التبرعات للكاملين في حريهم الاستقلالية، وكانت هذه الجمعية تتكون من: السيد محمد الفقيه حسن رئيسا وعضوية كل من السيد المارف الكيب والسيد الشريف قنابه والحاج ناصوف، والسيد علي بن عويدان والسيد عرابي، بن عمران والسيد محمد بن زكري وهؤلاء السادة جمعتهم هذه الصورة التذكارية التي نهدبها للتاريخ عنوانا على توثق عرى الصداقة والاخوة بين الشعبين الشقيقين الليبي والتركي

II. BÖLÜM

20. YÜZYIL LİBYA EDEBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ

II.1. İtalyan İşgali Dönemi (1922-1942)

İctimai, iktisadi, siyasî ve kültürel koşulların, edebî oluşum ve gelişim üzerindeki belirleyici etkileri tartışma kabul etmeyecek kadar kesindir.

İtalyanlar işgal ettikleri Libya toprakları üzerinde oldukça sert uygulamalarla bu döneme damgalarını vurmuşlardır. Onların bu uygulamaları, ekonomik ve siyasî sosyo-kültürel alanlarda etkili olmuştur.

1908'de ilan edilen Meşrutiyet sonrası başlayan basın hayatındaki açılım, bütün Arap coğrafyasında, bu arada Libya'da da sürmekteydi.

1911'de gerçekleşen işgalle birlikte, varlığını sürdüren gazetelerin önemli bir kısmı yayın hayatını sona erdirmek zorunda kaldı. Kitap yayınının henüz yaygınlaşmamış olması sebebiyle ancak gazeteler aracılığıyla sesini duyurabilen edebî hayattaki canlılık bir durgunluk dönemine girdi. Şairler ise tamamen sessiz kalmadılar. Ancak seslerini duyurmaları için imkanları kısıtlanmış oldu; daha önceden olduğu gibi şiirler şifahî yolla halk arasında dolaşmaya başladı.

Şairler açısından her iki durumun içinden çıkılması çok zordu. Nasıl davranacaklarını bilemiyorlardı. Bazıları şiir için Libya dışına çıkmaya, Suriye, Mısır, Tunus ve hatta Türkiye'ye göç ederek, kendilerini buralarda ifade etmeye çalıştılar. Libya'dan dışarı çıkamayanlar, işgalin sıkıntılarını tadıyor ve bu durumda duygularını ve düşüncelerini ifade eden şiirlerini ve diğer yazılarını yukarıdaki bahsedilen ülkelere gönderiyor ve oralardaki gazetelerde çoğu zaman müstear isimlerle yayınlanmasını sağlıyordu.

1911'de başlayan işgal sebebiyle yayın hayatına son vermek zorunda kalan gazeteler halkın ve aydınların gözü kulağıydı. Gerek günlük olaylarla ilgili haber almak gerekse de edebî ve kültürel gelişmeleri izlemek açısından 1919'da yeniden yayınlanmaya başladılar. Bu gazetelerin adları şunlardır: el-Livâ et-Trablusî, el-Vatan, el-Belâğ, er-Rakîb, ez-Zikrâ, el-İslâh, el-'Adl, Berîdu Burka, Libya el-Musavvera.

Adı geçen son iki gazete İtalyan yönetiminin kontrolü altında yayın hayatını sürdürüyordu. Şair ve yazarlar işgal güçlerin baskılarına aldırış etmeden gazetelere sundukları katkılarına devam ediyorlardı. Bu şair ve yazarlar, İtalyan yönetiminin doğrudan denetimi altındaki gazetelerde, ve onlar tarafından dolaylı olarak denetlenen diğer gazetelerde, yazı yazıp, görüş beyan ediyorlar ve edebiyatçılar çoğu zaman ya takma ad kullanıyor ya da ad ve soyadlarının baş harflerini kullanıyorlardı. Çünkü hepsi de takip ediliyor ve istedikleri gibi yazıp görüşlerini ifade edemiyorlardı⁵³.

Bunlarla beraber kaleme aldıkları yazılarında semboller kullanıyorlardı. Vatan teması, en çok değinilen konu olup, bu konuda yazılanlar başlığından, içeriğine kadar sembollerle anlatılıyordu. Yazarlar böyle davranarak, denetim yapan İtalyanların hemen anlayamayacağı, anlasalar da yoruma açık bir dile başvurmuş oluyorlardı.

Edebiyatçı ve şair şahsiyetlerin, bu işgal dönemini biraz da içlerine kapanarak kendilerini yenilemekle geçirdiklerini söylemek doğru yerinde olacaktır. O zamanlarda çeşitli özel kütüphanelerin yanında hizmet veren resmi kütüphaneler de bulunuyordu. Edipler, yazarlar, okur yazarlar ve edebiyat meraklıları bir araya gelip bir yandan kütüphanelerden edindikleri, eskilere ait yazma ve matbu eserleri mütalaa ediyorlar diğer yandan da çeşitli yollarla Arap

⁵³ Ceviz, Nurettin, *Modern Libya Edebiyatı*, s. 60-61.

lkelerinden getirilmiş olan gazete ve dergileri okuyor, mütalaa ediyor, birbirleriyle münakaşa ediyorlardı.

Ahmed el-Hasâ'irî adındaki bir Libyalı o günlerden şöyle bahsetmektedir: "el-Ehram, el-Hilâl ve er-Risâle gazeteleri bize ya Tunus'tan ya da l yoluyla ulaşırdı. Gazetelerin Trablus'a geleceği gece benim evimde toplanır ve koyu yeşil çaylar eşliğinde şiir, nesir ve ne varsa baştan aşağı okurduk"⁵⁴.

İşte 1919'a kadar insanların edebî ürünler yaratma, yazma ve okuma maceraları, dışardan bakıldığında sıkıntılı bir fetret dönemine girdiyse de, aslında ilerde meyveleri toplanacak bir "yoğun okuma kendini yenileme" dönemi olarak da kabul edilebilir.

Aşağıda, kendini B rumuzuyla tanıtan bir yazarın eleştiri konusunda Libya edebiyatında ilk satırlar denilebilecek yazısından bir paragraf sunulmaktadır:

"şiir eleştirisi -hatta bütünüyle edebî eleştiri-, bu çevrelerde pek alışılmış bir Şey değildir. Bu, aslında edebiyatın kendisinin ölmüş değilse bile cılız bir hayata sahip olmasındandır. Ne var ki son zamanlarda edebî bir uyanış anlamında bizde de bazı nc Őimřeklerin akmakta olduğunu görüyoruz, -Allah'ın izniyle-bunu başaracağız da. Bu sebeple biz de burada, edebiyat alanındaki kapılardan yeni bir kapıyı açıyoruz; grşlerimizden çok isabetli olduğunu ya da bu işi eksiksiz yapacağımızı iddia etmiyoruz ama "Aynı onlar gibi olmasanız da, onlara benzeyin; zira yüce ahlâklılara benzemek başarıdır, kurtuluştur." diyen gibi biz de sadece bir başlangıç yapıyoruz..."⁵⁵ ifadeleriyle başlayan, edebî eleştiri alanındaki bu kk ama cesur adım sayılabilecek makalede yazar aslında pek de basit olmayan bir konuyu ele almaktadır.

⁵⁴ Ceviz, Nurettin, *Modern Libya Edebiyatı*, s. 65.

⁵⁵ *er-Rakıbu'l-'Atid*, S: 782, 1354'ten naklen Muhammed Salâhuddın b. Musa, s. 217

Ahmed Şevkî'nin bazı beyitlerine Paris'te yaşayan Salih Ebû Rizk adlı bir şairin yazdığı taştîrin, Cezayir'de yayınlanan en-Necâh adlı gazeteden iktibasla er-Rakîbu'l- Atid'de yayınlandığını, kendisinin de bunu okuduğunu belirtmekte ve şairin Ahmed Şevkî'nin beyitleri için yaptığı taştîri eleştirmektedir.

Özetle, taştîrin, şiirin özünü yakalayıp onu tamamlayan, açıklayan ya da oradaki bir güzelliği ortaya çıkararak taşımadıktan sonra bir işe yaramayacağı; taştîr yapanın, şairin ruhuna iyi nüfuz etmesi gerektiğini; oysa Emîru's-Şu'arâ'nın daha ilk beyitte açıkça ortaya koyduğu manâyı taştîr yapan Hazretin anlayamadığı ve yakalayamadığı için, taştîr mısrasında ayrı tellerden çaldığını; nihayet taştîr mısrasının bir şiirsellik taşımadığını, vezinsiz olduğunu hatta edebî bile olmayıp, bir yaratıcılık eseri olmadığını belirterek eleştirisini bitirmektedir⁵⁶.

Erken dönemde ilk örneğini gördüğümüz, eleştiriyle ilgili bu yazıya rağmen, eleştiri sunma konusundaki ciddiyetsiz ve isteksiz tavır devam etmiş olmalı ki, yıllar sonra 1937 tarihinde, İtalyan yönetiminin sözünden pek dışarı çıkmayan bir gazetede⁵⁷, "bir okuyucu" imzasıyla "en-Nakd ve'l-İntikâd" başlıklı bir yazıya yayınlanmıştır. Yazı kısaca şunları ifade etmektedir:

"Bir ülkede (edebî) eleştiri bir ölçüdür. Eleştirmenler de, yazarın kendisine tabi olduğu, yazdıklarını kendisine sunduğu, açıklamasını merakla beklediği, yazarın hatalarını, saygılı bir biçimde ve sürçmelerini açıklıkla düzeltmeleri beklenen öğretmenlerdir. Böyle bakıldığında eleştirmenler, hem yazar, hem okuyucu ve hem de edebiyat için şerefli bir görevi yerine getirmektedirler.

Diğer ülkelerde bu böyle olmaktadır, ama ülkemize gelince böyle değildir. Bununla, bizde edebiyatçı yok demek istemiyorum. Edebiyatçı çok ama, onlarca

⁵⁶ Muhammed Salâhuddîn b. Musa, s. 218.

⁵⁷ *Libya'l-Musavvera*

makaleyi yayınlayabilecek aylık bir dergimiz⁵⁸ ve haftalık bir gazetemiz⁵⁹ olmasına rağmen edebiyatçılarımız köşelerine çekilmiş, ebediyen sürecekmış gibi görünen bir suskunluk içerisinde. Edebiyatlarını ve bilgilerini insanlara ifade etmekten yüz çevirmiş durumdadır. Bazı gençlerimiz bir şeyler yazıyorlar, köşelerine çekilmiş yazarlardan, yazdıkları hakkında görüş belirtmelerini ve kendilerini teşvik etmelerini ve böylece bizde de edebî eleştiriye benzeyen bir şeyin olmasını bekliyorlar. Fakat böyle bir şey bir türlü olmuyor. Yine de ülkemizde hiç eleştirmenin olmadığını söyleyemeyiz; hem de çok eleştirmenimiz var ama ne yazık ki eleştirileri, kahvehane çevrelerinde yaprakları "Filân niçin yazmıyor?", "Niçin sadece şu konuda yazıyor da başka konuda yazmıyor?" ya da "Yazmayı ne zaman öğrendi?" gibi sözlerle kısıtlı kalıyor. "⁶⁰

Libyalı şair Ahmed Refik el-Mehdevî de eleştirel bir makale kaleme almıştır. Cubrânlaşmaya çalışanlar diye çevirebileceğimiz el-Mutecebbirûn başlıklı makalenin bir kısmı şöyledir:

"Bu başlıkla Cubrân'ın üslubunu taklit edenleri kastediyorum. Bunlardan biz de çok miktarda var ve hepsi de yazarlıktan gelme, henüz olgunlaşmamış kimseler. Daha açık bir ifadeyle henüz taklit dönemi yaşamaktalar ve kendi üsluplarını yaratmış değiller. Ben gençlerimizin yeni bir üslup olmasına rağmen neden Cubrân'ın üslubunu taklit ettiklerini çok düşündüm ama bir sebep bulamadım. Onunla karşılaştırıldığında bir çok yeni üsluplar var. Gençlerimiz bilsinler ki, yeni üsluplar karşısında Cubrân'ın kime karşı olmamın sebebi şudur: Cümlelerin oluşumu ve kelimelerin dizilişi açısından dikkatli bir gözle bakıldığında bunların, Arapçanın değil de batı dillerinin özelliklerine daha uygun

⁵⁸ *Libya'l-Musavvera*

⁵⁹ *Berid-i Burka*

⁶⁰ *Libyâ'l-Musavvra*, S:8, 1937'den naklen Muhammed Salâhuddin b. Mûsâ, a.g.e., s. 231-232.

olduğu görülmekte ve böylece onun üslubunun bir çok hatayı ve kusuru ihtiva ettiği ortaya çıkmaktadır. "61

Yine Ahmed Refik el-Mehdevî, bu defa Libyalı bir başka şair Mustafa b. Zikri'nin divanıyla ilgili bir makale yazar. Yukarıdaki satırlarından da anlaşılacağı üzere el-Mehdevî sözünü esirgemeyen bir mizaca sahiptir. Bu yüzden 1924 yılında İtalyan yönetimi tarafından Libya dışına gönderilmiştir. Buradaki alıntılar onun, Türkiye'den gönderdiği makalelerindedir:

"**Arapçanın** ülkemizde var olduğundan bu yana sadece iki divan basıldı; üçüncüsünü bilmiyorum. Birisinin sahibi hâlâ hayatta olup şiir yazdığı için, yazdıklarımın tamamını incelemeden hakkında birşey söylemem mümkün değildir. Diğer dîvân ise Mustafâ b. Zikrî'nin divanıdır... Edebî eleştiri öncelikle edebiyatçının hayatı hakkındaki ayrıntılı bilgiye dayanırdı. Sonraları biyografi yazma, eleştirinin ve edebiyat tarihinin temeli oldu. Diğer yandan bir edebiyatçının biyografisini yazmak da öyle herkesin kolayca yapabileceği bir şey değildir. Bunun için edebiyatçının eserlerini, başka edebiyatçıların eserleriyle ilişkilerini ve benzerleriyle karşılaştırmasını araştırarak kadar uzman bir edebiyatçı olmak gerekir. Ben şu anda ne bir eleştirmenim ne de İbn Zikrî'nin biyografisini yazabilirim. Çünkü, dediğim gibi, ben onun hayat hikayesini bilmiyorum ama, divanını sık sık karıştırıyorum ve okuyorum; bu okumalarımın bende, çeşidi açılardan uyandırdığı izlenimleri yazacağım..."62

Libya edebiyatında yeni bir tür olan kısa öykü ilk olarak bu dönemde ortaya çıkmıştır. Libyalı edebiyatçıların büyük bir ilgi duydukları bu yeni türle ilgili ilk denemeler er-Rakîbu'l-'Atîd, el-'Adl, Libya'l-Musavvera ve Berîdu Burka gazetelerinde yayınlanmaya başlamıştır.

⁶¹ *Li bya'l-Musavvera Gazetesi*, S: 10, 1937'den naklen Muhammed Salâhuddîn b. Mûsâ, *a.g.e.*, s. 232-233.

⁶² *Libya'l Musavvera Gazetesi*, S: 7, Yıl: 3, 1937'den naklen Muhammed Salâhuddîn b. Musa, *a.g.e.*, s. 233-234.

İlk kısa öyküler diğer gazetelerin dördüncü, *Lîbya'l-Musavvera*'nın ise son sayfasında yayınlanıyordu. Bu kısa öyküler başlangıçta küçük ve basit bir olayı anlatmaktaydı. Ancak gün geçtikçe olayı ve kahramanı olan daha gelişmiş bir durum aldı. Bu ilk dönemde olay bölümü zayıf, düğüm bölümü yüzeysel ve tek düzeyken zamanla unsurları yerli yerine oturup sanatsal yönden olgunlaştı ve okuyucuların sevip, ilgi duyduğu, günlük veya haftalık eğlenceleri haline geldi; gazetelerin her sayısının ayrılmaz bir parçası oldu⁶³.

Bu anlamda ilk kısa öykülerden biri *Libya'l-Musavvera* Gazetesinde yayınlandı. Bir erkeğin aşık olduğu kızın, kendisini başka bir erkekle aldatması ve ikinci erkeğini öldürmesini planlayışı, ama sonunda vicdanının sesini dinleyerek bundan vazgeçmesi olayları etrafında dönen hikaye Kâsim Fikri imzasıyla yayınlanmıştı ve bu öykü "*Sahâ'ifu's-Şebâb*" adını taşıyordu⁶⁴.

Bunun ardından Mısırlı edebiyatçı Salih Ebû Sidre'nin "*el-Emelu'l-Mefkûd*" adlı öyküsü yayınlandı. Bu öykü, Fuad adlı kahramanın sevdiği kız Sâmiye'yi, Su'âd adındaki dul olan başka bir kadınla aldatması olayı etrafında cereyan ediyordu⁶⁵.

Bu arada Libya'da yeni yeni yeşermeye başlayan ve aslında batı kökenli bir tür olarak kısa öykünün Batı ile teması sürecine ve ondan etkilenişine sadece yazarların değil, okuyucuların da batıdan gelen öykülerle tanışmasına bu erken dönemde rastlıyoruz. Mustafâ es-Serrâc, İtalyanca'dan çevirdiği öyküyü eş-Şefaka "*Merhamet*" adıyla yayınlıyordu⁶⁶. Bu çeviri öykü, içerdiği bazı lehçesel dil unsurları göz önünde bulundurulmaması halinde, Libya'da yayınlanan öyküler içinde teknik bakımdan ilk eksiksiz örnektir⁶⁷.

⁶³ Muhammed Salâhuddîn b. Musa, s. 236.

⁶⁴ *Lîbya'l-Musavvera*, S: 4, 1936.

⁶⁵ *Lîbya'l-Musavvera*, S: 8, Aralık, 1937.

⁶⁶ *Lîbya'l-Musavvera*, S: 9, Aralık 1937.

⁶⁷ Muhammed Salâhuddîn b. Musa, *a.g.c.*, s. 238.

Libya'da gazeteler yayınlanmaktaydı ancak kitap ve özellikle şiir divanı basılmıyordu. Amac birkaç şanslı şairin divanı Suriye ve Mısır ya da İstanbul'da basılmıştı. Onun dışında edebî hareket yine gazeteler aracılığıyla izleniyordu. Bu gazetelerde yayınlanan şiir türlerine bakıldığında şu noktaların öne çıktığı görülmektedir:

- Gazete ve dergilerde yayınlanan şiirlere bakılacak olursa şiirde genel olarak bir gelişme göze çarpmaktadır.

-Libyalı şairler, başta Mısırlı şairler olmak üzere diğer Arap ülkelerindeki şairleri de izleyerek mensup oldukları kültürel ve tarihî birlikten faydalanmakta, onlardan etkilenmekte, onların şiirlerine taşrîler yazmakta ve bazı konularda da onlarla yarışmaktadırlar.

-Yazdıkları şiirlerin, içinde yaşadıkları coğrafyanın tarihiyle, kültürüyle, âdetleriyle bu sosyal çevrenin bir yansıması olmasına gayret sar-fetmektedirler.

-Bu dönemde yazılanlar bir arada okunduğunda, çoğu şairin birbirine çok benzeyen - bazen aynı - konulan ele alıp bunları neredeyse aynı yaklaşımla şiirlerine yansittikten görülür. Coğrafyanın geniş olmasına rağmen nüfusun azlığı ve daha çok Trablus-Bingazi bölgelerinde toplanmış olması dolayısıyla, bu coğrafyanın edebî çevresini oluşturan insanlar aynı kaynaktan besleniyor, birbirleriyle sık sık görüşebiliyor, tartışıyor, görüş alışverişinde bulunabiliyor, belki bazen şiir çalışmalarını birbirlerine sunabiliyorlardı. Zaten gazeteler de şairler için bir nevi eleştirel geri dönüşlerin hemen alınabildiği hareketli birer platform görevi görüyordu.

-Her gazetenin her sayısında en az bir kaside ve bunun yanısıra şiir konusunda tartışmalar içeren yazılar bulunabiliyordu.

-Libya gazeteleri sadece Libyalı değil Mısır ve Suriyeli şairlerin şiirlerini de yayınlıyordu.

-Gazetelerin çoğunun sahibi edebiyatçıydı ve şiir yazıyordu. Şiir yazmayanlar da, iyi ve kötü şiiri ayırdedebilecek zevke ve eleştirme gücüne sahip kimselerdi.

-Bu dönemde gazetelerdeki şiirleriyle öne çıkan en tanınmış şairler, Ahmet Refik el-Mehdevî, Ahmed eş-Şârif ve Ahmed Kannâbe⁶⁸ (1898-1968) idi.

-Adı geçen öncü şairlerle, onlar kadar meşhur olmasalar da onları izleyen bazıları, şiirlerinin yayınlanmasını, ülkenin içerisinde bulunduğu kültürel durumun onların omuzuna yüklediği bir önemli görev olduğunun bilincindeydiler ve onun için ücret talep etmeden yayınlıyorlardı.

-Diğer Arap ülkelerindeki edebî hareketleri, oralardan gelen gazete ve dergilerden izliyorlardı. Bu gazete ve dergiler, İtalyan yönetiminin çeşidi yasak ve sansür uygulamalarına rağmen değişik yollardan ediniliyordu.

-Şiirlerin özelliğine gelince, anlaşılması kolaydı. Samimi duyguların ifadesini, kulağa hoş gelen bir müziği ve derin bir hayal gücünü yansıtıyordu.

-Dönemin bir özelliği olarak ilk defa gazetelerde yayınlanan şiirlerin çok güzelleri ya ezberlenerek dilden dile, ya da yazılarak elden ele dolaştırılıyordu.

-Dönemin temalarının başında methiye ve kutlama şiirleri gelmektedir. Ahmed Refik el-Mehdevî gibi bazı kişiler İtalyan işgaline dayanamayıp ülkeyi terkederken bazıları da Libya'da kalmışlardır. Libya'da kalanlardan bir kısmı, - bugün baktığımızda çirkin bulsak da- İtalyan yönetimini ve yaptıklarını metheden şiirler kaleme alabilmişlerdir. Elbette ki bunların içinde zorla yapılanlar, isteksizce kaleme alınanlar da bulunabilir. Örnek vermek gerekirse, İtalya Kralı Vittorio Emanuele'nin Libya'daki bazı suçlular için çıkardığı af dolayısıyla Libyalı şairler Ahmed eş-Şârif ve er-Rakîbı'1-Atîd Gazetesi sahibi ve şair Mahmûd Nedîm b. Mûsâ ona methiye ve kutlama niteliğinde birer kaside yazmışlardır (1928)⁶⁹.

⁶⁸ et-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, *a.g.c.*, s. 121-124.

⁶⁹ Bkz. Muhammed Salâhuddîn b. Musa, s. 259-260

Yine Tilmîzu Mesellâta rumuzuyla yazan bir şair ve meşhur şairlerden Sa'îd b. Ahmed el-Mes'udî⁷⁰ (1869-1952?), İtalyan Mareşali Balbo için methiyeler yazmışlardır (1924 ve 1932). Mes'udî, bir de İtalyan bakanın Libya'ya yaptığı ziyaret esnasında yüceltme amacıyla bir kaside yazmıştır (1924)⁷¹.

-Libyalı şairler değerli bir bilginin, bir şairin ya da bir gazetecinin vefatı üzerine en samimi duygularını mersiyeler yazarak ifade etmişlerdir. Bu dönemde sadece Libya'da yaşayanlar değil diğer Arap ülkeleri ve hatta Avrupa'da vefat edenler için mersiyeler yazılmıştır. Örneğin sadece Ahmed Refik el-Mehdevî, İtalyan Şairi D'Annunzio (1937) ile yine İtalyan mucit Marconi (1937) ve Iraklı şair Cemîl Sidkî ez-Zehâvî (1863-1936) için birer mersiye yazmışnr.

-Ülkeyi işgali altında tutan İtalyanların haksız uygulamaları karşısında halkı ruhsal yönden rahatlatmaya yönelik olarak yazılan hikmet, nasihat ve sükuneti tavsiye içerikli şiirler az da olsa, gerçekten samimî duyguların ifadesiydi.

Şairlerin en çok üzerinde durması beklenen tasvir teması da Libyalı şairler tarafından ele alınmıştır. Bilhassa el-Cebelu'l-Ahdar başta olmak üzere bazı tabiat güzellikleriyle akşama doğru deniz kenarındaki manzaralardan oluşan tasvirler yapılyordu. Değişik bir örnek olarak modern buluşlar da tasvir ediliyordu; örneğin, Ahmed Refik el-Mehdevî radyoyu (1935) tavsir ettiği bir şiir yazmıştır.

İnsanoğlunun en tabii ve ifade etmesi en kolay duygularının yansıması kabul edebileceğimiz gazeller de Libyalı şairlerce ele alınmıştır. Ama toplumsal yapının henüz bunlara açık olmaması sebebiyle bu gazellerin çoğu takma adlar ya da rumuzlarla yayınlanmıştır. İlginç olarak gördüğümüz bu takma adlardan bazıları şöyledir; el-'Aşika'l-Velehân (Çılgın Aşık), Mecnûnu'l Hubb (Sevginin Delisi),

⁷⁰ et-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, s. 171-173

⁷¹ Ceviz, Nurettin, *Modern Libya Edebiyatı*, s. 70.

Bilhassa er-Rakîbu'l-'Atîd, el-'Adlve Ubya'l-Musavvera gazetelerinin tümüne yakın her sayısında ya yeni yazılmış bir şiirin ya da klâsik dönemden bir şiirin beyitlerine yapılmış taşîrler mutlaka yer veriliyordu.

Libya'daki edebî gelişmeyi izleyebileceğimiz tek alan sayılan gazetelerde sadece Libyalı şairlerin değil, onlarla birlikte diğer Arap ülkelerinin önde gelen şairlerinin şiirleri yayınlanıyordu. Böylece bir etkileşim meydana gelmiş oluyordu.

II.2. Bağımsızlık Dönemi (1951- ...)

1950 yıllarda Libya edebiyatında gözle görülür ilerlemeler kaydedilmiştir. Gazete ve dergi sayfaları içinde edebiyat ve kültürle ilgili çalışmalara daha çok yer verilir olmuştur. Bu sebeple, gazete ve dergilere yüzlerce edebi çalışma gönderilmiştir. Bu yayın organları da bir yandan düzenledikleri yarışmalarla yazarları teşvik ederken diğer yandan edebiyat okuyucusu için daha cazip yayınlar yapmaya başlamışlardır. 1950'lerin başlarında edebiyata en çok yer ayıran gazete aynı zamanda ülkede en yaygın şekilde dağıtılan Trablus el-Garb olmuştur. Libya'da İkinci Dünya Savaşı sonrası Doğu ve Batı yoğun bir şekilde izlenmiş, zaman zaman onlar taklit edilmiştir. 1950'den itibaren de ülkede edebi akımlar oluşmaya ve önde gelen bazı edebiyatçılar kendi üsluplarını ortaya koymaya başlamışlardır. Gazete ve dergilerin edebiyat sayfalarında şiirler, öyküler, edebî makaleler, eleştiri yazıları, yeni edebî akımları anlatan çalışmaları, Mısır ve Suriye'de basılmakta olan kitapların tanıtımlarına yer almıştır⁷².

Libya'da bu yıllarda henüz kitap basımı daha yaygınlaşmamıştı. Bu nedenle gazete ve dergilerin edebiyat hayatındaki önemi büyüktü. Öğrenciler, öğretmenler, memurlar ve hatta bazı meslek erbabı dahi bu kültürel ortama katkıda bulunmuş ya da oradan faydalanmışlardır. Böylece çok beğenilen ya da ilginç bir konuyu ele alan edebî eserler ve makaleler, elle yazılarak çoğaltılmış ve

⁷² Nurettin Ceviz, s. 105

elden ele dolaştırılmıştır. Bu tür makale ve çalışmalar Trablus ve Bingazi radyolarındaki edebî programlarda yayınlanmış, dinleyicilerle paylaşılmış, onların katıldığı programlarda tartışılmıştır⁷³.

1950'lerde Mısır'da yayınlanan edebî gazete ve dergiler, coğrafi yakınlığın da katkısıyla, özellikle Bingazi'ye düzenli olarak gelmiştir. Bu cümleden olarak Mısır'da yayımlanan er-Risâle, es-Sekâfe, el-Hilâl ve el-Kâtib adlı edebî dergiler, Bingazi'ye Trablus'tan önce ulaşıyor, buradaki okur yazar ve kültürlü kesim, özellikle Bingazi'de yayımlanmakta olan Lîbyâ, el-Beşâ'ir, ed-Difâ' ve el-Mu'allim adlı gazeteler aracılığıyla, edebî çalışmalarını yayınlama imkânı bulmuşlardır⁷⁴.

Libya'nın edebiyat sahasında yayımlanan ilk dergisi er-Ruvvâd bu dönemde yayınlanmaya başlamıştır. Yazarlar, edebiyatla ilgili her konuya temas eden yazılar ve makaleler yazarken, edebiyatçılar, makale, şiir, öykü ve roman ile bunların eleştirisine dair çalışmalarını yayınlamış; şairler methiyeden mersiye, tasvirde gazele her türlü temayı şiirlerinde ele almışlardır. Makaleler, ilk dönemlere nazaran daha derli toplu, sınırları daha iyi çizilmiş, dolayısıyla yazma teknikleri gözönüne alınarak yazılan daha kısa makalelerdir. Şairler, hem Arap dünyasının şairleriyle hem de onlar aracılığıyla tanıştıkları Batıdan etkilenmeleri sonucu, klâsik dönem şiirinin dışında bir tarz arayışına girmişlerdir. Bu dönemde şiirde meydana gelen değişiklikler Osmanlı dönemi, İtalyan dönemi ve İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadarki dönemlerde görülenlerden çok farklılıklar göstermektedir. Neoklâsik dönem diyebileceğimiz bu dönemin şiirleri, Mısır, Suriye, Irak ve Mehcer edebiyatının temsilcileri ile temasa geçmiş olan Libyalı edebiyatçıların, eski ile irtibatlarını şekil ve muhteva yönünden kesmeye başladıkları dönemlerinin şiirleridir. Yeni dönem, onlara, Çağdaş Libya şiirinin karakterinin oluşumuna katkıda bulunmaları imkânını da veren "Yeni Serbest

⁷³ Muhammed Salâhuddîn b. Mûsâ, s. 362-363

⁷⁴ Ceviz, s. 106

Şiir" akımıdır. Libyalı genç şairler, Yeni Serbest Şiir akımının öncülerinin etkisiyle, onları kendilerine örnek aldılar; edebî oluşumlarının temelini o akımın prensiplerinin üzerine kurmuşlardır. Böylece bazı şairlerin klâsikle hiç alakası olmayan tarzları ortaya çıkmıştır⁷⁵.

Yeni Serbest Şiir akımı, etkisini devreler halinde gösterdi. Bunlar, Romantik ekol, Mehcer ekolü, Abullû (Apollo) ekolü, Mihâ'îl Nu'ayme, Âliyyâ Ebu Mâdî, 'Alî Mahmûd Tâhâ, Nâzik el-Melâ'ike, Şâkir es-Seyyâb, Nizar Kabbânî, Mahmûd Hasan İsmâ'îl, İlyâs Ebû Şebeke gibi Suriye, Irak ve Lübnanlı bazı şairlerdir.

Görüldüğü gibi "Yeni Serbest Şiir" akımı, iletişimin hızlandığı bir dönemde, diğer Arap ülkelerinde meydana geldiğine yakın bir hızla, oradakilerle neredeyse eşzamanlı olarak, Libya şiirini şekil, anlam ve muhteva yönünden etkilemiştir. Bu etkileşimin sonucunda Libyalı şairler, yeni akımdan önemli kazanımlarla çıkmış, şiirlerini zenginleştirmek ve tek edebî yayın organı olan er-Ruvvâd'da ve diğer yayın organlarında edebî eserlerini yayınlamak için büyük bir yarışa girmişlerdir.

Er-Ruvvâd ve diğer yayınların başında bulunan kimseler ve editörler de bu yeni akımdan haberdar olmuştur. Bu akımın bir çok taraftarları olmasından dolayı dergilerin ve gazetelerin sütunları ve sayfaları yeni ve genç nesle sonuna kadar açılmış olup, gençlerin dikkati bu yöne çekilmiştir .

Bütün bu gelişmelerin sonucunda, Modern Libya Şiiri, bu dönemde, adetâ bir devrim yaşamış, şekil ve muhteva yönünden eski ile alakasını çok büyük ölçüde koparmış, yepyeni bir döneme doğru yönelmiştir.

⁷⁵ Ceviz, s. 106-107

Büyük ölçüde diyoruz çünkü, Ahmed Refik el-Mehdevî ve 'Alî Sid-kî 'Abdulkâdir gibi, bütün saydığımız gelişmeleri çok yakından takip eden bazı önemli şairlerin başını çektiği bir grup şair, eski ile yeni arasında bazı gidiş gelişler yaşamışlardır. Çizgileri izlendiğinde, eskiden kopamadıkları, ama arada yeniye dair bir kaç denemede buldukları, aruzun dışına çıkıp geri döndükleri veya birden fazla kafiyeye yönedikleri ama, el-Mehdevî'nin bunu uzun süre devam ettirmeden klâsik tarza döndüğü; 'Alî Sidkî 'Abdulkâdir'in ise serbest şiirde karar kıldığı görülmektedir. Aynı şeyler sadece şiirin şekli yönünde değil muhteva yönünde de yaşanmıştır.

Modern Libya edebiyatının bu döneminin başlangıç kısmına kadar ki aşamalarında, gazeteleri ve dergileriyle Libya basınının ne kadar önemli bir rol oynadığı sanırız kendiliğinden ortaya çıkmıştır. İtalyan işgaliyle birlikte büyük bir durgunluk dönemine giren edebî ve kültürel hayatın yeniden harekete geçip, canlanmasında, şair ve yazarların çalışmalarının değerlendirilerek onların cesaretlendirilmesinde ve daha sonra adetâ bir devrim yaratacak derecede yenilikleri Libya'nın kültür ve edebiyat ortamına taşıyan yeni bir neslin vücut bulmasında Libya basınının çok önemli, küçümsenemeyecek etkin bir rolü olmuştur.

Trablus el-Garb Gazetesi'nde çıkan Türkiye ile ilgili iki haber, Libya basınının hem Türkiye'yi hem de genel olarak edebiyat dünyasını nasıl izlediğini göstermesi bakımından ilginç olabilir. Haberler başlıklarıyla beraber şöyledir:

1. Türkiye'deki Gazetelerde Öykü Edebiyatı

Türkiye'de kırsal kesim dışındaki yerlerde gazeteler on sayfadan oluşuyor. dergilerin sayfa sayısı daha farklı olabiliyor. Dergi ve gazeteler Lâtin harfleriyle basılıyor; ama Arapça, bazı üniversitelerin fakültelerinde okutuluyor. Edebiyat

türleri içinde en yaygını ise öykü. Hiç bir öykü kitabı on binden az sayıda basılmıyor⁷⁶.

2. Şair Nazım Hikmet

Nazım Hikmet ile ilgili haberler gelmeye devam ediyor. Daha önce, yirmi beş yıl hapse mahkum edildiği ve yarısını yattığı biliniyor. Şimdi de yakalanmış olduğu hastalıktan dolayı, insani gerekçelerle, çeşitli edebî dernekler, şairin serbest bırakılması için yetkililerle görüşüyorlar⁷⁷.

Bu dönem Libya edebiyatındaki şiirin bazı özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

-Dönemin bazı şairleri modern Arap şiirinin Abullû (Apollo) ekolü başta olmak üzere bütün ekollerinden etkilenmişler ve klâsik Arap şiirinin veznine karşı sert bir itirazda bulunmuşlardır. Bu itirazlar sadece vezin konusuna yönelik olmayıp, temaları da içne almıştır.

-1954'ten itibaren genç şairler, Suriyeli, Mısırlı ve Mehcer ekolüne mensup yenilikçi şairlerin etkisinde kalarak onların Libya'daki temsilcileri oldular. Ve böylece Libya'nın bu yenilikçi şairleri ülkenin edebiyat kulüplerinin ve derneklerinin baş köşelerini ele geçirdiler. Bununla birlikte klâsik yöntemlerle şiir yazmaya devam eden şairlerle aynı kulüp ve dernekleri paylaşıyorlardı.

-Yenilikçilerle klâsik ekol mensupları arasındaki tartışmalar yetmişli yıllardan itibaren su üzerine çıkmaya başladı. Başta er-Ruvvâd Dergisi olmak üzere çeşidi gazete ve dergilerin sayfalarındaki mücadeleler, kızgın ve kırgın klâsik ekol yanlılarıyla fanatik ve inatçı yenilikçilik yanlısı genç şairler arasında sert tartışmalara kadar vardı.

-Bu tartışmalar öyle bir seviyeye geldi ki, gazete sahipleri, sadece yeni tarz şiirin yayınlanmaya ve teşvik edilmeye layık olduğunu ve bu şiirin ve şairlerinin

⁷⁶ *Trablus el-Garb Gazetesi*, S: 2199, 1955'ten naklen Muhammed Salâhuddîn b. Mûsâ, s. 405

⁷⁷ *Trablus el-Garb Gazetesi*, S: 2199, 1955'ten naklen Muhammed Salâduddîn b. Mûsâ, s. 406

korunup kollarlanması ve mesajlarının mutlaka gerçekleştirilmesi gerektiğini savunur olmaya başladılar. Böyle düşünen gazete sahipleri zaman zaman klâsik ekol mensubu şairlerin şiirlerini yayınladıysalar da bu, o tarz şiirlerin gazetelerinde yayınlanmaya lâyık olduğunu düşündüklerinden değil de, klâsik şiir tutkunu okurların gönlünü almaya yönelikti. Bu yaşananlar ve gazete sahiplerinin bu yaklaşımları, klâsik şiir karşıtı neslin, ülkede yenilikçi şiiri üstün kılmaları konusunda basının oynadığı etkin rolü gözler önüne sermektedir.

-Bu yaklaşım yakın zamana kadar sürdürülmüş olup, er-Ruvvâd'ın rolünü günümüzde es-Sekâfetu'l-'Arabiyye ve el-Fusûlu'l-Erba'a dergileri oynamaktadır.

-Bu dönemde, her temada şiirler olsa da işlenen konular vatan sevgisi, vatan özlemi ve hasreti olmuş, methiye konulu şiirler ise son derece azalmıştır.

-Bu dönemde ki bazı Libyalı şairler, eserlerinde yenilikçi akım temsilcilerini taklit ediyorlardı. Örneğin Muhammed İbrahim Zikrî'nin "Hayre" isimli şiirinin İliyyâ Ebû Mâdî'nin "et-Talâsim" başlıklı şiiri ne kadar benzediğini ve oradan nasıl esinlendiğini ilk bakışla anlayabiliriz. Hayre şiiri ile et-Talâsîm şiirinin giriş bölümünü aşağıda zikretmeyi faydalı görüyoruz.

Kimim ve neyim ben	ما من أنا
Bilmiyorum, kimim ve ne oluyorum ben	أنا لست أدري من أنا وما أكون
Nereden geldim?	من أين جئت؟
Ne zaman ve nasıl geldim acaba?	متى و كيف ترى أتيت؟
Bundan sonra hangi yöne yolcuym acaba?	ولأي مومة سأرحل بعد حين؟
Gizli bir sır karşısında şaşırılmışım,	وأحير في السر الدفين
Varlığın ve geleceğin sırrı...	سر التواجد و المصير
Tekrar tekrar soruyorum: Kimim ben?	فأعود أسأل من أكون؟
Okyanusun yüzeyinde kararsız dolaşan bir inci miyim?	
Issız ve ürkütücü patikalar arasında, derinliklerine dalan...	
Çöle mi doğrultuyorum bakışlarımı?	
Hayat kitabındaki saplardan bir sayı mıyım?	

Yoksa her hangi bir hayal miyim, herhangi biri mi?

أمر... أي طيف؟ أي ذات؟

Şaşkınlım... Bilmiyorum!⁷⁸

ضاع اليقين فلست أدري!

et-Talâsim şiirinin giriş kısmı ise şöyledir:

- Geldim, bilmiyorum nereden, ama geldim;

جئت لا أعلم من أين ولكني أتيت

- Önümde bir yol gördüm, yürüdüm,

ولقد أبصرت قدمي طريقا فمشيت

- İstesem de istemesem de yürümeyi sürdüreceğim, وسأبقى ماشيا إن شئت هذا أمر أبيت،

- Nasıl geldim, nasıl gördüm yolumu?

كيف جئت؟ كيف أبصرت طريقتي؟

- Bilmiyorum!⁷⁹

لست أدري

Sadece Libyalı şairlerin Arap ve Batı dünyasında olan akım, söylem ve fikirlerden etkilenmelerinin tek örneği bu sayılmaz. Aşağıda et-Talâsim'den etkilenerek benzer söylemi kullanan bir başka Libyalı şair olan 'Alî Sidkî 'Abdulkadir'in "Ene ve Nefsî" -Ben ve Kendim- adlı şiirinin bir bölümüne yer vermek isteriz. Beyitler şöyledir.

- Geldim, dünyadan haberim yok. Ve buradan herhangi bir seçeneğim olmadan ayrılıyorum.

- Yokluğa doğru bir yol tutturmuş gidiyorum. Toz duman içinde tökezliyorum.

- Yarınımın ne getireceğini bilmiyorum; yarınımda cennet mi var azap mı yoksa ateş mi?⁸⁰

- Yine et-Talâsim'den etkilenerek yazılmış üçüncü bir şiir de "Kalak" -Tasa-adımı taşır ve 'Ali er-Rukay'î'ye aittir (Remel):

⁷⁸ Mart 1968 tarihli *er-Ruvvâd* dergisinden naklen Muhammed Salâhuddîn b. Mûsâ, s. 490.

⁷⁹ et-Talâsim şiirinin tam metninin çevirisi ve bilgi için bkz.: Demirayak, Kenan, "Amerika'daki Göçmen Arap Edebiyatı ve İliyya Ebû Mâdî'nin Bilmece Şiiri", *Yedi İklim Dergisi*, s. 70, Ocak 1996, s.49; a. mlf., "Ebû Mâdî'nin Bazı Şiirleri Üzerine Düşünceler", *Akademik Araştırmalar*, S.2, Erzurum, Güz 1996, s. 47-57; Yazıcı, Hüseyin, "Lübnanlı Şair İlyâ Ebû Mâzî ve Şiiri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Prof. Dr. Nihat Çetin'e Armağan*, İstanbul, 1999, s. 231-248; Yıl dız, Musa, "İliyyâ Ebû Mâdî'nin et-Talâsim Şiirine Eleştirel Bir Bakış", *EKEVAki demi Dergisi*, II, S. 3, Kasım 2000, Ankara, s. 99-128.

⁸⁰ Avad Muhammed es-Sâlih, *eş-Şi'ru'l-Hadis fi Libyâ*, s. 139

- Gece bulut perdelerini indirip de öldüğümde nereye gideceğim.
- Nereye gideceğim? Topraktaki börtü böceğe mi?
- Onların açtığı deliklerin diplerine mi?
- Nereye gideceğim? İmtihan kabrine mi? Yoksa sessizlik nehrinin derinliklerine mi?
- Ben bilmiyorum; zaman bilir mi acaba, sessizliğe mahkum birinin geleceğini...⁸¹

⁸¹ Avad Muhammed es-Sâlih, s. 140

III. BÖLÜM

ATATÜRK DEVRİMLERİNİN KUZEY AFRİKA SANAT VE FİKİR HAYATINA ETKİLERİ

III.1.A. Libya Şiirinde Atatürk ve Devrimleri

Ahmed el-Fakîh Hasan⁸² (1895-1975)

Trablus'un, bünyesinde çok sayıda bilgin ve edebiyatçı yetişmiş ileri gelen ailelerinden birinin çocuğu olarak doğdu. Dönemin âdeti üzere ilk eğitimine Kur'ân ezberleyerek başladı. Trablus'ta bir çok öğrenci yetiştiren Muhammed Kâmil b. Mustafa'dan ve 'Alî b. Mustafa'dan dini bilimler ve Arap dili tahsili gördü. 1920'lerde, İtalyanların yapağı tahribatı telafi edebilmek düşüncesiyle Edebiyat Derneği'ni kurdu. Dernek, edebiyatçıların eserlerinin basılıp yayınlanmasını, bilimsel kuruluşlar kurmayı, bilimsel toplantılar düzenlemeyi, geniş bir kütüphane kurmayı, ülke çapındaki okullara materyal ve yeni yöntemlerin ulaştırılmasını ve Arapçanın doğru kullanılarak korunmasını hedef alıyordu.

Türk okullarında Türkçe, matematik, coğrafya ve tarih okudu. Babasıyla gittiği İskenderiye'de de eğitim gördü. Sonra devlet memuriyeti hayatı başladı. Vilayet Kalem Müdürlüğü'ne yükseldi ve yirmi beş yıl bu görevi sürdürdü. Yanında çalışan çok kimse onun emsalsiz üslubunu izleyerek kendini yetiştirdi. İskenderiye'deyken İsviçreli bir öğretmenden özel dersler alarak Fransızca da öğrendi. Batı medeniyetinin ulaştığı seviyeyi ve tarihi eserlerini ve kütüphanelerini incelemek amacıyla Fransa'ya gitti. Ayrıca Tunus, Mısır ve İstanbul'a da, halkın durumunu görmek ve ne kadar ilerlediklerini görmek için ve Libya'da bunların nasıl uygulanabileceğini araştırmak için ziyaretlerde bulundu. Ahmed el-Fakîh Hasan İtalyanlara karşı mücadelesini hiç durdurmadı. Çok üzerine

⁸² Hayatı ve şiirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed es-Sadik 'Afifi, s. 195-198; et-Tâhir Ahmed ez-Zâvi, s. 117-121

geldiklerinde Türk uyuğuna geçerek mücadelesini sürdürdü. Ülkesindeki siyasi istikrarın sağlanması için teşebbüslerde bulundu. Bu amaçla Libya dışındaki bir çok kimse ile doğrudan ya da dolaylı görüşmeler yapıyordu. İtalyanların baskılarını, zulümlerini, akıttıkları kanı her fırsatta herkese anlatıyordu. Hatta Libya-Tunus arasındaki meseleleri görüşmek üzere Tunus lideri Habîb Bûrakîba ile bile 1946'da temasa geçmişti.

II. Dünya Savaşı biter bitmez, o zamana kadar Libya dışında kalmayı tercih eden bir çok vatansever Libya'ya dönmeye başladı. Ahmed el-Fakîh Hasan, vatanlarına hizmet etme aşkıyla yanan bu insanlarla birlikte başlangıçta gizli bir teşkilat olarak 1944'te el-Hizbu'l-Vatanî adlı partiyi kurdu. 1945'te açıklanan bu faaliyetin başkanlığına seçildi. Aynı yıl meydana gelen bir karmaşada şairin de içinde bulunduğu bir grup tutuklandı. Şair yetmiş beş gün hapis yattı⁸³.

Arap edebiyatının edebî ve tarihî kaynaklarını büyük bir merakla tekrar tekrar okuyordu. Daima ilim meclislerinde ve toplantılarında görünür; ya katılanlara faydalı olur ya da onlardan faydalanırdı. Kendine mahsus özel arkadaşlarıyla düzenli yaptıkları edebî ve hukukî konuların konuşulup görüşüldüğü toplantıları vardı. Trablus'un ileri gelenlerinden Abdurrahman el-Busîrî, Muhammed Ferîd Paşa, Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı Esad Efendi, onun özel toplantılarının müdavimleriydi.

Eserleri: Bir Fransızın Kuzey Afrika seyahatini anlattığı kitabını Arapçaya çevirmiştir. Bir de şiir divanı vardır. Son derece olgunlaşmış bir edebî zevki yansıtan şiirleri "kulaktan önce ruhlann işiteceği güzelliktedir. İlk şiirleri vatan özlemine dairdir.

Dîvânı bir yandan onun hayatının ve mücadelesinin, diğer yandan o zor yıllarda ülkesinin yaşadıklarının bir yansımasıdır⁸⁴.

Bir kasidesinde Atatürk'ü öven Ahmet Hasan El-Fakih şöyle demektedir :

عن غاية الأحرار والأمجاد
إلا لكل مجاهد منجاد
مذمومة كتطلب الأفراد

إنني مدحتك إذ رأيتك ذاتدا
وأنا الذي لم أهد علق مدائحي
لم أنظم الشعر البليغ لغاية

⁸³ Muhammed Mes'ûd Cubrân, s. 38 ve 42-45.

⁸⁴ Divanı, 1966 yılında Kültür ve Enformasyon Bakanlığınca yayınlanmıştır.

أو داعيا لحقيقة ورشاد

لكنني أشدو به مستروحا

Seni methettim çünkü hür ve izzetlilerin önderlerindensin

Ben methiye şiirlerimi yalnızca mücahit ve cesur olanlara sunarım

Şöhret amacıyla veya basit amaçlarla asla şiir yazmadım

Ancak bununla huzuru ister veya hakikat ve doğruya çağırırım

Bu beyitlerde şair, sadece övgüyü hakkedeni övdüğünü ve övgüye mazhar kişinin bir dizi özelliğe sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Bu övgüyü hakkeden kişinin özgür, izzetli, mücahit ve cesur olması gerektiğini vurgulamıştır. Yani methedilenden dolayı kişiyi methettiğini, karşılığında bir şöhret veya mükafat beklemediğini dile getirmiştir. Şaire göre tüm bu sıfatlar Önder Mustafa Kemal Atatürk'te bulunduğu için bu övgüyü hakketmektedir.

Ahmet Gınabe

El-Livau't-Trablusi (Trablus sancağı) gazetesi 27 muharrem 1340 tarihine denk gelen 29 eylül 1921 tarihinde 77. Sayısında son Türk savaşı ve batının saldırısı sebebiyle, Trabluslu meşhur şair **Ahmet Gınabe**'nin **Acayıpler Asrı** adlı kasidesini yayınladı. Aşağıda beyitler anılan kasidedendir⁸⁵:

من حب التسيطر و العداء	كفى يا غرب من جهر البلاء
ياء الشمس في كبد السماء	و { انورهم } له حق مضيء
فداء المسلمين من الأذاء	و هذا {مصطفى} فيهم {كمال}
لقد حزتم به شرف الثناء	فيا ابناء {انقرة} المعالي

Ey batı! Bela gösterdiğin artık yeter

Diktatörlük ve düşmanlık hırsın da

Ve onların en nurlusunun (Enver) parlak bir hakkı vardır.

Göğün yüzünde güneş ışığı gibi,

Ve bu seçilmişte (Mustafa), mükemmellik (Kemal) vardır.

Zulüm ve kahra karşı Müslümanların fedaisidir.

Ey Ankara'nın yüce evlatları!

Siz bununla övgü şerefini kazandınız.

⁸⁵ *El-Efkâr*, S. 9, Yıl 1956, s. 23.

El-Hındiyri

1911 yılının Kasım ayında Kavafiye savaşı vuku bulmuştur. Bu savaş, İtalyan güçlerinin Bingazi ve kasabalarını işgal etmesiyle mücahitlerin onlara karşı başlattığı büyük savaşlardan biri sayılır.

El-Hındiyri, Bizi Kahraman Olarak Buldular⁸⁶ adlı kasidesinde savaşın başından itibaren yaşanan olayları anlatmakta, savaşın ne denli çetin geçip, şiddetli direniş gösterildiğini bizlere göstermektedir. Ayrıca bu kaside genel olarak halk şiirinin bütün özelliklerini de taşımaktadır. Değınmemiz yerinde olan başka bir nokta ise bu savaşın bir çok mücahit ve ozan tarafından “es-Silavi” adıyla bilinmesidir. Aşağıdaki beyit, çölde savaşan savaşçıların, Türk askerlerinin ve İtalyan savaşçıların karşılıklı olarak bir çok kayıp verdiği anlatılmaktadır:

نهارا فيه الناس رقود تقول غمار بوادي و أتراك وكفار

Çöldeki savaşçılar ve Türkler kafirlerle savaşarak ortalık toz duman oldu. Yorgunluktan insanlar gündüz vakti uyur oldu.

Süleyman Bâşâ el-Bârûnî⁸⁷ (1870-1940)

el-Bârûnî'nin hayatı, vatani için çırpınan iyi yetişmiş bir vatandaş ve bir edebiyatçının hayatı olarak ele alındığında, yaşadığı zaman dilimini tam olarak temsil etme ve bu dönemdeki Osmanlı devletinin Libya'ya bakışını yansıtmaya özelliğine sahiptir. Ayrıca onun hayatıyla birlikte ülkenin sıkıntılı bir döneminin bir dönemi de gözler önüne serilmiş olacaktır. Bu nedenle onun hayatını biraz ayrıntılı olarak ele alacağız.

Babasının adı 'Adullâh el-Bârûnî'dir. Kuzey Afrika'nın Berberi asıllı, köklü ve meşhur el-Bârûnî ailesine mensuptur. Libya'daki Cebel-i Nefûse'dendirler. Süleyman el-

⁸⁶ El-Hındiyri, Sait Abdurrahman, *Silsileti'r-Rivaye eş-Şefeviyye* 4, Trablus1984, s.17

⁸⁷ Baruni ile ilgili bu bölüm, Nurettin Ceviz'in kaynakçada verilen ilgili çalışmalarından alıntılanmıştır.

Bârûnî Trablus'a bağlı Kabâv'da dünyaya gelmiş; ilk öğrenimini burada tahsil etmiştir. Önce Fasâtû'ya, ardından Trablus'a giderek oradaki bilim çevrelerine katılmıştır.

Babası el-Bârûnî'yi, on sekiz yaşına geldiğinde ilim tahsilini sürdürmesi için Tunus'a ez-Zeytûne Medresesine gönderdi. Burada beş yıl kadar kaldı. Eğitim yolculuğunu daha sonra üç yıl kalacağı el-Ezher'e giderek sürdürdü. Ezherden sonra iki yıl da Cezayir'de kalarak, eğitim gördü. Bu eğitim yolculuğunu sona erdirip, ülkesine döndüğünde yaşı otuz olmuştu. Daha sonra bastıracağı -ilerde temas edeceğimiz-eserinin müsveddeleri ise hazır haldeydi.

Tunus'taki görüşmeleri ve edindiği bilgiler bir yana, Cezayir'de görüştüğü kimselerin ve aldığı eğitimin, onun hayatında çok belirleyici etkileri oldu. Onda, Cezayir'de gittiği Tâhûrt'ta İbâziyye önemli bir etki yarattı. el-Bârûnî de Tâhûrt'un bilginleriyle görüşmeler yaptı. Genç yaşlardayken, İbâziyye liderlerinden Muhammed b. Yûsuf el-Mîzâbî'nin öğrencisi oldu.

Orada bulunduğu sırada Tâhûrt'un eski görkemli günlerini anlatan bir mersiye yazdı (1899). Cezayir'de dönemin önemli şairlerinden eş-Şeyh 'Âşûr ve bilgin 'Abdulkâdir el-Cezâ'irî ile dostluğu vardı.

1900 civarlarında Trablus'a döndü. Ülkesine ve milletine hizmet etme aşkı taşıyor ve dünya milletleri içindeki seviyelerinin yükselmesine katkıda bulunma arzusunu yüreğinde besliyordu.

Ülkesine dönüş sırasında yapılan gümrük aramalarında eşyaları arasında el-Ezhârû'r-Riyâziyye fî E'immeti ve Mulûki'l-İbâziyye adlı eserinin müsveddelerine rastlanınca göz altına alınmaktan kurtulamadı. Çünkü eserin ele aldığı konu, haricî olan, İbâziyye mezhebiydi; bu akım Osmanlı halifelerini tanımayan ve onlara karşı halkları kışkırtıp, ayaklanmalarıyla biliniyordu.

Hat çalıştığı gençlik yıllarında Osmanlı Sultanlarının adlarının yer aldığı tuğrularla meşk çalışmaları yapmıştı. Yapılan aramalarda adı geçen eserin

müsveddeleriyle birlikte bir de, üzerinde "Sultan Süleyman el Bârûni" meşk edilmiş kağıt tuğrular çıkınca göz altına alınması daha ciddi bir boyut kazanmış oldu.

Devlet aleyhtarlığı suçlamasıyla müebbed hapse mahkum edildi. Herkes çok şaşırılmıştı. el-Bârûnî'yi iyi tanıyan, onun samimiyetinden ve devlete bağlılığından şüphe etmeyen Vali Haşim Paşa da bu durum karşısında çok şaşırılmıştı. Önce valinin ve şehrin ileri gelenlerinin kefaletiyle ve tazminatla serbest bırakılıp, özgürlüğüne kavuştu ancak davası devam etmekteydi. Dava kararıyla, beş yıl hapsine karar verildi, Bir yıl sonra yine kefaletle ve gözaltında yaşamak şartıyla serbest bırakıldı.

1902'de serbest kalmış ve Trablus'ta yaşamak istemiyordu. Gözlerden irak olmak istiyordu. Yefren'e gitti. 1904'te burada bir okul (el-Medresetu'l-Bârûniyye) ve buna bağlı bir kütüphane yaptırdı (el-Mektebetu'l-Bârûniyye).

Burada bulunduğu yıllarda üç ciltten oluşan el-Ezhâru'r-Riyâziyye fi E'immeti ve Mulûki'l-İbâziyye adlı eserine son şeklini verdi. Ayrıca makaleler ve divanını oluşturacak ilk şiirlerini yazıyordu. Bu dönemde, İbaziyye öğretisinin etkisiyle sahip olduğu ayrılıkçı görüşler ve bir İbâzî imamlık kurmak gayesiyle çalıştığı gerekçesiyle Osmanlı yönetiminin takibatına maruz kaldı ve sonrasında affedildi. Kendisine İstanbul'da oturması emredilmiş ancak 1906 yılında Mısır'a kaçmıştı. Giderken Trablus'un eski güzel günlerine dönmesi arzusunu dile getirdiği bir kaside yazdı.

1908'e kadar kaldığı Kahire'de iken Matba'atu'l-Ezhâri'l-Bârûniyye adıyla bir matbaa kurarak anılan kitabını bastı. Bununla birlikte el-Esedu'l-İslâmî adlı bir gazete yayınlamaya başladı. Bu gazetede İslâm dinini, Müslümanları, İslâm birliğini ve Osmanlı hilâfetini savunan yazılara yer veriliyordu. Daha sonra aynı matbaada kendi dîvanını yayınladı.

Yine Kahire'de kaldığı zaman diliminde el-Ezher çevresindeki bilginlerle sık sık görüştü. Dönemin önemli şahsiyetlerinden Mustafa Kâmil ve onun kurmuş olduğu el-Hizbu'l-Vatanî çevreleriyle görüşmeleri ve ilişkileri oldu; partinin liderleriyle ve taraftarı olan yazarlarla bir araya geldi, toplantılarına iştirak etti. Orada bir araya geldiği kişiler arasında şu tanınmış kişiler vardı: el-Manfalûtî, Hafız İbrahim, İsmâ'îl Sabri, eş-Şeyh

Tantâvî el-Cevherî ve Huseyn er-Rufâî el-Mahlevî. 1908'de Mustafâ Kâmil vefat ettiğinde oradaydı ve onun için bir mersiye yazdı.

Babasının istememesine rağmen 1908'de ilan edilen Meşrutiyetin ardından kurulan Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânına, Libya'nın el-Cebel el-Garbî bölgesinin temsilcisi olarak seçildi., 1910'da İstanbul'a geldi ve yoğun bir programla iki ay gibi kısa bir zaman zarfında Türkçe'yi öğrenmeyi başardı. 1911'de İtalyanların, Libya'nın Akdeniz'deki liman şehirleri olan Derne, Trablus, Bingâzi, Tubruk ve Humus şehirlerine saldırılarıyla başlayan işgali üzerine el-Bârûnî Libya'ya dönerek bütün Libya sathında yürütülen Arap Mukavemet Hareketinin öncüsü oldu; Libya'daki bütün İbâzî veya diğer mezheplerden Arap ve Berberi kabilelerin tamamı güçlerini el-Bârûnî'nin etrafında topladılar.

Ekim 1912'de Lozan'da Osmanlılarla İtalyanlar arasında Oşi anlaşması imzalandıktan sonra da faaliyetlerine devam etti; İtalyanlara karşı savaş devam ederken, mücadelenin bırakılması yada sürdürülmesi ile ilgili tartışmalarda, Trablus Bölgesinde bulunan, el-Bârûnî'nin liderlik yaptığı bir grup Libyalı, Kasım ayında bir araya gelerek mücadelenin sürdürülmesi konusunda karar aldı. Bu kararı İstanbul'a bildirip, kendisine Yefren'i merkez olarak seçti. Kurduğu yeni Trablus Hükümetinin Başkanı sıfatıyla Avrupa devletlerine ve büyük gazetelere, kurduğu hükümetin tanınması için elçiler gönderdi. Valiler, kaymakamlar, müdürler, kadılar ve müftüler tayin etti. Yeni üniformalı modern bir jandarma teşkilatı kurdu. Libya'nın batısında Tunus'a uzanan haberleşme ağı olan posta ve telgraf teşkilatını kurdu. Bunlardan daha önemli olanı ise, İtalyan güçlerinin aşmaları için uzun zamana ihtiyaç duyacakları bir savaş hattı oluşturdu. Trablus Hükümetinin kurulmasıyla, İtalyan saldırıları çok arttı. İtalyanlar yeni yerleri işgal etmeye başladılar. Ancak el-Bârûnî'nin güçlendirdiği el-Cebel el-Garbî bölgesine girmeyi başaramadılar.

İlk günlerinde İtalya'nın da kabul ettiği Trablus Hükümeti, İstanbul'dan gelen destekle güçlü bir şekilde ortaya çıkmış ama gittikçe mâlî gücündeki azalma sebebiyle maaşları ve diğer masrafları karşılayamaz olmuştu. Öte yandan, hükümetin kuruluşu esnasında, meydana gelen "mücadeleye devam etmeye evet mi hayır mı?" tartışmaları mücahitlerin cesaretini kırmıştı. Her ne kadar malî sıkıntıları aşmak için zekatlar toplanıp,

yeni vergiler konulduysa da, İtalyanların git gide artan saldırıları karşısında fazla dayanamadılar. el-Bârûnî, İtalya'nın tayin ettiği vali olan komutanın "Teslim olun!" içerikli mektuba cevaben, bir mektup yazmıştı. Bu mektup son derece edebî bir üsluba sahipti.

"Ben ne kaprisli ne gaddar ve ne de para düşkünü biriyim. Medenileşmeye ve reformlara da karşı değilim. Ben vatanımın değerini, dinimin anlamını, özgürlüğün tadını ve onuruyla yaşamamın nasıl bir erdem olduğunu bilen, ülkesini, kalkınmasını tamamlamış olarak görmenin özlemiyle yanan biriyim. Ama halkının saygınlığı ve onuru korunarak... Bağımsızlığı korunarak... Özgürlük için katlanamayacağı zorluk yoktur. İşte şu anda kimsenin yiyemeyeceği yemeği yiyorum, atımın semerini başıma yastık yapıp yerde uyuyorum, bazen tuzlu bazen de acı sular içiyorum, karanlık ve yağmurlu geceler boyunca yürüyorum. Ve bütün bunlar bana baldan tatlı geliyor...

Gelin, vali hazretleri, hem bizim hem de kendi saygınlığınız için Osmanlı Sultanının da fermanı doğrultusunda bizim bağımsızlığımızı tanıyın! Daha önce ecdadımızın yaptığı gibi ülkemizi biz kendimiz, imar ederiz, siz de yardım ederseniz o zaman edersiniz... "

23 Mart 1913 günü başlayan şiddetli çatışmaların sonunda yenilen el-Bârûnî ve bazı arkadaşları Tunus'a; yanındaki bazı ileri gelenler kimseler ise Suriye ve İstanbul'a geçtiler.

Ancak Tunus'u yönetimi altında tutan Fransızlar önce el-Bârûnî ve arkadaşlarının silahlarını teslim etmelerini ardından da Tunus'u terk etmelerini istedi. el-Bârûnî bu yüzden 1913'te İstanbul'a gitmek zorunda kaldı. Sultan tarafından kendisine Paşa unvânı verilerek Meclis-i A'yân'a seçildi. Sultan, yayınladığı bir fermanla Trablus'u yeniden Osmanlı Devletine bağladı.

el-Bârûnî, Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey ile 1914'te Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşına girmesiyle Sellûm'a gönderildi. Burada, bağımsızlığına kavuşma sürecinde Libya'nın başına geçecek olan Senûsîlerin lideri Ahmed eş-Şerifi İngilizlere

karşı harekete geçmeye teşvik etti. Ancak onun bu faaliyetleri anlaşılınca tutuklandı. 1915'te hapisten kaçarak, tekrar İstanbul'a geldi.

Kardeşi Yahya el-Bârûnî 1916'da Libya'ya gönderilerek durum hakkında bilgi alındı. Trablusluların savaşa devam etmeye kararlı oldukları haberi gelince el-Bârûnî Osmanlı yönetimi tarafından Trablus askerî valiliğine tayin edildi. Ancak uygun bir fırsat kollanıp, el-Bârûnî'nin yenden Trablus'a gönderilip işe başlaması gecikti. Bir Alman deniz altıyla Misirâta limanına geldi. Bu sırada İtalyanlar Trablus'ta savunmaya çekilmişlerdi; durumlatı pek iyi değildi. İtalyanlara karşı mücadele etmesi gereken Arap kabileleri de kendi aralarında savaşıyorlardı. el-Bârûnî, Sultan'dan alıp, getirdiği fermanı bütün Trablus bölgesindekilere gönderdi.. Halk yeniden Osmanlı yönetimi altına girmekten sevinçliydi. Trablusa, İstanbul'dan önemli miktarlarda silah ve erzak yardımı geliyordu. Bu arada el-Bârûnî, Libya'nın batı ucunda yer alan ez-Zâviye'yi kendisine merkez olarak belirlemişti. Trablus'u da buradan idare ediyordu. Her ne kadar kabileler arasındaki anlaşmazlıkları sona erdirmeyi abışrdıysa da 1917'de İtalyanlara yenilmekten kurtulamadı. el-Bârûnî'nin 1916 ve 1917 yıllarındaki mücadelesi, Trablus'un batısındaki Zuvârâ bölgesinde İtalyan güçlerini etkisiz hâle getirerek Libya Tunus arasında bir açık yol tutmayı hedefliyordu.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşından yenilmiş olarak çıkmıştı. el-Bârûnî ve arkadaşları Libya'daki milliyetçilerin de ön ayak olmasıyla 16 Kasım 1918'de Trablus Cumhuriyetini kurdular, italyanlardan tanınmalarını istedilerse de Nisan 1919 yapılan ve el-Bârûnî'nin katılmadığı görüşmelerde, üzerinde anlaşma sağlanamayan noktalar öne çıkınca tanınmadılar. İtalyanlar sonuna kadar savaşıacaklarını ifade ederek, saldırılarını

Kasım 1919'da Türkiye'ye geldiğinde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, kuracakları yeni cumhuriyetin hazırlıklarının son aşamasındaydılar. Türkiye'de geçirdiği üç ayın ardından 1920 yılının başlarında Türkiye'den artık ümidini kesmiş olarak Trablus'a döndü ve bir daha siyasetle hiç ilgilenmedi.

İtalyanlar 1922 yılında el-Bârûnî'nin Libya'yı terk edip, çıkmasını istediler; ona on beş günlüğüne ayrılmasını sonra geri dönmesine izin vereceklerini söylediler. Tekrar

geri dönebileceğini zannederek, ailesiyle bile vedalaşmadan Libya'dan ayrıldı. İlk olarak İstanbul'a daha sonra Ankara'ya gitti. Ne var ki Ankara'da hayatının en önemli sürprizlerinden biriyle karşılaştı; Mustafala Kemal Paşa ve arkadaşları, Osmanlı Devletinin yerine yeni bir Türk Cumhuriyeti kurmuşlardı. Ne yapacağını ve nereye gideceğini bilmez bir haldeydi. Farklı bir çok yerlere gitmeyi planladıysa da en sonunda elindeki "Süleyman Abdullah el-Osmânî" takma adına düzenlenmiş pasaportla önce Romanya'ya oradan da Fransa'ya geçti. Fransa'da umduğunu bulamayınca ayrılmak istedi. "Süleyman Abdullah el-Osmânî" değil "Süleyman Abdullah el-Bârûnî" olduğu anlaşılınca Fransayı terk etmesine izin verilmedi. Yine de bir süre sonra başka bir isme düzenlenmiş bir pasaporta Marsilya'dan Tunus'a kaçmayı başardı (Eylül 1923). Ancak bu sefer de Fransız yönetimi altındaki Tunus makamları el-Bârûnî'nin Tunus'ta kalmasına izin vermeyip yeniden Marsilya'ya gönderdiler. Hiçbir kimseyle görüştürülmüyor ve hiçbir faaliyette bulunmasına izin verilmiyordu bu yüzden el-Bârûnî burada kalmak istemiyordu. Çeşitli Arap ülkelerinin konsolosluklarına başvurularında bulunsu ve tüm başvuruları reddedildi. Mesela Mısır'a yaptığı müracaat İngilizler tarafında uygun bulunmazken, ayrıca hemen diğer Arap ülkelerinden her hangi birine de girememesi için tedbirler alınıyordu.

1924 yılında Şerif Huseyn'e, hac ziyareti için izin isteğini dile getiren bir mektup gönderdi. Oysa el-Bârûnî, Tunus'ta yayınlanan es-Savâb Gazetesi'nde daha önce yazdığı bir makalede Şerif Huseyn ile İngilizler arasında yapılan anlaşmayı sert bir şekilde eleştirmişti. Ama Şerif Huseyn bu yazının ve eleştirinin "iyi niyetle ve tavsiye amacıyla" yazıldığını kabul ederek ona hac izni verdi. Ayrıca el-Bârûnî gibi birisi için çok sıkıntılı kabul edilebilecek iki yıllık Fransa hayatından sonra Arabistan'a gemiyle ulaştığında Şerif Huseyn ona temsilcilerini gönderdi ve kaldığı sürece çok iyi ağırladı; bir de "Arap Bağımsızlığı" nişanı verdi.

Hac ziyaretinin süresi bitmiş, ayrılma zamanı gelmişti -bazılarına göre Sultan'ın davetine binaen- Umân'a gitmek istediğini söyledi. Bu isteği İngilizler tarafından Kabul edilince, gemiyle Umân'a gitti. İki yıl sonra 1938'de Sultanlıktaki mülkî, askerî, mâlî, iç ve dış siyasete dair tüm reform çalışmalarını yürütmek için, geniş yetkilere sahip bir müsteşar olarak tayin edildi. Burada bir yandan bir çeşit gönüllü sürgün hayatını

sürdürüyor bir yandan da komşu körfez ülkelerini gezerek kendi çapında entelektüel faaliyetlerine devam ediyordu. Mesela, Trablus Devletinin kurulduğu dönemde İtalyanlarla yapılan görüşmeler esnasında oluşturulan anayasayı reddeden Mussolini'ye hitaben bir mektup kaleme almıştı.

Maskat'ta ateşli malarya hastalığına yakalanmıştı. 1940 yılında Uman Sultanı Sa'îd Hindistan'a gidecekti. el-Bârûnî'ye kendisiyle beraber tedavi için gelmesini teklif etti. el-Bârûnî 23 Mayıs 1940 günü gemiyle Bombaya ulaşmış ve hastalığın etkisiyle yenik düşerek önce bayılmış sonrada hastaneye kaldırıldıysa da aynı gün içined vefat etti.

el-Bârûnî'nin kızı olan "Bintu'l-vatan" lâkaplı Za'îme Süleyman el-Bârûnî (1910-1975) de Libya'da modern dönem edebiyatının önemli şahsiyetlerinden sayılır. Onun aktardığı bilgilere göre İstanbul'da kaldıkları dönemlerde, el-Bârûnî ve ailesi Fehim Paşa Konağında kalıyorlardı. Ayrıca kızı, babası için "Çocuklarına karşı şefkatli bir baba ve torunlarına karşı da düşkün bir dedeydi." demektedir.

el-Bârûnî'nin hayatı duraksamadan, çok hareketli bir şekilde geçti. Bu hareketlilik içinde o hem Mısır'da, kendi matbaasını kurarak gazetecilik ve yayıncılık yaptı, şiirler yazıp divanını bastı hem de cephede işgalcilerle savaştı. Onun bu faaliyetlerini tek tek aktaracağım.

Onun ilk kaleme aldığı eser el-Ezhâru'r-Riyâziyye fi E'immeti ve Mulûki'l-İbâziyye (1900) olup, Cezayir'de kaldığı süre içinde temasta bulunduğu İbâziyye'nin ileri gelenlerinden aldığı bilgi ve eğitimin etkilerini yansıtan önemli bir eseridir.

el-Esedu'l-İslâmî (1907) adlı gazette, bu sıkıntılı dönemlerde Libya'lı aydınların verdiği mücadelede önemli bir yer tutar. Gazeteyi hem Libya'nın meselelerini hem de bütün Arap dünyasının meselelerini ele almak amacıyla yayınlamaktaydı. Niçin Libya'da değil de Mısır'da yayınladığı sorusuna cevap olarak Libya'nın çok sıkıntılı bir dönemden geçmekte olduğu söylenebilir. Nitekim bazı Libya'lı aydınlar da meselelerini dile getirmek için İstanbul'da ve Şam'da Arapça gazeteler yayınlamaktaydı. el-Bârûnî gazetesini Trablus'ta yayınlamak istemiş, ancak bu imkanı Kahire'de bulabilmişti.

Yanımdakilere, ilk fırsatta gazeteyi Trablus'a nakletmek ve haftalık değil de günlük olarak yayınlamak niyetini taşıdığını fısıldıyordu; ama bunu yapamadı.

el-Esedu'l-İslâmî, adının da çağrıştırdığı gibi hem kendisinin İslâm dininin maruz kaldığı durumla ilgili endişelerini ve düşüncelerini dile getirdiği, İslâm birliğini savunduğu, Osmanlı halifesini desteklediği, Arap halklarını İslâm ve Arap birliğine çağırdığı, hem de bu konularda düşüncesini ifade etmek isteyen Arap aydınlarının seslerini duyura bileceği bir platformdu. O dönemde yayınlana, Arap dünyasından İstanbul'a kadar geniş bir sahada bu amaçları hedefleyen başka gazeteler vardı. Ancak bunların konumuzla bir ilgisi yoktur.

el-Bârûnî'nin yayınladığı bu gazete, bir haber gazetesi olmaktan çok, benzerleri gibi yorum ve görüşlerin yayımlandığı ideolojik yönü ağır basan düşünce gazetesiydi.

Başlangıçta, muhafazakâr bir mezhebin ileri gelen saygın bir mensubunun, ilim dışında bir işle bilhassa (dönemin anlayışına göre çoğunlukla para kazanmak amacıyla yapılan ve basit bir iş olarak telakki edilen) gazetecilikle uğraşması Cezayir, Trablus ve Tunus gibi merkezlerdeki ilim çevrelerinde kınandıysa da, özgür düşüncüyü ve insanların bilgilendirilmesini amaçlayan el-Bârûnî'nin bu itirazları göz ardı etmesi sonucu, Arap dünyasının içinden geçtiği zor bir dönemde düşünce ve fikir hayatının ilerlemesine katkıda bulunmak isteyen çalışkan bir aydının çabaları olarak kabul edilmesi gereken bu faaliyet, hem Libya'daki yazarların hem de Mısırlı başka ülkelerden Arap aydınların ilgisiyle yayın hayatın sürdürmeye devam etti.

el-Bârûnî 17.12.1908 tarihinden itibaren Osmanlı Meclisinde Libya'yı temsil eden sekiz milletvekilinden biriydi. Bazı Arap bölgelerinin temsilcileri meclis çalışmalarına fazla katılmamalarına karşılık Libyalı temsilciler çok az fire vererek oturumlara katılıyor ve önergeleriyle katkı sağlıyorlardı.

Bu kasideyi; Birinci Dünya Savaşından önce es-Sülûm'da? iken Seyyid Hilal es-Sünûsî'nin saçlarını uzun bırakmasının sebebini sorduğunda, ona cevap olarak

nazmetmiştir(-yazmıştır). Bu bıraktığı uzun saçıyla bir fotoğrafını çektim- aldım?. Enver Paşa bu kasideyi tercüme etmemi emretti. Ve ben de Türkçe'ye çevirdim ve Savunma Bakanlığı'nda Doğu Teşkilatları Dairesi'ne-Grubuna?, bu tarihi resimle süslü olarak bastım. Bazı savaş manzaraları- görüntülerinin? içinde bu fotoğrafın örneklerini dağıttım., 1 Mayıs 1940'ta Hindistan'ın Başkenti Bombay'da bu günün akşamının saat beşte Rabb'ine kavuşana-vefatına kadar, omuzlarına kadar bıraktığı uzun saçıyla böylece yaşadı. Allah geniş rahmet etsin, ve ferah cennetlerine koysun.

{صاعده کی قسیدهء عربیه نك ترجمه سیدر}

بو كوردیك صاچلر، مدهش محاربه لر مشا هده ایتدی، اوزرینه صاعقه آسا كوله لر یاغدی، و مهیب اتلر ازرینده قورقوسز محاربه میدانلرینه آتلدی، بونلر وطنی نامرد ایتالیانیلردن تطهیر مقصدینه معطوف ایدت. بناء علیه یمین ایتدم كه، عصاكر عثمانیه قنالی كجمدكجه، دشمنلر نیل سواهلنده كرفتار قهر و فلاكت ایدلمدكجه، عزیز طرابلسمز دشمنك مقهوریتی نتیجه سیله بارلاق لباس مفخرتله منور کیجه لر ادراك و نهایت خلیفهء مسلمینك هلال شعششه نتاری افریقانك منتهای غریبسندده كاءن قناریه اطالرینك فوق سیرنده تموج ایده رك بلاد ضاعه یی خلیفه نك اعلام سیادتى آلتنه رجوعنى كورمدكجه تراش اولمیه جغم. انجق تصور ایتدیكم او مسعود كونلرك ادراكنده افواج عاظم و عزاتك صدایی تكبیر و تهلیل اراسنده تراش اوله جغم.

و بو صاچلر اعصار توالی ایتدكجه بو معظم فتوحاتك بر یادكار ظفر اولهرق حفظ و تذكار ایدیله جكدر. عكس تقدیرده بو صاچلاری اولونجه یه قدر طاشیه جغم. ای مسلمینه نصرت وعد ایدهن خلاق یاشاتماق ایچون بزه نصرت بخش ایت آمین. ربیع الاول ۱۳۳۳ حرر بمرکز السلوم من الحدود المصریه

قصیده سلیمان باشا البارونی⁸⁸

شهد الحروب الهاءلاتُ	هذا هو الشَعْرُ الذی
یَلُ كَالصواعق نازلاتُ	و علیه أُمِطِرَتِ القَنَّـَآ
بُ على الجیادِ الصافیات	خاضَ المعامعَ لا یها
طین من بنی الإيطالیات	حَبًّا بتطهیر الموا

⁸⁸ Ebulkasim Saad Yahya el-Baruni, *el-Müntehabat eş-Şiriyye Filharb et-Rabulsiyye*, Mısır 1946, s. 17.

أَنْ يَعْبرَ الْجندُ الفِئاتِ	أَلَيْتُ أَنْ يَبقى إلى
فِ النِّيلِ تَفِيلُ بالبُغاتِ	لنرى العِزَّةَ على صِفا
رََّةَ فِى لِيالِ باهراتِ	وَ نَرى طِرابُلسُ العِزى
بالإنتصارِ على الطغاتِ	تَخْتالُ فِى بُردِ الهِنا
فِةَ فِى بلادِ الضاءاتِ	وَ تسودُ اعلامِ الخِلى
جزرِ المِحيطِ الخالداتِ	وَ نَرى الهِلالَ متوجِّهاً
واجِ الأعاضِمْ وَ العِزاتِ	إذِ ذاكِ يُحَلِّقُ بَينَ أفِ
بِيرِ وَ تَقديمِ الصلاتِ	ما بَينَ تَهليلِ وَ تكِ
وَ حِمدِ العُصُورِ الداءاتِ	فِىكونَ عُنُوانَ الفُتِ
تَنَتَصِرُ حَتى المِماماتِ	أَوْ هَكَذا يَبقى إذا لِمِ
النِصْرَ أُمُنُّنَ بالحِياتِ	يا مَن وَعَدتَ المُسلمِى

III.1.B. Libya Sözlü Edebiyatında Atatürk ve Devrimleri

Burada da Atatürk'ü yakından tanıma fırsatı bulan, Üstat Fuat el-Ka'bazi'nin dilinden derlenmiş bir metinden hareketle yüce önderi daha yakından tanıma hedefi güdülmüştür. Zira Gazi Mustafa Kemal Paşa hakkında bir çok kitap kalem alınmış olsa da, sözlü olarak onu yakından tanımış insanların şahitliğine de bir o kadar ihtiyacımız bulunmaktadır. Onun bir Libyalı tarafından bu kadar yakından tanınması da olayı farklı kılan başka bir noktadır. Bizlere belki de hiç bilmediğimiz ve okumadığımız kareler sunmaktadır. Fuat el-Ka'bazi'nin ailesi Atatürk'e yakınlığıyla tanınmıştır. Hatta kendisinin de aktardığı gibi iki dayısı Atatürk'ün en yakın arkadaşı olmuştur. Dayılarından birinin adı, Rasim Ferit Talay⁸⁹, diğeri ise Sadettin Ferit Talay'dır⁹⁰.

Şimdi sözü Üstat Fuat el-Ka'bazi'ye⁹¹ bırakıyoruz:

⁸⁹ Rasim Ferit Talay, Trablusgarp'ın el-Humus kentinde doğmuş, Atatürk'ün yanında özel doktoru olarak çalışmıştır. Onun yanında doktorluk yapmasının yanında, yakın bir dost olmuş ve Atatürk'ün kendisine yazmış olduğu mektuplarla tanınmıştır. Bu mektuplar ve daha fazla bilgi için bkz. Atatürk'ün Güvendiği Bir Kişi: Dr. Rasim Ferit Talay, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=615>

⁹⁰ Sadettin Ferit Talay, Trablusgarp'ta doğmuştur. Atatürk'e yakınlığıyla tanınmıştır. Avukatlık yapmış, 1926 -1928 yılları arasında İstanbul Barosu Başkanlığını yürütmüştür.

⁹¹ Üstat Fuat el-Ka'bazi, Libyalı bir tarihçidir. Devlet kademelerinde önemli makamlarda bulunmuştur.

“Aile fertleri bir araya gelmiş, konuşuyorlardı ve ben de onların konuştuklarına kulak misafiri oluyordum. Bu duyduğum şeyler bırakın bir Libyalının duyabilmesini, bir Türk vatandaşının bile işitip, öğrenmesi imkansız değerli bilgilerdi. Babam Atatürk’ü, vatan sevgisinin, gasp edilen topraklara yardım etmek için gitmeye teşvik ettiği bir subay olarak tanıdı. Babam, Atatürk’ün gözlerinde o parlıyı görmüş, hatta düşünceli bakışlarından onun sadece kötü şartlar içinde yaşayan Libya’da değil tüm dünyada başarılı olacağını anlamıştı. Atatürk’ün babama yansıyan bu intibai hala aklımın bir köşesinde saklıyorum. Yirmili yıllarda gazeteler onun fotoğraflarını yayınladığında babam hemen onu tanımış, gelecekteki şanlı haberlerini bekler olmuştu. Vatan sevgisi ve imanı tam olan ninem ise, Atatürk’ün giriştiği tüm işlerinde ümmetin hayrı için başarılı olmasını temenni ederdi. Mesajını tamamlaması için Allah’tan ona uzun ömürler vermesini isterdi. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı olup, Ankara’yı başkent ilan ettikten sonra, dayım olan Rasim Ferit’i özel doktoru olarak yanında götürdü. Doktoru olmakla birlikte, parlamentoya milletvekili olarak girdi ve Atatürk’le hayat boyu dost olarak kaldı. Diğer dayım olan Sadettin Ferit ise avukatlık yapmaktaydı. Kendisinden Ankara’ya gelmesini istese de buna kesinlikle razı olmayıp, İstanbul’da kalarak, ceza avukatı olarak çalışmayı tercih etti. Ancak milletvekili seçilmesinden sonra, Ankara’ya sadece meclisteki oturumlar için gidip, gelmekteydi. Ankara’nın yeni başkent olmasından pek hoşnut olmamıştı. Bazı konularda Atatürk’e katılmıyordu. Buna rağmen Atatürk kendisiyle olan dostluğunu korumaya devam etti ve kendisine katılmadığı görüşleri eğer varsa korkmadan bildirmesini isterdi.

İki dayımın bu önderle içli dışlı olmaları, otomatik olarak benim zihnimde onun suretini dört boyutlu olarak canlandırdı. Ve inanıyorum ki benim bu zihnimde beliren dört boyutlu bu sureti hiç kimse ortaya koymada benim kadar başarılı olamamıştır. Hatta onun yakın ailesinden olan yazarlara bile bu mümkün olmamıştır.

Görülen o ki, Atatürk'e normal bir aile içinde yaşam sürdürmek nasip olmamış, babalık duygusu tadamamıştır. Bu duyguları yaşayabilmek için manevi evlatlık bir kız edinmiştir. Manevi kızı onun yanına dilediği gibi girip çıkıyor ve bir çok şeyden haberdar oluyordu. Ayrıca Atatürk içinde olan çocuk sevgisini, dayım doktor Rasim'in kızıyla gidermeye çalışıyordu. Dayımın kızı keman çalmayı öğrenip, bu konuda profesyonel olunca, Atatürk'ün ona olan sevgisi bir kat daha artmıştı. Zira, Gazi Mustafa Kemal Paşa, klasik müziğe aşık bir insandı. Dayımın kızı çaldığı kemanla onu rahatlıyor, kalbine huzur sokuyordu.

Atatürk kendisine yöneltilen eleştirilerden ve tenkitlerden etkilenmez, karşısındakine cevap vermede direk olmayıp, dolaylı yol kullanan, ikna kabiliyeti yüksek usta biriydi. Atasözlerine önem verir, meclislerde zikredilen Trablus atasöz ve deyimlerinin, Türkçe karşılığını bulur, etrafındakilere böylece naklederdi.

Atatürk'ün getirdiği yeniliklerden bir tanesi de soy adı kanunu olmuş, bu adım toplumda gerçekleştirilen sosyal gelişmelerden birisi olarak kabul edilmiştir. Bu isimlerin Türkçe olmasına ve aynı soy ismi birden fazla kişinin almamasına özen gösteriliyordu. Devlet görevlerinde etnik bağların bilinmesi için özellikle İsimlerin farklı olmasına dikkat ediliyor ve bununla adam kayırmacılığın önüne geçilmek isteniyordu.

Atatürk olaylara milletin çıkarları çerçevesinde bakıp, değerlendiren bir liderdi. Bu sıfatı onu diğer liderlerden ayıran en önemlisidir. Çünkü bir çok lider, olayları kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirir. Atatürk'ün zor günlerinde yanında bulunanlar bütün sundukları bu yardım ve hizmetleri vatan sevgisinden dolayı yapmışlardır...⁹²

Üstat Fuat el-Ka'bazi'nin bu sözleri bizlere Libya halkının Türkiye ve Türkleri ne kadar yakından tanıdıklarına, tarihte yaşanan olaylara kardeşleriyle beraber şahit olduklarına en güzel bir delildir.

⁹² Üstat Fuat el-Ka'bazi (88), 15.12.2007.

III.1.C. Mısır Şiirinde Atatürk ve Devrimleri

Ahmed Şevki (1868-1932)

Modern Mısır şiirinde seçkin bir yere sahip Türk asıllı Ahmed Şevki, Mahmud Sami el-Barudi'yle başlayan neo-klasik anlayışın önemli bir siması olarak, olumlu olumsuz, üzerinde çok konuşulan bir şair olmuştur. Ahmed Şevki, el-Barudi'nin şiirde yapmak istediği yenileştirme hareketinde bir adım daha ileriye gitmiş; şiire yeni anlamlar, yeni konular kazandırmış; şiiri bir nevi güncelleştirmiştir. Ahmed Şevki, siyasi şiirlerinde daha çok Osmanlı padişahlarını, Osmanlı Devleti'nin girdiği savaşları ve bu savaşlarda Türk askerlerinin kahramanlıklarını konu edinir. Bu şiirlerinde çoğu kez övgüye yer veren şair, yüzyüze görüştüğü ve kendisinden çok etkilendiği Sultan Abdülhamid'e methiyeler sunar, ancak Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu kötü şartlar karşısında, siyasi ve dini bağlamda kendi ülkelerini de ilgilendirdiğinden çok takdir ettiği bu halifeyi ince bir üslupla eleştirmekten de çekinmez. Benzer tavrı sonraki dönemde de gösterir; Halid b. Velid'e benzettiği Gazi Mustafa Kemal'i önceleri üstün vasıflarla över, ancak hilafeti kaldırmasından sonra eleştirmekten kaçınmaz. Ayrıca gerek hamisi Abbas Hilmi Paşa'yla birlikte yaz aylarını geçirdiği, gerekse Avrupa dönüşü uğradığı şehir olan İstanbul'da gördüğü doğal ve tarihi zenginlikleri şiirlerinde dile getirmiştir. Ölümüne dek edebiyat otoritelerinin ilgi odağı olan Şevki'nin şiirler Osmanlı - Türk varlığının, genelde Arap dünyasında, özelde ise Mısır'da sadece tarihi ve siyasi boyutuyla değil, kültürel ve edebi boyutuyla da önemli bir yeri olduğunu göstermesi bakımından anlamlı ve değerlidir.

Ahmet Şevki Atatürk'ü Halit bin Velid'e benzeterek onu şöyle methetmektedir:

يا خالد الترك جدد خالد العرب الله أكبرُ كم في الفتح من عجب

Allahu ekber, ne acayip fetihler vardır /Ey Türklerin Halit'i Arapların Halit'ini yeniden yaşat.

Daha sonra Atatürk'ü Selahuddini Eyyubi'nin saflarına katarak şöyle demiştir :

حذوت حرب الصالحين في زمن فيه القتالُ بلا شرع ولا أدب

Kanunsuz ve ahlaksız savaşın olduğu bir zamanda / Selahuddinlerin harbini gerçekleştirdin

Atatürk'ün zaferini Bedir zaferine benzeterek şöyle demiştir :

يوم كيدر فخيّل الحق راقصة
تهيئة أيها الغازي وتهنئة
على الصعيد وخیل الله في السحب
بأية الفتح تبقى آية الحقب⁹³

Bedir günü gibi, toz üzerinde dans eder hakikat atı, Allahın atı ise bulutlardadır.

Ey gazi hazır ol fetih kutlamasına, ta ki bu fetih zamanların ayeti olsun.

Ahmed Muharrem

Modern Mısır şiirinde seçkin bir yere sahip Mısırlı Libya'da yaşayan Ahmed Muharrem, El-efkâr dergisinde çok sayıda şiirleri yayınlamıştır. Türkiye ve özellikle Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile ilgili çok methiyyeler yazmıştır. Burada bu kasidelerden bazı örnekler ele almaya çalıştık.⁹⁴

وتلك النار تلقى الناس فيها
رأوا ان يطفئوا نارا بنار
بايدي (ترك) ايدي المضمينا
فهل بردت قلوب الحاقدينا
اقاموا بالعراء معذبينا
ابادت قومنا الا بقايا

İşte bu ateşe insanlar atılıyor / Bu ateşi tutuşturan Türklerin eliyle

Düşmanlar ateşi, ateşle söndürmek istiyorlar / Bu hüsrandan sonra hala kalplerindeki kin alevlimidir

Düşmanların kökünü kestik / Hayatta kalan az sayıda ki adamları ise evsiz, barksız perişan yaşamakta.

مسيح من بني عثمان سمح
أعز الله دولتهم وأحيا
يرينا الحق أسطع واليقينا
به أأمم المشارق أجماعينا
نهيب بها وتأبى أن تلينا
وهد بياسه أأمما شدادا

⁹³ Ahmet Cubran, *Ahmet el-Fakih Hasan Elcad*, s. 111.

⁹⁴ Muharram Ahmet, *El-Kaside el-Camia*, el-Efkar dergisi, sayı 3, s.18, 1956.

O, Osmanlıdan çıkan bir Mesih gibidir / Bizler hakikati apaçık gösterendir
Allah devletlerine izzet versin / İslam ülkelerine onlarla hayat versin
Gücü karşısında, büyük devletler yerle bir oldu / Bu büyük devletlerle barış istesek de
onlar savaştan yana

ودمر ركنه الضخم المكينا
وتنفذه على الدنيا طحيننا
رمى الغازي فزلزل جانبيه
تطير العاصفات به شعاعا

Gazi kükredi ve düşman titredi / Sapa sağlan iskeletini yerle bir etti
Ordu fırtınası esmekte / Düşmanı ezmekte

وجاءوا بالسفائن مهطعينا
وما يغني ضجيج الموعدين
تفيض لها دموع الذاكرينا
رموا بجنودهم من كل فج
وضجوا بالوعيد دما ونارا
نسوا بالدردييل لهم قبورا

Her yerden ordularıyla akın ettiler / Denizlere donanmalarını getirdiler
Türkleri ölümle tehdit ettiler / Ancak bu tehditleri geri tepti
Çanakkale onlara mezar oldu / Onları gören hallerine acıdı.

III.2. DEVRİMLERİN DÜŞÜNCE VE SİYASET HAYATINA ETKİLERİ (TUNUS ÖRNEĞİ)

III.2.A. Tunus'ta Kemalizm

Tunus'ta Türkiye olayları çok yakından izleniyordu. İstanbul'un İngilizler tarafından işgalini protesto amacıyla Mart 1920'de kralın sarayının önünde bir gösteri düzenlendi. Bu olaylar dizisi içinde, Sakarya Meydan Muharebesi (Eylül 1921) tartışmasız dönüm noktasını oluşturdu. Türklerin Yunanlılara ve bunların arkasındaki İngiliz emperyalizmine karşı zaferi, sömürgeleştirilmiş Müslüman halklara, Avrupa'ya kafa tutulabileceği duygusunu veriyordu. İngiltere yenilmez değildir. Ajitasyon Türklerin başarısı tarafından özendirildi.

Tunus'ta olduğu gibi Suriye'de de gazeteler Kemalistlerin lehinde aktif bir kampanya yürüttüler. Mustafa Kemal'in ve Halifenin etrafında toplanmayı savundular.

Zaferin ilanı, Tunus kentinde gösterilerle karşılandı. Türklerin davasına duyulan sempati, giderek İslâm Dünyasının kurtuluşu biçiminde daha genel bir umuda dönüşüyordu.

Ancak Türklerin lehine yapılan en gösterişli dayanışma toplantıları Anadolu'yu yeniden fetheden Türk birliklerinin İzmir'e girişi (Eylül 1922) dolayısıyla yapıldı. İslâm Dünyası, Fas'tan Endonezya'ya kadar toplantılar düzenleyerek, mitingler yaparak Türklerin zaferinden duyduğu sevinci ortaya koydu. Filistin'de, Şam'da, Tunus'ta, Hindistan Müslümanları arasında, Yemen'de ve Hatta Etiyopya'da Adis Ababa'daki Müslüman halk arasında düzenlenen gösteriler hakkında tanıklar vardır. Türklerin zaferi ilan edilince Kudüs Mustafa Kemal'in resimleriyle donatılıyor, Gazze'de, Nablus'ta pencerelere Türk Bayrakları asılıyor, camilerde dualar okunuyor ve Kudüs'teki El Aksa camiinde büyük bir toplantı yapılıyordu... Malezya'da Hintli Müslümanlar tarafından işletilen dükkânlar Mustafa Kemal'in resimlerini satıyor ve Malezyalı gençler bunlardan yüzlerce satın alıyorlardı. M. Kemal'in portresi, tıpkı (Enver) Sedat'ın Kahire'deki evinde olduğu gibi; Türk dostu çevrelerde boy gösteriyordu. Öyle anlaşılıyor ki, Pakistan'daki eski ailelerin çatı katlarında günümüzde bile (1980'lerde) bu resimlere rastlanıyor.”

“Mısır'dan Hindistan'a kadar bütün İslam diyarında, köylüler O'nu Allah'ın sevgilisi, din adamları imanın kılıcı, siyaset adamları Doğunun devrimcisi diye andılar.”

Bu günlerde gelişmeleri çok yakından izleyen bir Fransız basın mensubu Pierre Benoit şahit olduğu olayları şu sözlerle anlatmaktadır:

“Bazı Arap ülkelerinde gençler, başlattıkları hürriyet mücadelelerinde, kendilerini durdurmak için açılan ateşler karşısında semayı dalgalandıran bir gürleyişle coşkun ve korkusuzca haykırıyor ve ‘ Yaşasın Mustafa Kemal’ diye bağırıyorlardı.”

1939 yılında Hindistan Meclis Başkanı olan Sir Abdurrahim de şu sözlerle paralel bir görüşü ortaya koyuyor ve: “ O, uğraşlarıyla yalnız Türkiye'de değil, bütün Doğu Dünyasına kurtuluş yolunu göstermiştir. O Tarih büyüğünün, o Türk kahramanının, o Doğunun kurtuluş ve uygarlık önderinin eserlerini her zaman sevgi ve saygı ile anacağız” diyordu. Bu konuda Çin Basınının görüşü de şöyledir: “Atatürk istilaları nasıl bir ruhla ve ne gibi vasıtalarla püskürttüğünü bize göstermek yoluyla ulusal kurtuluşun yöntemini

göstermiştir. O'nun düşüniş ve tutumunun kalplerimizde her an canlı kalacağını, ulusal bağımsızlığımızda bize güç ve destek olacağını düşünüyöruz.”

Bir Macar Gazetesi Pester Lloyd 1938'de Atatürk'ün ölümü nedeni ile yazdığı bir başyazısında : “ Dünya bu harp ve barış kahramanı büyük adamın ölümü ile yoksul düşmüştür. Güçlükleri ve zorlukları yenme kararı ve aman bilmeyen savaş galiplerinin yenilenlere uygulamaya çalıştıkları Pranga Siyasetini ilk kıran Atatürk olmuştur.” Sözlere ile genel kanısını belirtiyordu. Atatürk'ün sadece Türk insanı için değil, bütün insanlık âlemi için attığı en büyük adımlardan biri bize göre “Kadın Hakları” konusunda yaptığı reformlar ve atılımlardır. Günümüzde ne yazık ki dinsel inanışlar bahane edilerek yeniden yok edilmeğe çalışılan bu reformlar, o dönemde sadece Türk Kadınlarını değil bütün dünya kadınlığını tam bir özgürlüğe ulaştırmağa çalışıyordu. Bu konuda birkaç örnek vermek isteriz.

1938 yılında Uluslararası Kadınlar Birliğı Romanya delegesi olan Prenses Aleksandrina Cantacuzene “Atatürk, dünya üzerinde yeni bir dönem açmış bir insandır. Ben onun Türk Kadınına verdiği haklarla, bir ülkede Anayı layık olduğı yüceliğe erİştirip Batıya ders verdiğini nasıl unuturum.” Derken, Tunus Milletvekili ve Kadınlar Birliğı Başkanı Radhia Haddad da “ Atatürk'ün anısı yalnız Türk kadınlarının değil, özgürlük ve gelişme aşığı bütün dünya kadınlarının gönlünde sonsuza dek yaşayacaktır.” Sözlere ile Atatürk'ün yaptıklarının kadın dünyası için ne kadar önemli ve örnek bir hareket olduğunu vurguluyordu.

III.2.B. Fransız İşgali ve Burgiba

Habib Burgiba (d. 3 Ağustos 1903 - ö. 6 Nisan 2000), Tunus Devleti'nin kurucusu ve ilk devlet başkanı (1957-1987). Arap dünyasında ılımlılık ve aşamalı ilerlemenin önde gelen savunucularından olmuştur.

Tunus Beyi'nin ordusunda görev yapmış bir teğmenin 8 çocuğundan en küçüğüydü. Tunus'ta Arapça ve İslam dini konusunda sağlam bir eğitim gördü, ardından Sorbonne'da hukuk ve siyaset bilimi okudu. Ülkesine döndükten sonra avukatlık yapmaya başladı.1934'te bağımsızlık mücadelesine önderlik edebileceğini düşündüğü

bazı genç arkadaşlarıyla Yeni Düstur Partisi'ni kurarak önce genel sekreteri, 1948'de de partinin başkanı oldu. Örgütleyici özelliğiyle sivrilerek, parti örgütlerin kırsal kesime yaydı ve o güne kadar kentlerde seçkin bir tabakanın tekelinde olan ulusal hareketin halk kitleleriyle bütünleşmesini sağladı. Öte yandan siyasi faaliyetleri yüzünden kısa sürede Fransız sömürge yönetiminin dikkatini çekti, 1934-1955 yılları arasında 10 yılını hapiste geçirdi.

Milliyetçilerin 1952-54 arasında giderek artan şiddet hareketlerine yönelmeleri üzerine, önce baskıcı önlemlere başvuran Fransız yönetimi, yöntemlerinin etkisiz hale gelmesi üzerine Burgiba ile görüşmelere başladı. 20 Mart 1956'da Fransa başbakanı Guy Mollet ile Tunus'a bağımsızlık verilmesini öngören bir antlaşma imzaldı. 1957'de krallığın kaldırılmasından sonra cumhurbaşkanlığına seçildi. 1959'da, İslamı devletin resmi dini olarak korumakla birlikte, çokeşliliği yasaklayan, boşanmaya zorlaştıran ve Ramazan ayında iş yaşamının aksamamasını sağlayan yeni bir anayasayı yürürlüğe koydu. Dış politikada tarafsızlık politikası izledi. Bununla birlikte Tunus'un kültürel ve eğitsel bakımlardan Fransa'ya yakınlığını sürdürdü. Öte yandan iktidarı boyunca Fransa'yla iki büyük kriz yaşadı. 1961'de diğer Arap ülkelerinden gelen baskıların da etkisiyle 1956 antlaşmasıyla Fransa'ya bırakılan Bizerte'nin Tunus'a iade edilmesi talebinin reddedilmesi üzerine başlattığı askeri saldırı ve Fransız direnişi binden fazla Tunuslunun hayatını kaybetmesine neden oldu, Fransızlar 1963'te Bizerte'den çekildiler. 1964'te Fransız göçmenlerinin topraklarını kamulaştırması, Fransa'yla olan ilişkilerin daha da gerginleşmesine yol açtı.

Arap Birliği'nin kararlarına karşı bağımsız bir tutum takındı. İlimli bir sosyalizmden yana olan Burgiba'nın Düstur Sosyalist Partisi güçlü konumunu sürdürse de, 1980'lerde muhalefet giderek etkili olmaya başladı. 1986'da aldığı ani bir kararla, ardılı olarak seçmiş olduğu Muhammed Mzali'yi başbakanlıktan uzaklaştırarak yerine, Radikal İslamcılarını sindiren içişleri bakanı Zeynel Abidin bin Ali'yi atadı. Bin Ali, Burgiba'nın ilerleyen yaşının ülkeyi etkin biçimde yönetmesini engellediğini öne sürerek, Kasım 1987'de cumhurbaşkanlığını elinden aldı. Ölümüne kadar Monastir'deki evinde ev hapsinde tutuldu.

III.2.C. Atatürk ve Burgiba

Hürriyet mücadelelerinin dışında Atatürk'ün yaptığı reformlar da özellikle Müslim ve Gayrı Müslim topluluklar için emsal teşkil etmiş, gelişmekte olan birçok ülke lideri onun reformlarını örnek alarak kendi uluslarının gelişmesine katkı sağlamışlardır. Bu konudaki en somut örneklerden biri Tunus Devlet Başkanlarından Habib Burgibadır. Tunus 1956 yılında Fransızlardan bağımsızlığını aldıktan sonra, ülkenin efsanevi lideri Habib Burgiba, Mustafa Kemal Atatürk'ü ve Türk devrimini örnek aldığını açıkladı. Burgiba, "İslami yönetim" ve "dışarıdan kontrol edilen İslamlaştırma çabalarına" karşı ülkesini korudu. Burgiba görüşlerini şu sözlerle dile getirmiştir. “ **Mustafa kemalin kişiliği, halk kitlelerinin ayaklanması ve halk mücadelelerinin önderi olmuştur. Bu mücadeleler onun ölümünden sonra genişlemiş, pek çok Üçüncü Dünya ülkesini esaretten kurtarmıştır.**”

Ülkesinin bağımsızlığı için savaşırken bir süre Fransız zindanlarında hapsedilmiş olan Tunus bağımsızlık mücadelesi lideri (ve sonradan Tunus devlet başkanı) Habib Burgiba, Atatürk'ün kendisine ve arkadaşlarına nasıl ışık tuttuğunu, hem Türkiye'yi ziyareti sırasında TBMM'de yaptığı bir konuşmada, hem çeşitli demeçlerinde anlatmıştır. Burgiba'ya göre, Atatürk'ün verdiği örnek hiç bir zaman unutulmayacak; ebedî olan eseri, başka milletler için de ilham kaynağı olmağa devam edecektir. Tunus Başbakanlarından H. Noira, “**bağımsızlık için savaşırken, yalnız Türklerin değil, bütün İslâm ülkelerinin örnek mücahidi Mustafa Kemal'den ders aldık**” demiştir.

SONUÇ

Bu çalışma ile tarihin raflarına kaldırılmış önemli bir dilimi tekrar gün yüzüne çıkarmak arzulanmıştır. Araştırmanın, Atatürk devrimlerine ait siyasi, fikri, kültürel ve edebi izlerin, genelde kuzey Afrika'da, özelde Libya'da doğurduğu sonuçları aydınlatmaya çalıştığını öncelikle ifade etmeliyim. Araştırmamız sırasında, Atatürk'ün biyografisine, Trablusgarp'ta sunduğu hizmet ve katıldığı savaflara ışık tutmaya çalıştık. Bu hizmetlerin, Türk Libya ilişkilerinin sorunsuz bir şekilde güçlü olarak kurulmasına yardımcı olduğunu burada söylemek isteriz. Az önce bahsettiğimiz gibi, Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimin kuzey Afrika'da ve Libya'da doğurduğu sonuçların bir çok alanda olduğunu gördük. Bu alanların başında siyasi, fikri, kültürel ve edebi sahalarda gelmektedir. Bu çerçevede edebiyat sahasında yaşanan etkileşime değinip, Mısırlı ve Libyalı şair ve edebiyatçılara yer verdik. Zira Atatürk'ün gerçekleştirmiş olduğu bu devrimin etkileri bahsedilen şair ve edebiyatçıların fikirlerine oldukça açık bir şekilde yansımıştır. Fikri ve siyasi sahalarda da aynı düzeyde etkileşim gerçekleşmiştir. Bu sahada ki etkileşimi ifade etmek için de Tunus'u örnek olarak aldık. Atatürk devrim prensiplerinin, Tunus'un bağımsızlığına kavuşmasından sonra konulan kanunlara belirgin bir şekilde yansıdığını fark ettik. Özellikle de bu izleri, birden fazla evliliği yasaklayan, mirasta kadın ve erkeği eşit gören yasalarda ve ülkenin kendisine yönetim biçimi olarak laikliği seçmesinde görmekteyiz. Tunus'un bağımsızlığından sonra ilk olarak cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan yönetici, Habib Burgiba olmuştur. Kendisinin de ifade ettiği gibi, almış olduğu bir çok kararlarda Atatürk'ün görüşlerinin etkisi olmuş ve onu manevi bir lider olarak kabul etmiştir. Atatürk'ün siyasi, fikri, kültürel ve edebi

alanlarda yaratmış olduğu büyük etkiye rağmen bu konuya gereken önem istenilen düzeyde verilmemiştir.

Mısırlı bir yazar olan M.M. Muşarrafa'nın tespitleri, Atatürk'ün ve reformlarının özellikle Ortadoğu ve İslam ülkeleri için ne anlam ifade ettiğini bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Biz de çalışmamızı bu önemli sözlerle noktalıyoruz:

“Atatürk'ün Doğu için değeri somut ve olumludur. Çünkü o bize, kültürce Batının etkileri altında kalıp boğuluruz diye korktuğumuz korkuların temelsiz olduğunu göstermiştir. O Doğulu uluslara, ulusal bütünlüklerini yitirmeden, kendi değerlerini yeni durumlara nasıl uygulayacaklarını göstermiştir.”

K A Y N A K Ç A

- Abdulmecid el-Gamudi, Eġniyatü'l Bahr, Trablus, 1984.
- Abushwereb,A.K., “El-kelimetül'l-Osmaniyyetü'l-Muste'melatü li'l-Huccetü'l Libiye”, Ottoman-Turkish Words In Libyan Arabic Dialect studies on the Turkish Arab relation, Annual I, 1986.
- Ahmed, İbrahim el-Fakih, Bidayatu'l-Kissat'l-Libiyeti'l-Kasira, Trablus, 1985.
- Ahmed, Muhammed Atiye, Fi'l-Edebi'l-Hadis,Trablus, tsz.
- Akgün, Seçil, “Hilal-i Ahmer ve Trablusgarb Savaşı”, Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi 3, 1992.
- Akgün, Seçil-Uluġtekin, “Hilal-i Ahmer ve Trablusgarb Savaşı”, Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi 3, 1992.
- Akın, Kenan, Çöldeki Umut: Kaddafi, İstanbul, 1976.
- Ali, Mustafa el-Misirati-Ahmed, Eş-şarif-Dirase ve Divan, Trablus, 2000.
- Ali, Mustafa el-Misrati-Muhammed Milad Mübarek el-Hadi, ‘Urfe-Şa'iran ve Ediben, Musus ve Zikrayet (1913-1973), Trablus, 1995.
- Ali, Sidki, El-Macmu'atü'ş-Şi'riyyet'l-Kamile, Trablus, 1985.
- Ali, Mahmud, Trablusgarb'ta Osmanlı İnşa Faaliyetleri:1850-1911, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 1982.
- Ali, Mustafa el-Misrati, Libya ve Türkiye Arasındaki Tarihi ve Sosyal Bağlar, trc: Vecdi Gedik, Ankara, 1981.
- Avad, Muhammed Es-Salih, Eş-şi'ru'l-Hadis fi-Libya (dirase fi ittichatihı ve hasa'sihi), İskenderiye, 2002.

- Bulca, Fuad-Sencer, Eşref, Trablusgarb'ta, Bir Avuç Kahraman, Der.: Cemal Kutay, Nşr., Mustafa Unan, 1963.
- Çaycı, Abdurrahman, "Türk Sahra Politikasını Açıklayan Bir Belge ve Fizan Kaymakamına Verilen Talimat", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi 13, 1968.
- Çetin, Atilla, "Derne mad.", DİA 9, s. 180-182.
- Ceviz, Nurettin, "Libyalı Bir Siyasi Önder ve Şair: Suleyman Başa el-Baruni (1870-1940)", EKEV Akademi Dergisi 23, (Yıl: 9, Bahar-2005).
- Ceviz, Nurettin vd., Çağdaş Libya Edebiyatı Şiir Seçkisi, Ankara, 2005.
- Ceviz, Nurettin, "Osmanlı Döneminde Libyalı Bir Şair: Ahmed eş-Şarif (1864-1959)" EKEV-Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler 21, (Yıl: 8, Güz-2004), s. 183-202.
- Ebu'l Kasim el-Baruni, Hayatu Süleyman Başa el-Baruni, Kahire, 1948.
- El-Efkar Dergisi 3-4-14-16, 1956-1958.
- El-Kilani Tuati, "II.Abdülhamid Döneminde Trablusgarb Vilayeti Mehmet Kemal Paşa Lahiası", XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1994.
- Emin, Mazin Kelam, fi'l-kissa, Trablus, 1985.
- "Enver ve Mustafa Kemal Libya'da", Toplumsal Tarih 8, 1997, s. 43.
- Erinç, Sırrı, "Bingazi mad", DİA 6, s. 181-183.
- Erol, Mine, "Amerikan-Trablusgarb İlişkileri", Tarih Araştırmaları Dergisi, XIII 24 1979-1980.
- Ertuna, Hamdi, Türk-Arap İlişkileri, Ankara, 1976.
- Esmâ, Et-Trablusi, Ka'ime Bibliyografîyye bi'l-Ksisati'l-Libiyya el-Fussu'l-Erba'a, Trablus, 1982, s.17.
- Göyünç, Nejat, "Trablusgarb'a Ait Bir Layiha", Osmanlı Araştırmaları I, 1980.
- Halife, Muhammed et-Tillisi, Zaharifikadime, Trablus, 1986.
- Halife, Muhammed et-Tillisi, Rafik, Şa'iru'l-Vatan, Trablus, 1965.
- Hamssun Kissa Kasira, Trablus, 2002.

- Hızaloğlu, Mustafa Zihni, “Sünusileri Şimali Afrika’da Hürriyet Mücadelesi”, İslam 2, S.1, 1958.
- İnan, Afet, “Atatürk’ü Dinledim: Trablusgarp’ta Hürriyette Karşı İsyân”, Belleten, c. VIII, s. 31, 1944, s. 387-401.
- İtler, Aziz Samih, Şimali Afrika’da Türkler, İstanbul, 1936.
- “İttihat ve Terakki’nin Trablusgarb Şubesinin Kuruluşu ve Nizamnamesi”, Türk Dünya Tarih Dergisi 39, 1990.
- İzzuddin, İsmâ’il vd., Suleyman el-Baruni El-Mu’allimu’l-Mukatil, Beyrut, 1975.
- Kaak, Osman, Kuzey Afrika’da Türk İdare ve Sanatı, Ankara, 1959.
- Kahraman, Kemal, “Fizan mad.”, DİA 18, s. 161-163.
- Karal, Enver Ziya, “Ali Paşa’nın Trablusgarb Valisine Bir Tahriratı”, Tarih, Vesikaları 4, 1942, s. 297 302.
- Karsapan, Celal Tevik, Libya Trablusgarb, Bingazi ve Fizan, Ankara, 1960.
- Kavas, Ahmet, “Libya mad.”, DİA 27, s. 174-188.
- Kologlu Orhan, “Libya mad.”, DİA 27, s. 174-188.
- Koloğlu, Orhan, Osmanlı Meclislerinde Libya ve Libyalılar, İstanbul, 2003.
- Kurşun, Zekeriya, Arap Milliyetçiliği ve II.Meşrutiyet, İstanbul, 1987.
- Kutay, Cemal, Trablus’ta Bir Avuç Kahraman, İstanbul, 1978.
- Libya Ankara Büyükelçiliği Basın Ateşeliği Libya’da Senusiliğin Tarihi, Ankara, 1969.
- “Libya’nın Vatan Şairi: Ahmed Rafik el-Mehdevi (1898-1961)”, EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler 22, (Yıl: 9, Kış-2005), s.185-210.
- Libya ve Arapça Üzerine Birkaç Söz, İstanbul, 1986.
- Libya’nın Vatan Şairi: Amed Rafik el-Mehdevi(1898-1961), Ankara 2005.
- Modern Libya Edebiyatı (Şiir-öykü), Ankara, 2005.
- Mu’cemu’l-Udeba ve’l-Kuttabi’l-Libiyin el-Me’asirin I, Bingazi, 2001.

- Mustafa Kemal'in Yanında İki Libya'lı Lider: Ahmed Şerif ve Süleyman Baruni, Ankara, 1981.
- “Mustafa Kemal'in 1908 Ekim-Kasım'ında Trablus ve Bingazi Gezisi”, Türk Kültürü 90, 1991, s. 28-40.
- Muzekkiratu'z- Zubbati'l- Etrak Havle Ma'reketi Libiyye, Trablus, 1979.
- Nasrat, Mohammed Nacip, Başlangıçtan Günümüze Libya'da Tefsir Faaliyetleri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2003.
- Öndeş, Osman, Kardeş Libya, İstanbul, 1978.
- Osmanlı Meclislerinde Libya ve Libyalılar, İstanbul, 2003.
- Osmanlı-İtalyan, Libya Savaşında, İttihatçılar, Masonlar ve Sosyalist Enternasyonal, Ankara, 1999.
- Sahafetu Libya fi-Nisf Karn, Bingazi, 2000.
- Simon, Rachel, “Önderliğin Başlangıç Yılları: Mustafa Kemal'in Libya'yı İlk Ziyareti”, Çev.:Türen Özkaya, Belleten, c. XLIV, s. 173, 1980.
- Songar, Nazmi, “Trablusgarp Hatıraları”, Tarih ve Medeniyet 1, 1994.
- Tarihte Türk-Arap Münasebetlerine Kısa Bir Bakış, Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Danışma Toplantısı, İstanbul, 1985-155-1964.
- “Trablusgarp Harbinde Bir Amerikalı ile Yapılan Gizli Mukavelename”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, (Özel Sayı),1983, s. 87-100.
- Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri: Trablusgarp Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk'le İlgili Bazı Belgeler, Ankara, 1989.
- Türkiye-Libya Dostluk Derneği Türkiye-Libya İlişkileri, İstanbul, 1980.
- Türkiye-Libya Elele, Ankara, 1975.
- 1327-1328 Türkiye-İtalya Harbi Tarihi Bahrise, İstanbul, 1339.
- 1911-1912 Osmanlı-İtalya Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, Ankara, 1985.

EKLER:

Gazi Atatürk'ün 24. Ölüm Yıldönümü⁹⁵

Kardeş Türk halkı, kasım ayının onunda Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün yirmi dördüncü ölüm yıl dönümünü Türkiye hükümetinin de katıldığı büyük bir anma töreni düzenledi. Ülkenin tüm bölgelerinden gelen medya kurtuluşları yaşananları aktardı. Bu gün, gazi Mustafa Kemal ruhuyla tekrar hayat buldu, onu kaybettiğine inanmayan vefakar Türk haklı onunla beraber yaşadı. Çünkü o, tüm Türk halkının kalbinde hiç ışığını kaybetmeden yaşamaktadır.

Tüm doğu ve batı ülkeleri modern Türkiye'nin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne üzüntü duyduğunu ifade ederek, onun bu çağda yaşamış ender, büyük liderlerden biri olduğunu belirtmişlerdir. O, yaşadığı çağın tüm askeri ve siyasi liderlerinin dikkatini kendi üzerine çekmeyi başarabilmiş, her Türk yada yabancı, Müslüman yada gayrimüslim, doğulu yada batılı tarafından sevilen bir şahsiyet olmuştur. Türkiye toprakları tarihinde şahit olduğu gibi insanlığa, şöhretleri Müslümanlar ve gayrimüslimler tarafından duyulup, dünyayı aşan büyük önderler sunmuştur.

⁹⁵ Gazi Atatürk'ün 24. Ölüm Yıldönümü, *El-Efkâr*, S. 26, s.14, 1959

Ey ülkesi için kendisini feda eden ilk asker, sen rahat uyu. Senin naşının bulunduğu bu toprak, diğer ülkelerin büyük askeri ve siyasi liderlerinin dikkatini çekmiş, kendi halkı tarafından kabrine bu denli saygı duyulan bu cesedin kendi toprakları üzerinde olmasını bir o kadar temenni etmişlerdir. Tarih bizlere, Mustafa Kemal dışında öldükten sonra kalplerde yaşaya başka bir liderden bahsetmemektedir. Bugün büyük Türk liderleri devlet işlerinin yolunda gitmesini bu büyük önderin öğretilerine, şanlı tarihinin ilhamlarına borçludurlar. İlahi yardıma mazhar olan bu büyük önder, halkının etrafını tehlikeler sarınca, ölüm tehdidi her yerden akın edince onları kucaklamış, tehlikeli yolları aşarak, zafere ulaştırmıştır. Ayakları üzerine sağlam basmasını sağlamış, bu ülkede gözü olanları denizlere dökerek, dünya kazandığı bu büyük zafer ve kahramanlıklarla sarılmıştır. Hatta Fatih Sultan Mehmet onun bu zaferlerine hayranlıkla kabrinde titremiş, Türkiye’yi aydınlatan gözlerine bir tebessüm göndermiştir. Sanki lisan-ı haliyle ona şöyle seslenmektedir: “Ey kardeşim, bizler İstanbul’un fethine yollara serilen kahramanların cesetleriyle mazhar olduk. Zafer uğruna kaybedilen o kahramanlara ait her bir ceset bir ümmete bedeldir. Evet bu bize pahalıya mal oldu ancak bizler şan ve şerefi tarihimiz, kahramanlarımız ve torunlarımız için sakladık”.

“Ey kardeşim! Bizler Konstantin’in fethinde sadece kahramanlarımızı değil, onlarla birlikte büyük savaş dehalarımızı ve tekniklerini kaybettik. Bu yüzdendir ki, bir daha Konstantin’in elimizden çıkarak, bu ümmetin hak ve şan, şeref yolunda verdiği çabaların zayi olması haramdır. Dünyaya adalet ve hakikati İslam diniyle taşıdık. Topraklarımızda ve civar ülkelerde barış ve güveni sağladık. Onlar ise bizim sunduğumuz iyiliklere nankörlükle, düşmanlıkla cevap verdiler. Bunca geçen asırların şan şerefini sakın elinden kaçırıp, kaybetme”.

Fatih Sultan Mehmet ile Gazi Mustafa Kelam arasında fikri bir bağ ve karşılıklı anlayış ruhu bulunmaktadır. Büyük önder Fatih Sultan Mehmet sahip

olduğu tüm maddi ve manevi gçleri sarf edeceğine söz vermiş ve böylece mucize ve zafere mazhar olmuştur. Bu mucize Hz. Muhammed'e inanan bir insanın mucizesidir. "Siz Allah'ın (dinine) yardım ederseniz, O da size yardım eder" İşte Allah ona da yardım etmiş ve Konstantin'in fethi böylece ikinci ve son defa daha gerçekleşmiştir. O silahı yorgun bir şekilde bıraktığında, geri çekilip biraz dinlenmek istemiş ancak yerinden ikinci bir kez yine sıçrayarak yeni mücadelesine başlamıştır. Bu mücadele, cehalete, fakirliğe, halkı sindiren ve muasır medeniyetler seviyesine ulaşmasına engel olan geleneklere karşı açılmış bir savaştır. Zor olsa bile bu mücadele de zaferle sonuçlanmıştır.

Milletin için, hak ve adalet için sunduklarından dolayı sana selam olsun. Arzulanan ve gıpta edilen şanlı hayatın kutlu olsun. Salihler ve şehitlerin ruhlarıyla beraber senin ruhuna da selam olsun.

Ahmet Rasim Kadri

Ulu Önder Atatürk⁹⁶

O, Türk olmakla birlikte, askeri düşüncelerinde ve prensiplerinde bir Alman, içtimai hayatında ise bir Japon gibi hayat sürdürmekteydi. Vatan onun için her şeyden önce gelir, ancak üzerinde yaşadığı topraklar mutlu olursa o da mutluluğun tadını çıkarır, ülkesi huzur içinde olduğu zaman o da huzur içinde olurdu. Daha önceden de bahsettiğimiz gibi, Allah'a olan imanı son derece kuvvetliydi. O sadece vatanına hizmet eder, ülkesinin mutluluğu ve yükselmesi için mücadele ederdi. Vatandaşlar, bu toprakların izzetini, büyüklüğünü ve yüceliğini ancak büyük önder Atatürk'ün öderliğinde görerek, yaşamışlardır. Ulu önder onların diğer milletler önünde bir izzet sembolü, ve gurur tablosu olmuştur. Anıları her zaman için diri, resmi her zaman için zihinlerde canlı olarak yaşamaktadır.

O alçak gönüllü bir asker, ibretli ve haykıran bir biyografi sahibidir. O, Türk kardeşleriyle onlardan biri gibi olup hayatlarına ortak olmuş, basit bir yaşam sürdürmüş, onlara kardeş gibi davranmış, baba gibi korumuş, bir elçi gibi, değer ve şerefleri için gecesini gündüzüne katmış bir kahramandır. Yeryüzünde yaşayan milletlere ölen liderlerini yeniden hayata geri döndürmelerine izin verilseydi ancak bu konuda Türkler babaları olan liderleri Kemal Atatürk'ü ona duydukları sevgi ve saygıdan ötürü tekrar hayata döndürmeyi başara bilirlerdi. Onlar hanif olan İslam dini mensupları olarak, ulu önderin bu hayattan cesediyle ayrılrsa da,

⁹⁶ "Ulu Önder Atatürk", *el-Efkar*, S. 9, s.5, 1956

zihinlerinden ve nefislerinden ayrıldığını asla kabul etmeyip, insanların kalpleri çarptığı sürece yaşadığına, her zaman milletini şerefli bir yaşam sürmeye teşvik ettiğine inanırlar. Ulu önder Atatürk'ün Allah katında ve insanlar tarafından en güzel muameleyi hakkeden en değerli insan olduğunu kabul ederler. Ona, öldükten sonrada, hayattayken olduğu gibi saygı duyarlar. Onlar kişilere ve putlara tapmazlar ancak şahsiyetinde beliren kahramanlığa, vatan sevgisine ve kendilerine bıraktığı emanete saygı duyup, kutsarlar.

Editör

Gazi Mustafa Kemal Atatürk Libya'nın Yerli Kıyafetiyle

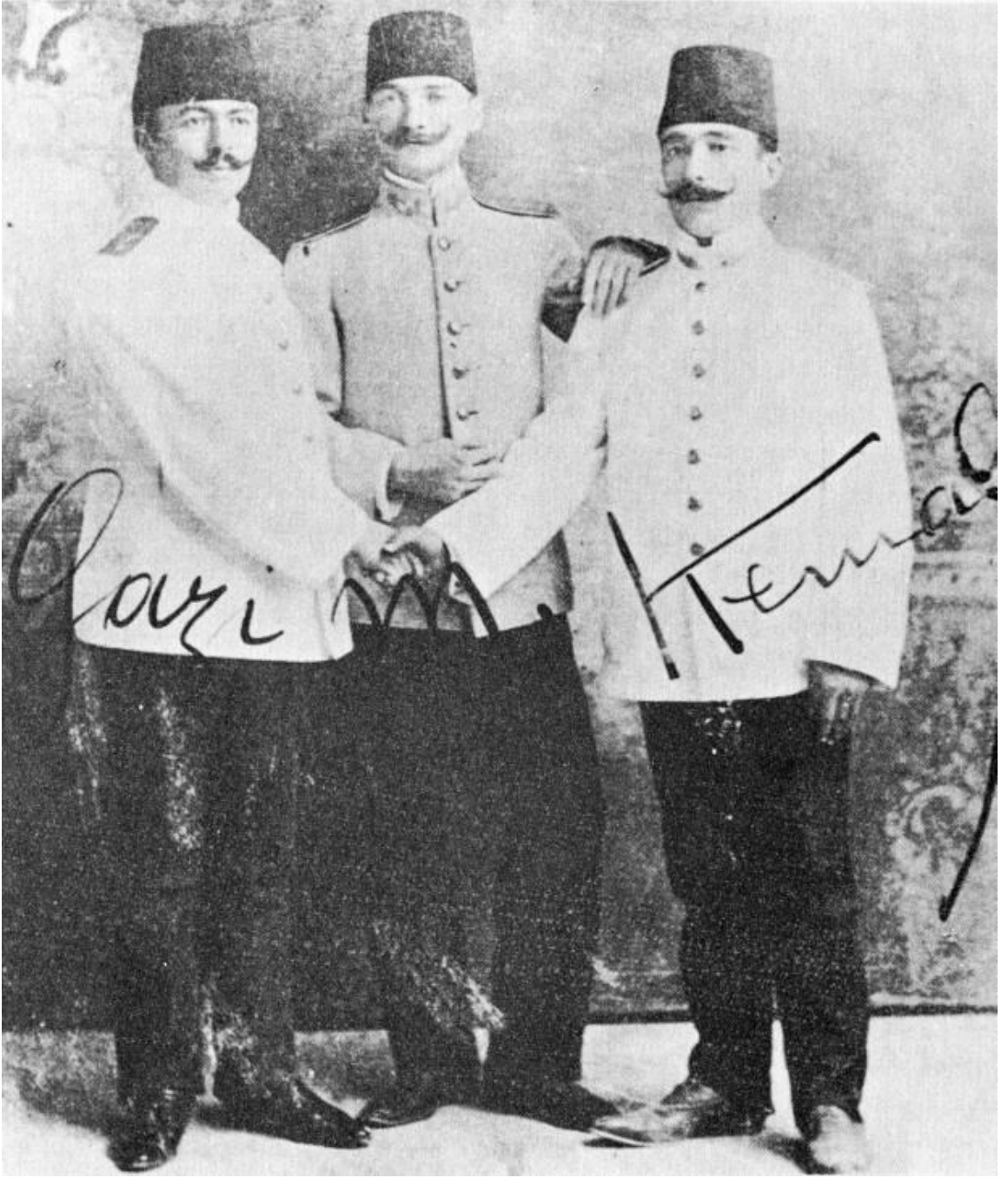
صورة من صور التعاون الليبي التركي

عندما كان البطل مصطفى كمال باشا اتاتورك يقوم بحرب التحرير في تركيا ضد قوى الشر والظلم التي تعرضت لهما الشقيقة تركيا ، وذلك عندما تكالبت عليها دول الاستعمار تبغي كسر شوكتها ، نالت في البلاد العربية جمعيات لمساعدة البطل في تحرير بلاده ، وطبيعي ان تكون ليبيا في مقدمة السباقين الي مثل هذا الواجب ، ولذلك فقد تأسست في طرابلس سنة ١٩٢٢ جمعية الهلال الاحمر وذلك لجمع التبرعات للكفاليين في حربهم الاستقلالية ، وكانت هذه الجمعية تتكون من : السيد محمد الفقيه حسن رئيسا وعضوية كل من السيد العارف الكيب والسيد الشريف قنابه والحاج ناصوف ، والسيد علي بن عويدان والسيد عرابي بن عمران والسيد محمد بن زكري وهؤلاء السادة جمعهم هذه الصورة التذكارية التي نهدبها للتاريخ عنوانا على توثق عمري الصداقة والاخوة بين الشعبين الشقيقين الليبي والتركي

Trablusgarp'ta Gazi Mustafa Kemal Atatürk

Trablusgarp'ta Gazi Mustafa Kemal Atatürk

*Derne konusunu
Mustafa Kemal,
kendisi gibi
İstanbul'dan
Trablusgarp'a
savaşmaya gönüllü
olarak gelen Fuat
(Bulca) Bey'le
harekâtü yönetirken
(1912)*

*Mustafa Kemal
bir arkadaşıyla
birlikte yerli
kiyafeti içinde
Trablusgarp'ta
(1912)*

Kur. Binbaşı Mustafa Kemal, Trablusgarp Savaşı'nda Afrika çöllerinde savaşığı yıllarda Fuat (Bulca) Bey ve maiyetiyle (1912)

Mustafa Kemal, Derne'de Kızılay (Hilâl-i Ahmer) çadırının önünde mücahit arkadaşları ve Kızılay görevlileriyle (1912)

Mustafa Kemal, Mısır yoluyla Trablusgarp'a gelmiş, Derne ve Tobruk'ta başarılar kazanmıştı. Derne Komutanı Mustafa Kemal ve Bingazi K. Enver Bey Mısır Kızılay (Hilâl-i Ahmer) görevlileriyle (1912)

حضرت بنغازی طرفی و قوت مائیدی انور بیک اجداد
 نہ قوت مائیدی مجاہدہ اور کامیاب حربہ بیکجا شہسور علی کمال بیک اندیک
 ۱۳۲۰ھ ۱۱۰۰ھ ۱۰۰۰ھ ۱۰۰۰ھ ۱۰۰۰ھ ۱۰۰۰ھ ۱۰۰۰ھ ۱۰۰۰ھ ۱۰۰۰ھ ۱۰۰۰ھ

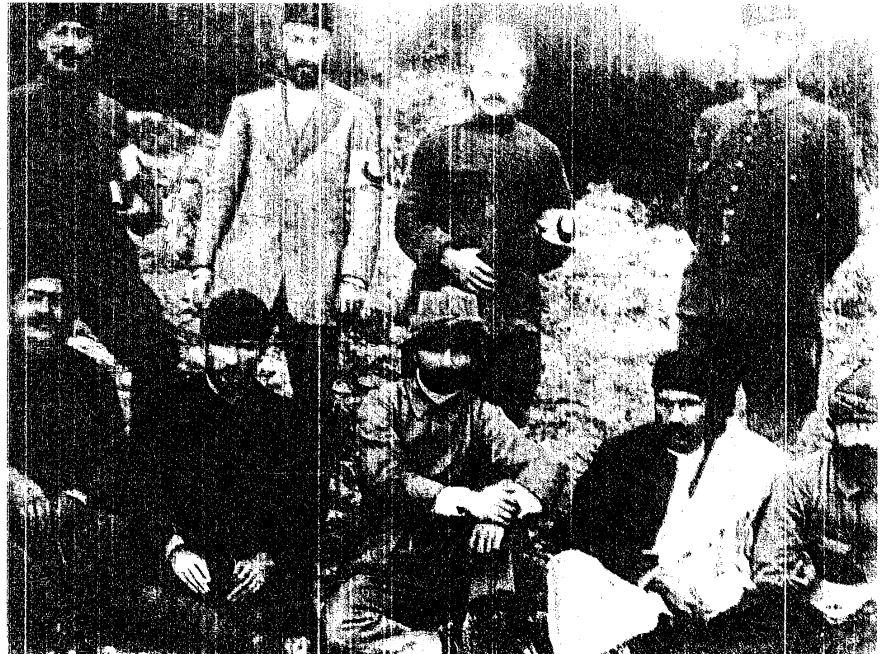
Derne'de yerlilerden oluşturulan mücahit birlikleri Enver Bey ve M. Kemal'in önünden geçiyorlar (14 Nisan 1912).

Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal, mücahit kuvvelleri önünde emirlerini yazdırırken (1912)

*Mustafa Kemal
Derne'de Hilâl-i
Ahmer (Kızılay)
heyetiyle. Oturanlar
soldan sağa;
Dr. İbrahim Tali
Öngören,
M. Kemal, Enver Bey,
Yusuf Şetvan,
Nuri Conker (1912)*

*Derne Komutanı
Kur. Binbaşı
Mustafa Kemal
(1912).*

*Mustafa Kemal,
gönüllü subay
arkadaşlarıyla
Trablusgarp
Savaşı'nda.
Solundaki subay
Ali Çetinkaya'dır
(1912).*

Trablusgarp Valisi İbrahim Paşa

Enver (Paşa) Bey maiyetindeki subaylarla Derne'de (1912)

Trablusgarp Ordusu Komutanı Albay Neşet Bey

Trablusgarp Ordugâhi Kurmay Başkanı Ali Fethi (Okyar) Bey

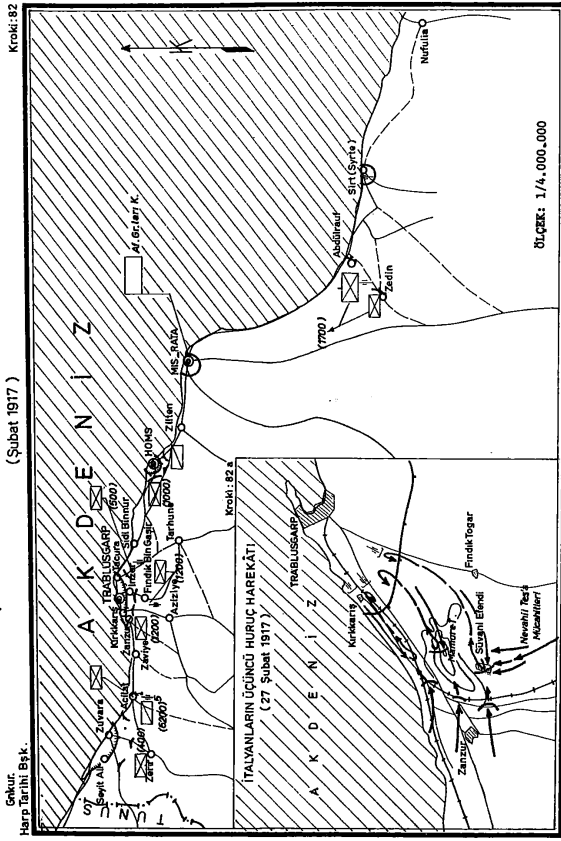
Tobruk Komutanı Ethem Paşa

Trablusgarp'ta iken Atatürk'ün Kullandığı Ev

BİRİNCİ DÜNYA HARBİNDE TÜRK HARBİ
VİNCİ CİLT
HİCAZ, ASİR, YEMEN CEPHESİ VE LİBYA HAREKÂTI
Libya'da Trablusgarb Kesimindeki İtalyan Kurvetleriyle Mücadibilerin Genel Durumu ve
İtalyanların Zanzur Doğrultusunda Yapılan Üçüncü Huruç Harekâtı
(Şubat 1917)

Genkur.
Harp Tarihî Bşk.

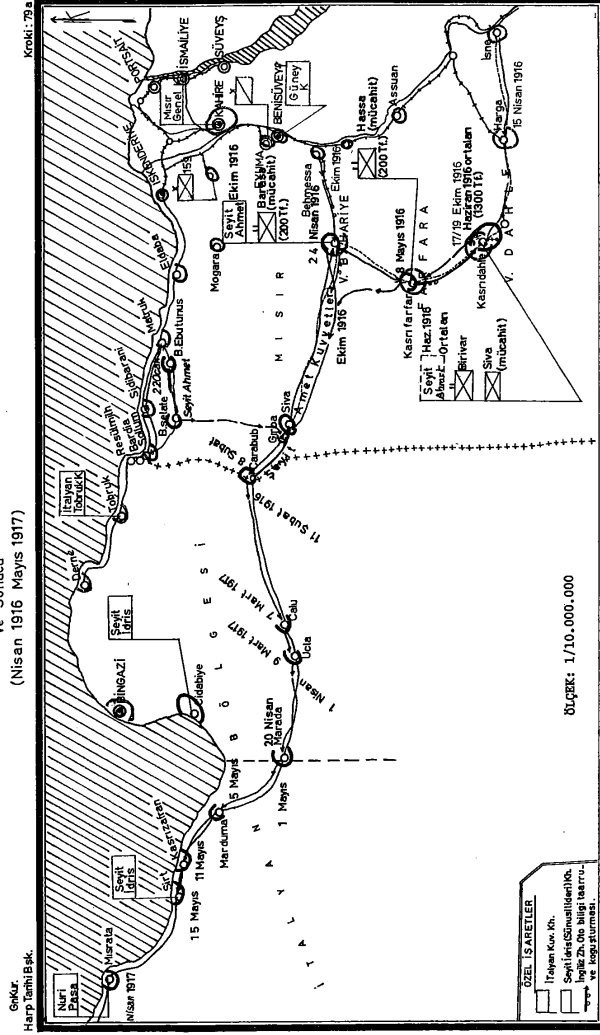
BİRİNCİ DÜNYA HARBINDE TÜRK HARBI

VI. İNCİ CILT

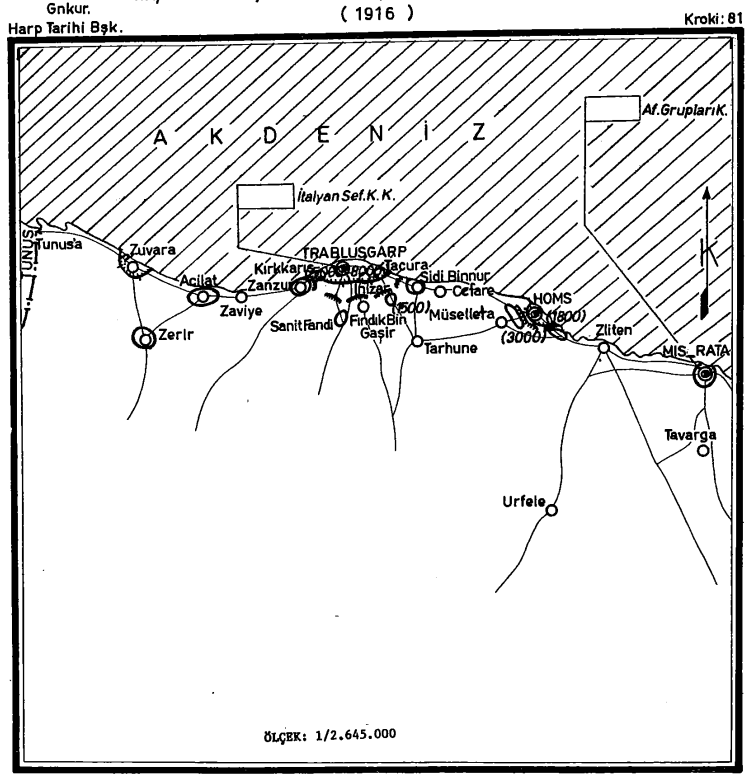
HİCAZ ASIR, YEMEN CEPHESİ VE LİBYA HAREKATI

Libya'da Kuzey Kesimde Harekati Sürdüren Nuri Paşa'dan Amman
Seyit Ahmed'in Siva Üzerinden Mısır Batı Vahalarına Başlattığı İleri Harekât
Ve Sonucu

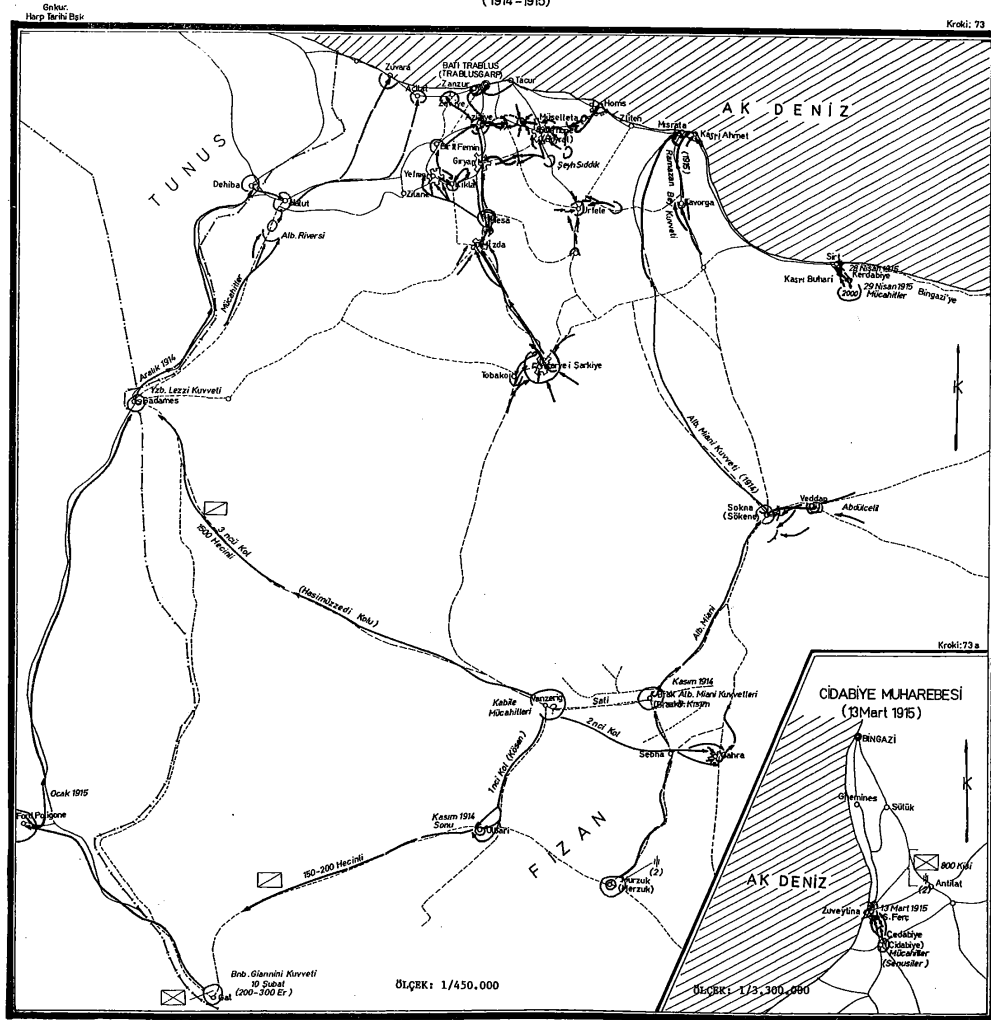
(Nisan 1916 - Mayıs 1917)

BİRİNCİ DÜNYA HARBİNDE TÜRK HARBI
VİNCİ CİLT
HİCAZ, ASİR, YEMEN CEPHESİ VE LİBYA HAREKÂTI
Vali S. Barun'ın Trablusgarp Bölgesine Geldiğinde Kıyı Kesimlerindeki
İtalyan Kuvvetleriyle Bunların Karşısındaki Mücahitlerin Durumu.
(1916)

BİRİNCİ DÜNYA HARİNDE TÜRK HARBİ
 VİNCİ CÜLT
 HİCAZ, ASİR, YEMEN CEPHESİ ve LİBYA HAREKATI
 Libya'da Trablus Kesiminde Mücahithlerle İtalyan Kuvvetleri Arasında Geçen
 Başlıca Muharebeler ve İtalyanların İç Bölgelerden Kıyılara Çekilmesi
 (1914-1915)

BİRİNCİ DÜNYA HARBINDE TÜRK HARBI XİNCİ ÖLÜT

HİCAZ, ASİR, YEMEN CEPHESİ ve LİBYA HAREKATI

Libya'da Batıdan (Zuvaradan) Gelenek Süvahi Bin Adem'de Toplanan

General Cassini Kuvvetlerine Karşı Nuri Paşa Kuvvetlerinin Taarruzu ve Sonucu

(20-22 Eylül 1917)

Genkur.
Harb Tarihî Bşk.

